

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XIII. évfolyam

Felelős szerkesztő

CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs

FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József, Lampl Zsuzsanna,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila,
Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

LAMPL ZSUZSANNA

A szlovákiai magyarok családi és nyilvános nyelvhasználata 2011-ben 3

SZABÓMIHÁLY GIZELLA

A szlovákiai települések és domborzati elemek magyar nevének
standardizációs problémáiról 21

CSERNICKÓ ISTVÁN

A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja
területén 1867 és 2010 között..... 45

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A szlovákiai magyar kisebbségi közösség 20. századi demográfiai
fejlődése. A népességfogyás okai és következményei 63

SZALAY ZOLTÁN

Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968
közötti időszakban 81

A. SZABÓ LÁSZLÓ

A nemzetiségi oktatás problémái Szlovákiában a közoktatási
törvény és a nyelvtörvény ellentmondásai tükrében 97

Agora

KOMZSÍK ATTILA-LÁSZLÓ BÉLA

Modernizációs tartalékok és veszteségek 115

Közlemények

DANIS FERENC

Ipolyság – a kettéosztott város 125

FÜLÖP LÁSZLÓ

Újabb kiegészítések Mednyánszky Jónás beckói lakodalmi feljegyzéséhez 131

AMBRUS SÁNDOR

Özörény – Ozorany vs. Jazerany. Megjegyzések egy Gömör megyei település nevéhez 139

Könyvek

Sárossy, Štefan

Kaštieľ vo Veľkom Šariši (*Zeman László*) 151

Hetényi, Martin

(Zjednotená) maďarská strana na Slovensku 1939-1945 (*Simon Attila*) 152

Kiczková, Zuzana-Szapuová, Mariana (eds.)

Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy (*Bolemant Lilla*) 155

Csörsz Rumen István

Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840 (*Brutovszky Gabriella*) 157

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRESPRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRESPRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

LAMPL ZSUZSANNA

A szlovákiai magyarok családi és nyilvános nyelvhasználata 2011-ben

ZSUZSANNA LAMPL

The family and public use of language of Hungarians in Slovakia in 2011

316.022.4(=511.141)(437.6)

316.347(=511.141)(437.6)

81`244

81`242

81`246.2

Keywords: Hungarians in Slovakia. The use of language in domestic settings, the use of language in public. The use of language in homogenous Hungarian and Hungarian-Slovak mixed marriages.

A tanulmány bemutatja a szlovákiai magyarok családi és nyilvános nyelvhasználatára vonatkozó 2011-es kutatási eredményeket, valamint azt, hogy a házasságtípus és az alapiskola tannyelve milyen módon befolyásolja a családi és nyilvános nyelvhasználatot. A tanulmány végén a szerző összehasonlítja a nyilvános nyelvhasználat némely színterének 2007-es és jelenlegi állapotát.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Részlege 2010 nyaratól 2011. februárjáig három részből álló kutatást végzett a szlovákiai magyarok nyelvhasználatáról. A kutatás első része 2010 nyarán zajlott, a helységnévtáblákat térképezte fel, s azóta *Vizuális nyelvhasználat* cím alatt vált ismertté. Ugyanabban az időben a Diákhálózat tagjai, akik Orosz Örs vezetésével a helységnévtáblákat fényképezték, kérdőíves lekérdezést is végeztek, melynek célcsoportját a felkeresett közösségek polgármesterei, valamint a községi hivatal egyéb, arra hivatott képviselői alkották. Ez a kérdőíves felmérés képezte a kutatás második részét, s a Mrva Marianna és Szilvássy Tímea által feldolgozott eredményeket a Fórum Társadalomtudományi Szemle korábbi számában közzéltük.

A kutatás harmadik része 2011 január–februárjában zajlott. Ez egy lakossági kérdőíves felmérés volt, amelyben a szlovákiai magyarok nyelvhasználati szokásain kívül aktuális társadalmi és közéleti témákat is vizsgáltunk. A nem, kor, településtípus és településszerkezet szerint reprezentatív mintát¹ 800 ember alkotta, a feldolgozás kívá-

1. Az iskolai végzettség szerinti reprezentativitást is igyekeztünk biztosítani, ám a szlovákiai magyarok iskolai végzettségére vonatkozó, a reprezentatív minta kialakításához szükséges statisztikai adatok ellentmondásosak, így valójában csak egy becsült iskolai végzettségi struktúrához tudunk viszonyítani. A minta iskolai végzettség szerinti összetételét ebből alakítottuk ki.

nalmainak 791 kérdőív felelt meg. A következő írásban a családi és nyilvános nyelvhasználat jelenségét fogom elemezni a lakossági felmérés eredményeinek alapján.

A megkérdezettek 95 százaléka magyarnak, 5 százaléka szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. A magyar válaszadók többsége magyar szülők gyermeke: 98 százalékuknak anyja is, apja is magyar. A többiek vegyes, azaz magyar–szlovák szülőpár gyermekei.² A származás, vagyis a szülők nemzetisége felől közelítve fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon a magyar szülők gyermekei, tehát a megkérdezettek valamennyien magyarnak tartják-e magukat. Az adatokból kiderül, hogy nem. A magyar szülőpárok gyermekeinek 98 százaléka magyar. A magyar szülőkhöz képest tehát 2 százalékos a gyermekeik generációjában bekövetkezett nemzetiségi lemorzsolódás, ami elhanyagolhatónak tűnhet, de ez a 2 százalékos fogyás abszolút számokban azt jelenti, hogy 100 magyar szülőnek 98 esetben magyar a gyermeke, 1 000 magyar szülőnek 980 esetben és így tovább.

A nyelvhasználat első színtere a család. A továbbiakban a családi nyelvhasználat két területével, a gyermekkori és a felnőttkorban alapított család nyelvhasználatával foglalkozom.

Családi nyelvhasználat

A válaszadók gyermekkori családi kommunikációjának nyelve a magyar volt: 95 százalékuk családjában magyarul, 5 százalékuk családjában inkább magyarul beszéltek. S ez nemcsak azokra a családokra vonatkozik, ahol mindkét szülő magyar volt, hanem a vegyes családokra is. Vagyis a válaszadók és szüleik odahaza általában akkor is magyarul társalogtak, amikor csak az egyik szülő volt magyar, s a jelek szerint ez a szlovák nemzetiségű szülőnek sem okozott nyelvi problémát.

Az iskolarendszerbe való belépés új kihívások elé állítja a gyermekeket, s a szlovák alapiskolákba kerülőknek a szlovák tanítási nyelv is egy ilyen kihívás. Nézzük meg, ebből a szempontból hogyan alakult a válaszadók helyzete (1. ábra). Alapiskolai tanulmányait 91 százalékuk magyar tannyelven végezte, ugyanakkor 9 százalékuk, azaz nagyjából minden tizenegyedik magyar nemzetiségű megkérdezett szlovák alapiskolát látogatott.

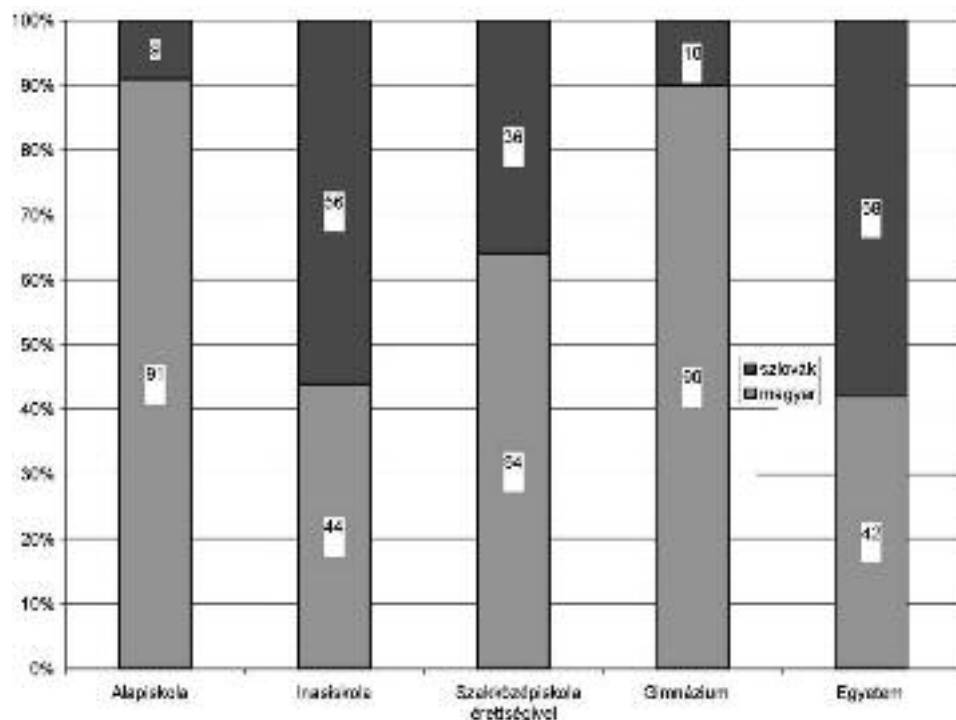
A többi iskolatípust végzetteknek az adott intézménytípus tannyelve szerinti összetétele arról árulkodik, hogy az inasiskolát és egyetemet végzettek többsége (56 és 58%) szlovákul tanult, a szakközépiskolát és gimnáziumot végzettek többsége (64 és 90%) pedig magyar nyelven végezte tanulmányait.³

2. A szlovák „alminta” csak 40 személyből állt, ezért a deskriptív mutatókon kívül semmiféle elemzésre nem alkalmas. A továbbiakban tehát csak a magyar nemzetiségűekkel foglalkozom. Őket értem válaszadók, illetve megkérdezettek alatt.

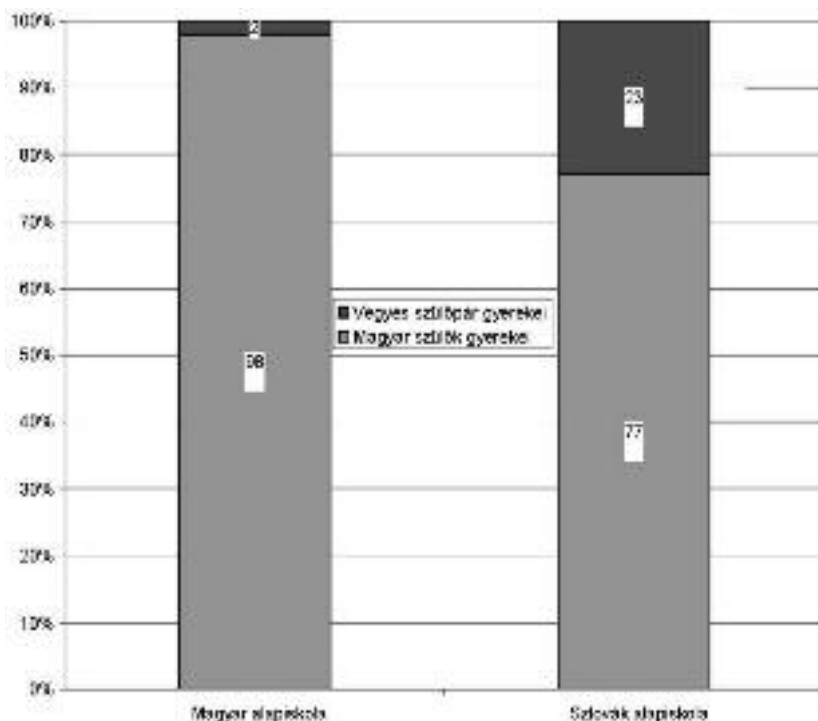
3. A szlovák tannyelvű alapiskola abszolvenszeihez képest a magyar tannyelvű alapiskolát végzett válaszadók között magasabb az inasiskolai végzettségűek és alacsonyabb az érettségizettek részaránya. Egyetemi végzettség tekintetében nincs különbség a magyar és szlovák alapiskolát végzettek között: mindkét csoport 18 százalékának van egyetemi végzettsége.

Visszatérve az alapiskolához, amely eddigi kutatásaink szerint akár közvetlenül, akár közvetve, de mindenképpen hozzájárul a magyar identitás fenntartásához és a magyarnyelv-használat elmélyítéséhez, látható, hogy a magyar tannyelvű alapiskolát végzettek 98 százaléka magyar családból származik, 2 százalékuk pedig a fentebb említett magyar ajkú vegyes családokból. S ebből az is kiderül, hogy nem mindegyik magyar szülőpár íratta magyar alapiskolába a gyermekét. Valóban: mintánkban a szlovák tannyelvű alapiskolát végzett válaszadók több mint háromnegyede magyar szülők gyermeke (2. ábra).

1. ábra. Milyen tannyelvű iskolákat végzett

2. ábra. Milyen családból származnak a magyar és szlovák tannyelvű alapiskolát végzett magyar nemzetiségű válaszadók

A nyelvhasználat további színtere a válaszadók jelenlegi családján belüli kommunikációs tér. Konkrétan az iránt érdeklődtünk, hogy milyen nyelven beszélnek a házastársukkal, a gyermekükkel, testvérükkel, az unokájukkal, valamint hogy milyen nyelven beszél a gyermekkel a házastársuk, a mindkét oldali nagymama és a nagypapa, végül milyen nyelven kommunikálnak egymással a gyerekek.⁴

A családon belüli nyelvhasználatot nem befolyásolják az olyan szokványos változók, mint a családtagok neme, kora vagy az iskolai végzettsége, sem családtagonként, sem együttesen. Ugyanakkor a családi nyelvhasználat egyik meghatározója a házasságtípus, vagyis az, hogy a megkérdezett homogén magyar vagy pedig magyar–szlovák vegyes házasságban él-e.

Családi állapotát tekintve a válaszadók 23 százaléka nőtlen vagy hajadon, 8 százaléuk özvegy, 6 százaléuk elvált. A többiek, azaz a megkérdezettek 64 százaléka partnerkapcsolatban él, ebből 57 százaléuk házasságban, 8 százaléuk élettársi viszony-

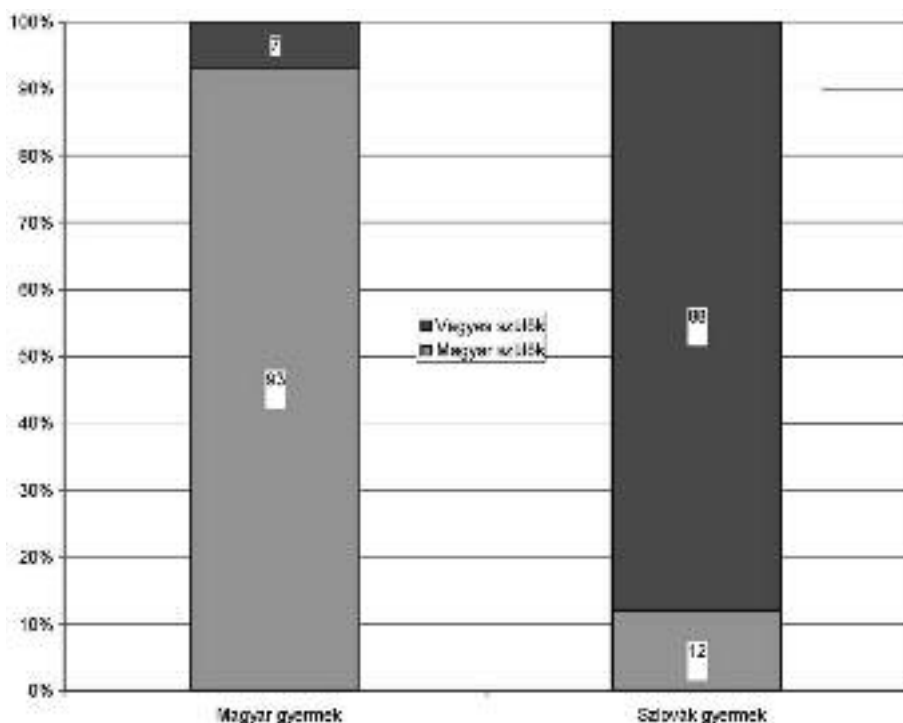
4. Az ábrákon mindez látható, de helyszűke miatt csak a legszűkebb család tagjainak kommunikációját fogom értelmezni, vagyis a házastársak és gyermekeik kölcsönös nyelvhasználatát.

ban. A partnerkapcsolatok 89 százaléka homogén magyar (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért magyar házasságnak fogom nevezni), tehát mindkét fél magyar nemzetiségű, 11 százalékuk pedig magyar–szlovák kapcsolatban él (a továbbiakban vegyes házasság).

A megkérdezettek 72 százalékának van gyermeke. Gyermekeik 93 százaléka magyar nemzetiségű, 7 százalékuk szlovák nemzetiségű.

A magyar nemzetiségű gyermekek 93 százaléka magyar házasságból származik, a szlovák nemzetiségű gyermekek 88 százaléka vegyes házasságban született. Ezek az adatok egyben azt is jelzik, hogy bár a magyar gyerekek többsége magyar szülőktől, a szlovák gyermekek többsége pedig vegyes szülőpártól származik, nemcsak vegyes párnak van magyar gyermeke (7%), hanem magyar párnak is van szlovák gyermeke (12%). S az utóbbi fordul elő gyakrabban (3. ábra). A házasságtípus szempontjából értelmezve tehát a generációk távlatában megmutatkozó nemzetiségi lemorzsolódás elsősorban a vegyes házasságokban tapasztalható, ahol ritka, hogy a gyermek a magyar szülő nemzetiségét „örökölje”. Ám ez a jelenség a magyar házasságoktól sem idegen, még ha előfordulásának kisebb is a valószínűsége. Azonban nagyobb, mint annak a valószínűsége, hogy a vegyes családok gyermeke magyar nemzetiségű legyen.

3. ábra. A gyermekek nemzetisége a szülők nemzetisége szerint

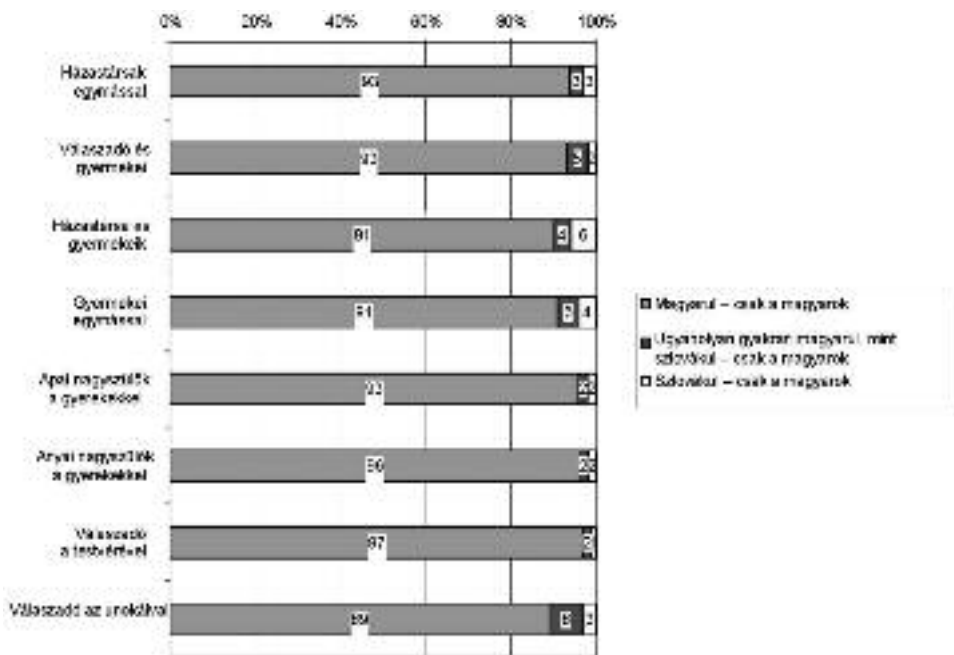

E kisebb kitérő után, amely azért volt fontos, hogy minél inkább kirajzolódjon a családi kommunikáció háttere, végre választ kaphatunk a kérdésre, hogy milyen nyelven

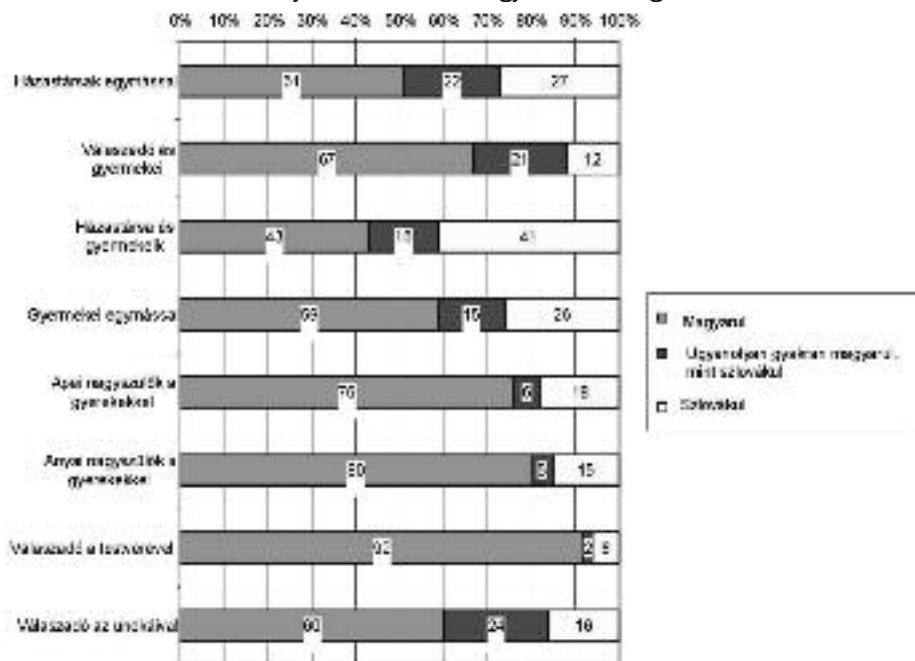
beszélnek a válaszadók családjában. A 4. ábra szerint mindegyik családtag esetében s valamennyi kommunikációs helyzetben a magyar nyelv dominál. Viszont az is látható, hogy a válaszadók, bár kivétel nélkül magyar nemzetiségűek, sem a házastársukkal, sem a gyermekeikkel, sem az unokáikkal, de még a testvérükkel folytatott kommunikációban sem csak a magyar nyelvet használják, hanem kisebb-nagyobb arányban ugyanolyan gyakran beszélnek szlovákul is, mint magyarul, s még olyan is előfordul, hogy csak szlovákul beszélnek. Ez egyrészt a vegyes házasságok jelenlétére utal, ugyanakkor azt is jelzi, hogy magyar házasságokban is előfordulhat a magyar–szlovák vegyes nyelvű kommunikáció.

Az 5. ábrán részletes képet kapunk a vegyes házasságon belüli nyelvhasználatról. Jól látható, hogy mivel megjelenik a szlovák nyelv, a magyar nyelv – amint az várható volt – elveszíti dominanciáját. De nem szorul ki a vegyes családok kommunikációjából. Sőt, ha csak a legközvetlenebb családtagokat nézzük – a házastársakat és gyermekeiket –, az egymással való kommunikáció egy részüknél (15%–22%) ugyanolyan gyakran zajlik magyarul, mint szlovákul, tehát két nyelven valósul meg. Ez annyit jelent, hogy a vegyes házasságokban a szlovák partnerek közül minimum minden ötödik magyarul is tud, hiszen másképp nem beszélhetne a társával magyarul. Az adatok viszont azt bizonyítják, hogy a vegyes házasságokban a szlovák házastársaknak ennél jóval nagyobb része tud magyarul. Ezt akkor látjuk igazán, ha csak a magyarul beszélőket vesszük figyelembe, ahogyan azt a 6. ábra szemlélteti. De ez az ábra további érdekeségeket is elárul a családi nyelvhasználat szokásvilágáról.

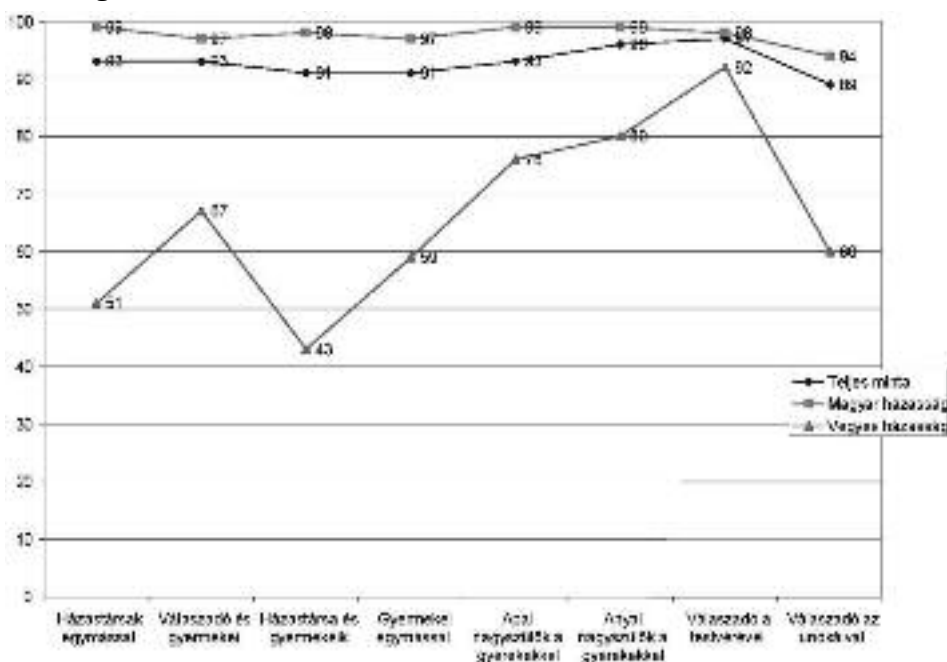
4. ábra. A családi nyelvhasználat

5. ábra. Családon belüli nyelvhasználat a vegyes házasságokban

6. ábra. A magyar nyelv jelenléte a családi nyelvhasználatban a magyar és a vegyes házasságokban

Amint azt a 6. ábra bizonyítja, a magyar és a vegyes házasságokban a magyarnyelv-használat mértéke valóban eltérő, ahogy azt sejtettük, s ahogy az már az 5. ábrából is kiviláglott. Nézzük előbb a vegyes családokat. A vegyes nemzetiségű házastársak fele magyarul beszél egymással, sőt a szlovák férjek/feleségek 43 százaléka a gyerekekkel is magyarul beszél. Ez arról tanúskodik, hogy a szlovák házastársak közül legalább minden második gond nélkül kommunikál magyarul, oly mértékben, hogy amikor párjával beszél, nem kell segítségül hívnia a szlovák nyelvet. Ez megfelelő szintű magyarnyelvtudás nélkül elképzelhetetlen. S az is elgondolkodtató, hogy oly sok szlovák nemzetiségű anya és apa nem a legtermészetesebb módon, a saját anyanyelvén társalog gyermekeivel – mivel szlovákokról van szó, feltételeznénk, hogy szlovák az anyanyelvük –, hanem magyarul. Persze az is elképzelhető, hogy bár szlovák nemzetiségűek, a gyermekekkel pontosan azért beszélnek magyarul, mert nem szlovák, hanem magyar az anyanyelvük.⁵ Ugyanakkor a vegyes házaspárok másik fele, a magukat magyarnak valló anyák/apák csupán kétharmada beszél magyarul a gyermekével, ami megfordítva azt jelenti, hogy ezek közül a szülők közül az utódaival minden harmadik egyáltalán nem kommunikál magyarul, annak ellenére, hogy ő maga magyar nemzetiségű, s magyar az anyanyelve. Ami a vegyes szülőpárok gyermekeit illeti, az egymás közötti kommunikációban 60 százalékuk használja a magyar nyelvet.

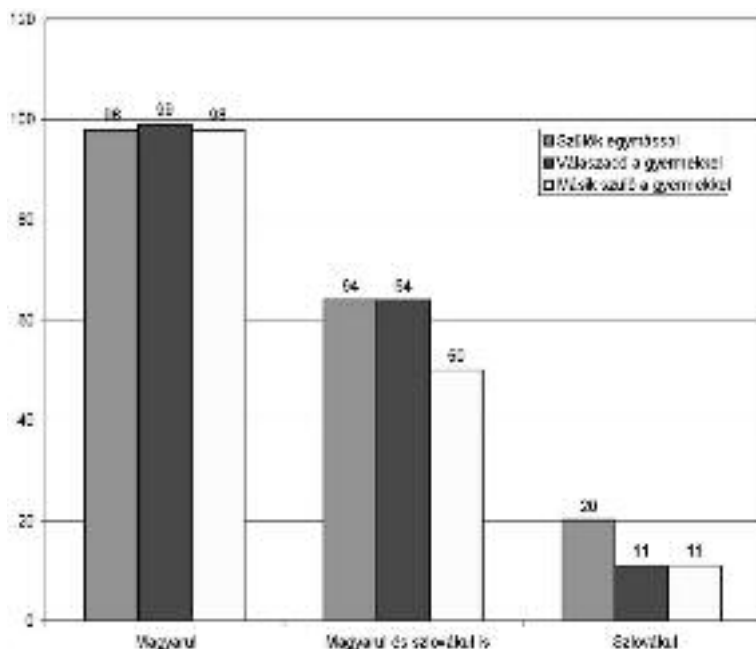
Mi a helyzet a magyar családokban? A magyar házasságokban a magyarnyelv-használat dominál. Létezik azonban a magukat magyarnak valló anyák és apák olyan 2-3 százalékot alkotó csoportja, amely annak ellenére, hogy ők ketten egymással magyarul beszélnek, a gyermekekkel való kapcsolatban a szlovák nyelvű kommunikációt részesíti előnyben. Bár részarányát tekintve szűk csoportról van szó (persze tudjuk, hogy a 2-3 százalék abszolút számokban véve már megint csak nem annyira kevés), a jelenségnek komoly következményei lehetnek a nyelvhasználat jövője szempontjából. Miért?

A családi nyelvhasználat egyik sarkalatos pontja a gyermekek egymással való kommunikációja, hiszen ők azok, akik átmenthetik a jövőnek a magyar nyelvet. Azt, hogy milyen nyelven beszélgetnek egymással, a szülők egymás közti és a gyerekekkel folytatott kommunikációjának nyelve is befolyásolja (7. ábra). Az egymással magyarul beszélő gyermekek olyan szülők gyermekei, akik egymással és gyermekekkel is magyarul beszélnek. Az egymással magyarul és szlovákul is kommunikáló gyermekek szüleinek már csak 64 százaléka használja az egymás közti kommunikációban a magyar nyelvet, a válaszadók ugyancsak 64 százaléka beszél gyermekeivel magyarul, a másik szülőknek pedig csak a fele beszél magyarul gyermekeivel. Az egymással szlovákul kommunikáló gyermekek esetében még kisebb a magyarul kommunikáló szülők aránya: a szülők egyötöde beszél egymással magyarul, a gyermekekkel folytatott kommunikációban pedig ennél is alacsonyabb a magyar nyelvet használók részaránya: csupán minden tizedik beszél magyarul a gyermekével. Tehát minél kevésbé használatos a családban a magyar nyelv, annál inkább jellemző, hogy a gyerekek, vagyis a következő nemzedék szlovákul beszél. Ennek alapján feltételezhető, hogy azoknak a magyar

5. Egy korábbi kutatásunk során kiderült, hogy a Dél-Szlovákiában élő szlovákok 60 százaléka saját bevallása szerint jól tud magyarul. Ugyanez a kutatás a magukat szlováknak vallók egy részénél kimutatta a magyar származás valószínűségét, ami a magyarnyelv-tudás egyik lehetséges oka (Lampi 2009).

szülőknek a gyermekei, akik egymással ugyan magyarul beszélnek, a gyerekekkel viszont szlovákul, ritkábban fognak egymással is magyarul kommunikálni, mint azok a gyerekek, akikkel magyar szüleik magyarul beszélnek.⁶

7. ábra. Az egymással magyarul, mindkét nyelven és szlovákul beszélő gyermekek részaránya a szülők magyar nyelvű kommunikációja szerint

Mindent összevetve: a magyar és a vegyes házasságokra jellemző családi nyelvhasználatról leszögezhetjük, hogy csekély, de létező kivételtől eltekintve a magyar házasságok belső kommunikációja magyar nyelven zajlik. A vegyes házasságokban a szlovák nyelven kívül, amely távolról sem annyira domináns, mint a magyar nyelv a magyar házasságokban, a magyar nyelv is hangsúlyosan jelen van. Ugyanakkor az ismertetett adatok arról is tanúskodnak, hogy bár a nyelvhasználatot a szakirodalom és e sorok szerzője is a nemzeti identitás egyik alapvető indikátorának tekinti, a családon belüli nyelvhasználat és a deklarált identitás nem mindig fedi egymást. Még a homogén magyar családokban sem.⁷

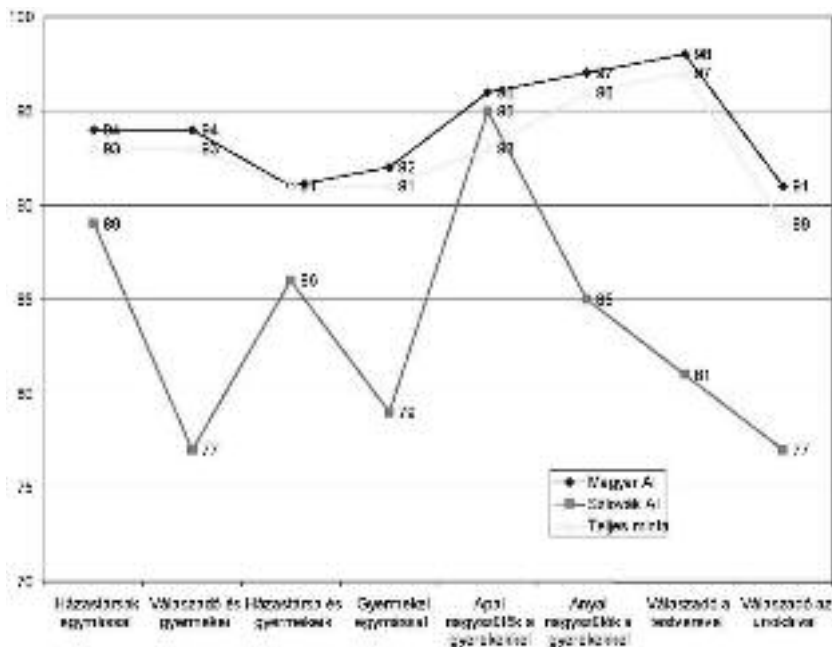
6. Hasonló tendenciák tapasztalhatók a magyarországi szlovák kisebbség nyelvhasználatában is (Homišínová 2008).

7. Itt nem arról az ismert jelenségről van szó, amelyre a demográfusok figyelmeztetnek, hogy a magyar anyanyelvű személyek többen vannak, mint a magukat magyarnak deklaráló személyek. Mondhatni, itt épp ennek a fordítottját tapasztaljuk. Azt, hogy magyar, de ugyanúgy szlovák nemzetiségű szülők egy csoportja a legintimebb kommunikációs térben, a családban nem a saját anyanyelvét használja.

A családon belüli nyelvhasználatra a házasságtípuson kívül az is hat, hogy a megkérdezett milyen tannyelvű alapiskolát végzett. Emlékeztetőül: a magyar megkérdezettek 91 százaléka magyar alapiskolába, 9 százalékuk szlovák alapiskolába járt.

Összehasonlítva a magyar alapiskolát és a szlovák alapiskolát végzettek családi kommunikációját, látható, hogy a magyar alapiskolát végzettek esetében erőteljesebb a magyar nyelv jelenléte, mint a szlovák alapiskolát végzetteknél (8. ábra). A magyar alapiskolát végzettek családi kommunikációjában a magyar nyelv-használat tendenciája követi a teljes mintában tapasztalt, mondhatjuk úgy is, hogy átlagos magyar nyelv-használat tendenciáit, bár előfordulását tekintve hajszálnyival gyakoribb az átlagos magyar nyelv-használatnál.

8. ábra. A magyar nyelv-használat a családban a válaszadó által elvégzett alapiskola oktatási nyelve szerint

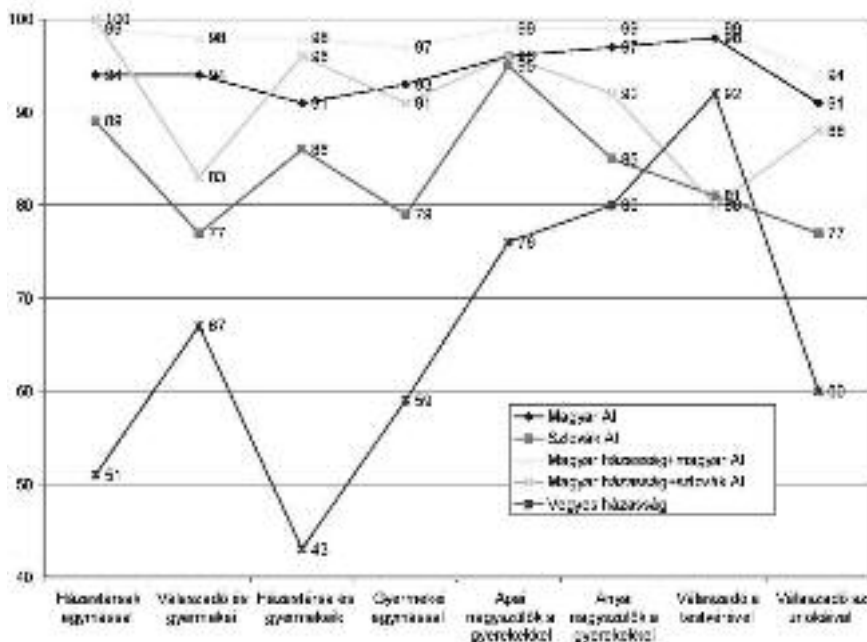

A szlovák alapiskolát végzettek esetében is a magyar nyelv-használat dominál, de lényegesen ritkább, főleg a szülők és gyermekeik, valamint a gyermekek egymás közötti kommunikációjában: 5-től 17 százalékpontig terjedő eltéréseket látunk, a legnagyobb, azaz 17 százalékpontos eltérés a válaszadó és gyermekei közötti kommunikációra vonatkozik. Ez annyit jelent, hogy a magyar alapiskolát végzett válaszadók 94 százaléka beszél otthon magyarul a gyermekeivel, a szlovák alapiskolát végzetteknek viszont csak 77 százaléka.

Ám ezúttal sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a megkérdezettek magyar és vegyes házasságban élnek. A magyar alapiskolát végzettek között alacsonyabb a vegyes házasságban élők részaránya. Minden tizedik él közülük vegyes házasságban,

ezzel szemben a szlovák alapiskolát végzetteknek 27 százaléka él vegyes házasságban. Értelemszerűen a magyar alapiskolát végzettek közül többen élnek magyar házasságban, s amint azt fentebb levezettük, a magyar házasságban a magyar nyelv-használat dominál. Az alapiskola tanítási nyelvének hatása és a házasságtípus tehát együttesen érvényesülve befolyásolja a családi kommunikációt, de az alapiskola hatása csak a magyar házasságokban mutatható ki. Ott viszont teljesen egyértelmű (9. ábra).

9. ábra. A magyar nyelv-használat a családban a válaszadó által elvégzett alapiskola oktatási nyelve és a házasságtípus szerint

Összegezzük az elmondottakat! A családi magyar nyelv-használat egy sávként képzelhető el, amelynek van felső és alsó határa. A felső határ a családon belüli legmagasabb mértékű magyar nyelv-használatot jelenti, az alsó határ ennek fordítottját, vagyis a legkisebb mértékben előforduló magyar nyelvű kommunikációt. A családi magyar nyelv-használat felső határát a magyar alapiskolát végzett magyar házasságban élő megkérdezettek nyelvhasználata alkotja, tehát azoknak a magyar családoknak a nyelvhasználata, amelyekben legalább az egyik szülő magyar alapiskolába járt. Leginkább itt közelít a magyar nyelv-használat a 100%-hoz. De látható, hogy sehol sem éri el, s a szlovák nyelv használata elsősorban újfent a szülő-gyermek kommunikációnál mutatkozik meg, még ha csak néhány százalékpontnyi jelenléttel is. Azokban a magyar házasságokban, ahol legalább az egyik szülő szlovák alapiskolát végzett, az összes házastárs magyarul beszél egymással, viszont a szlovák alapiskolát végzett szülőknek csak 83 százaléka beszél magyarul a gyermekével, és a gyerekeknek is már csak 91 százaléka kommunikál egymással magyarul.

A magyarnyelv-használati sáv alsó határát a vegyes házasságokban élők nyelvhasználatára képezi, amelyet a házasságtípus és a nyelvhasználat tárgyalásánál már részletesen elemeztem. Ezen a sávon belül a magyar tannyelvű alapiskola gyakoribb magyar nyelv-használatra „serkent”, a szlovák tannyelvű alapiskola pedig a ritkább magyar nyelv-használatra. Az elmondottak függvényében tehát leszögezhető, hogy a családon belüli nyelvhasználatban a magyar nyelv használata a következő határok között mozog:

- a házastársak egymás közötti kommunikációjában 51–100%;
- a válaszadó és gyermekei között 67–98%;
- a másik szülő és a gyermekek között 43–98%;
- a gyermekek egymás között 59–97%.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy ezek az adatok a házasságtípus, valamint a válaszadó által elvégzett alapiskola tanítási nyelve szerinti nyelvhasználatot mutatják. Feltételezhető azonban, hogy a családi nyelvhasználatot más tényezők is befolyásolják, például az általános értékrend, a nemzeti értékrend, a kulturális fogyasztás, az érvényesülésről alkotott elképzelések, milyen tannyelvű alapiskolába jár a gyermek stb. Terjedelmi okokból ezen a helyen nem áll módomban mindezzel foglalkozni, csak annyit fűznék hozzá, hogy az eddigi elemzések eredményei szerint a felsorolt tényezők nem változtatják meg lényegesen a nyelvhasználatot, inkább csak az ismertetett sávon belül „cifrázzák” a nyelvhasználati szokásokat.⁸

A nyilvános nyelvhasználat

A nyelvhasználat második fontos területe a nyilvános nyelvhasználat.

A nyilvános nyelvhasználat alatt három területet értünk:

1. a mindennapi élethez kötődő nyilvános terek nyelvhasználatára – tanítási nyelv, munkahelyi nyelvhasználat;
2. nem mindennapi, hanem bizonyos specifikus eseményekhez, cselekvésekhez kötődő nyilvános terek nyelvhasználatára – hivatali nyelvhasználat, nyelvhasználat az egészségügyi intézményekben;
3. közösségi terek nyelvhasználatára – milyen nyelven beszélünk az utcán, a szomszédokkal, az üzletben stb.

A családi nyelvhasználatnál az adott nyelven való kommunikációnak két elengedhetetlen szubjektív feltétele van. Az egyik, hogy a kommunikációs partnerek ismerjék a nyelvet, tehát tudjanak magyarul/szlovákul. A másik feltétel, hogy akarják is használni ezt a nyelvet.⁹ Ennek a két feltételnek a nyilvános nyelvhasználatnál is teljesülnie kell. Akárcsak a családon belül, úgy az utcán is csak az beszélhet magyarul/szlovákul, aki tud és akar is így beszélni.

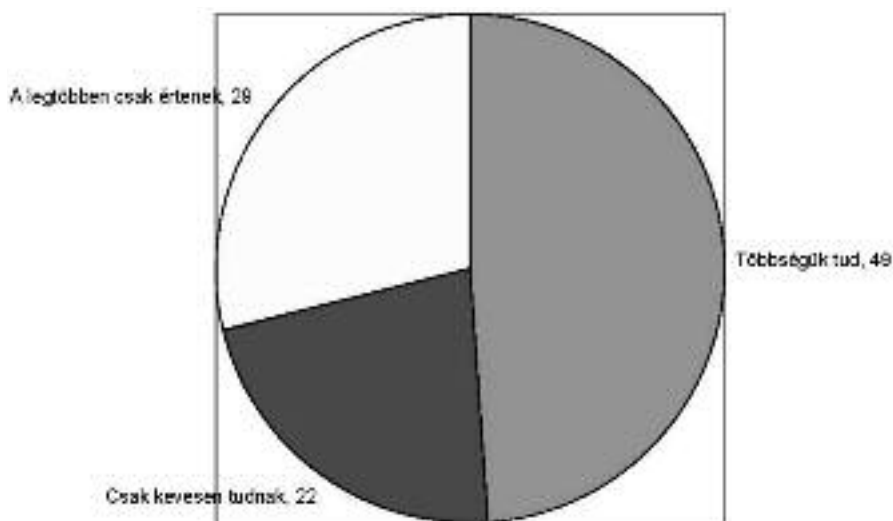
8. Például azokban a családokban, ahol a gyermek magyar alapiskolába jár(t), a családtagok magyarnyelv-használatára 97% körül mozog, azokban a családokban pedig, ahol a szlovák alapiskolát választották, a magyarnyelv-használat családtagoktól függően 60–70% között ingadozik.

9. Vegyes házasságban élő magyar szülőktől gyakran hallom, hogy ők szeretnék, hogy a gyerekek magyarul beszéljen, de a gyerek hallani sem akarja a magyar szót, nem hogy még használja is.

Korábbi felméréseink igazolták, hogy a szlovákiai magyarok – egy nagyon szűk réteget leszámítva: az iskolai végzettséggel nem rendelkezők és az alapiskolai végzettségű emberek egy része – tudnak szlovákul. Az is kiderült, hogy a vegyes területeken élő szlovákok 60 százaléka saját bevallása szerint tud magyarul.¹⁰ Tehát a magyarok döntő többsége képes szlovákul kommunikálni, és a szlovákok közül is sokan képesek magyarul értekezni, amit gyakorlatilag a vegyes házasságok fentebb elemzett családi nyelvhasználata is bizonyít.

Jelen kutatásunkban is szerepelt a szlovákok magyarnyelv-tudására vonatkozó kérdés. Az eredmény: a megkérdezettek többségének tapasztalata szerint a környékükön élő szlovákok többsége valamilyen szinten tud magyarul – vagy csak ért, de beszélni nem tud, vagy pedig beszélni is tud (10. ábra). S ez nem kizárólag a magyar nemzeti-ségű válaszadók tapasztalata, hanem a szlovák nemzetiségűeké is, hiszen a magyarokhoz hasonlóan közülük is csak minden ötödik gondolja azt, hogy a szlovákok közül kevesen tudnak magyarul, a többiek inkább azt erősítik meg, hogy a szlovákok többsége tud magyarul. Vagyis képes magyarul beszélni. Mivel azonban a mintában kevés a szlovák nemzetiségű válaszadó, hiszen a kutatás koncepciójának megfelelően magyar lakossági mintát alkottunk, az elmondottakkal szembeni ellenérvként felhozhatnánk azt, hogy a szlovákok véleménye ugyan valóban megerősíti a magyarok véleményét, de a szlovákok kevesen vannak, ezért véleményük nem mérvadó, a magyarok véleménye pedig nem kell, hogy megfeleljen a valóságnak. Hiszen vélekedni bárhogy lehet a szlovákok magyarnyelv-tudásáról (akárcsak bármi másról). Ez igaz, csak hogy a magyarok véleményével egybecseng a 2007-ben megkérdezett szlovákok által bevallott tényállás, mely szerint többségük valóban tud magyarul. Ennek alapján tényleg azt kell hinnünk, hogy a Dél-Szlovákiában élő szlovákok többsége képes magyarul beszélni.

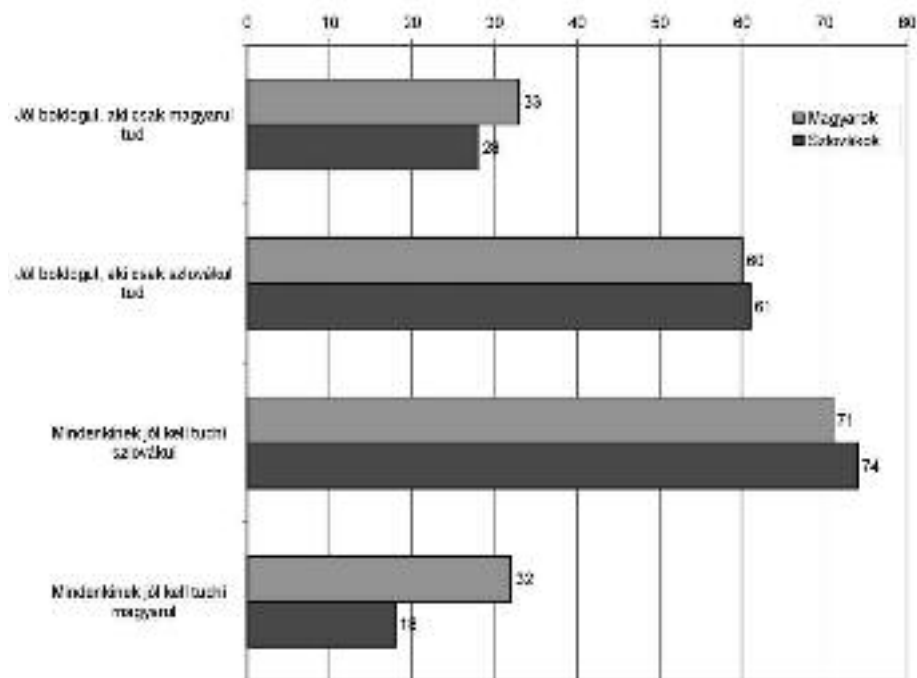
10. ábra. Tapasztalata szerint a környéken élő szlovákok tudnak magyarul?

10. 2007-es adat, az akkori kutatásban a mintában nem néhány véletlenszerűen bekerült szlovák volt, mint most, hanem nemzetiségileg reprezentatív magyar–szlovák mintánk volt.

A következő kérdés tehát az, hogy akarnak-e a magyarok szlovákul, valamint a magyarul tudó szlovákok magyarul beszélni. Ezt a problémát azonban más szempontból is megközelíthetjük: szükséges-e Dél-Szlovákiában szlovákul vagy magyarul beszélni? A 2007-es kutatásból az derült ki, hogy a megkérdezett magyarok többségének a mindennapi életben szüksége van a szlovák nyelvre. A szlovákok viszont a szlovák nyelvvél tökéletesen boldogulnak, vagyis nincs szükségük arra, hogy magyarul beszéljenek. A magyar/szlovák nyelv szükségességét jelen kutatásunkban is vizsgáltuk. Az eredményeket a 11. ábra szemlélteti.

11. ábra. A nyelvhasználat szükségességéről alkotott igenlő vélemények¹¹

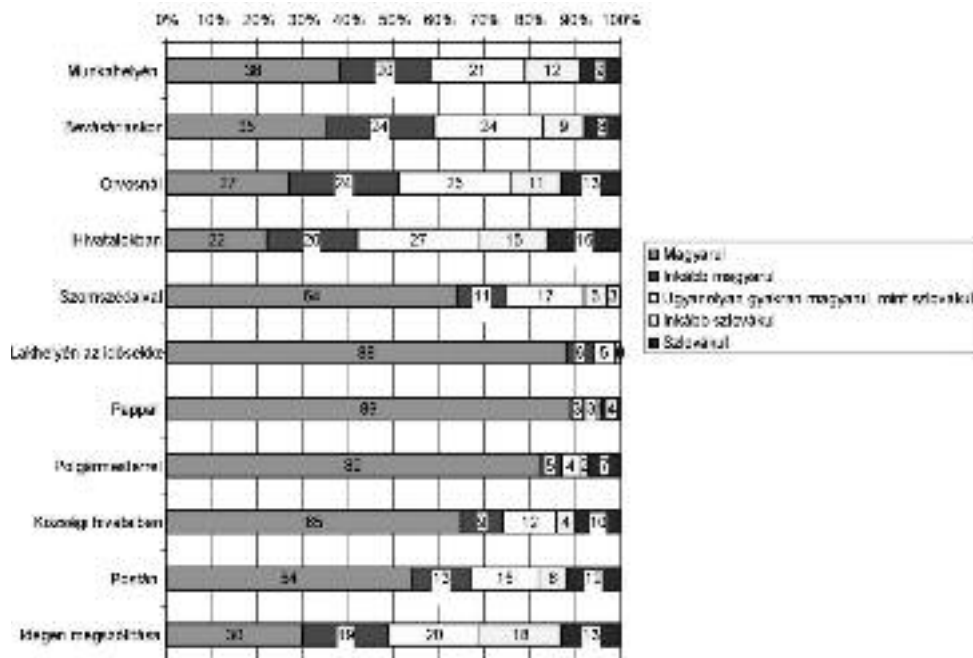
A 11. ábra szerint a megkérdezettek többsége nemzetiségtől függetlenül úgy látja, hogy lakóhelye környékén – tehát ott, ahol a szlovákok többsége is tud magyarul – jól boldogul, aki csak szlovákul tud. Ugyancsak többségük, s ugyancsak nemzetiségtől függetlenül megegyezik abban, hogy mindenkinek jól kell tudnia szlovákul. Még másképp

11. Ezúttal feloldom az írás bevezetőjében említett lábjegyzetet, mely szerint csak a magyar nemzetiségűekkel foglalkozom. Ezeknél a kérdéseknél ugyanis kimondottan kíváncsi vagyok a magyar és szlovák nemzetiségűek véleményeinek összehasonlítására, s mivel egyszerű gyakorlati eloszlásokról van szó, módszertanilag megengedhető a kis szlovák mintasokaság elemzése – persze szem előtt kell tartani, hogy csak 40 ember véleményéről van szó, amely semmit sem kell, hogy reprezentáljon. Ugyanakkor ezeknek a szlovákoknak a véleményei megerősítik a 2007-es kutatás során szlovák reprezentatív mintán tapasztaltakat.

értelmezve: aki csak magyarul tud, az nem igazán boldogul, aki viszont csak szlovákul tud, az boldogul. (Épp ezért) az ország vegyes lakosságú területén nem igazán fontos, hogy mindenki tudjon magyarul, annál fontosabb viszont, hogy mindenki tudjon szlovákul. Ezek az adatok bizonyítják, hogy ha nyelvtudás tekintetében képesek is a szlovákok magyarul beszélni, nincs arra szükségük, hogy magyarul beszéljenek.

Ezek után vessünk egy pillantást a 12. ábrára, amely a magyarok nyilvános nyelvhasználatát szemlélteti.

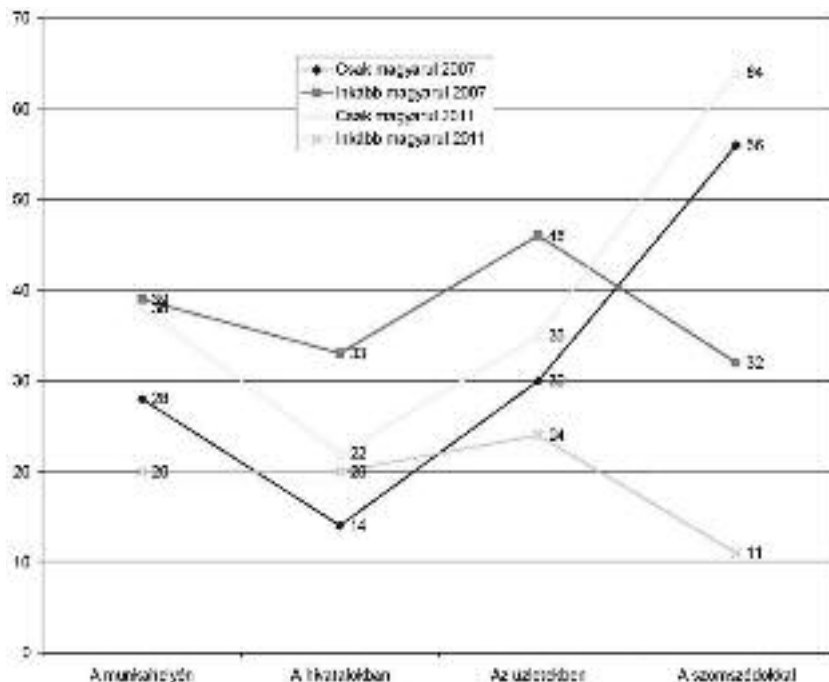
12. ábra. Nyilvános nyelvhasználat

A nyilvános nyelvhasználat a családi nyelvhasználathoz hasonlóan nemcsak a „tudok és akarok magyarul/szlovákul beszélni” mikroszociológiai tényező függvénye. Olyan tényezők is befolyásolják, mint a településtípus (falun gyakoribb a magyarnyelv-használat, mint városon), valamint a családi nyelvhasználatot is meghatározó két tényező, a házasságtípus (magyar és vegyes) és a megkérdezett által elvégzett alapiskola tanítási nyelve. Ez a három faktor (településtípus, házasságtípus, alapiskola tanítási nyelve) nem külön-külön, hanem együttesen, kumuláltan járul hozzá a nyilvános nyelvhasználati szokások mikéntjéhez. S akkor még nem említettem az olyan makroszociológiai tényezőket, mint a nyelvhasználattal kapcsolatos rendeletek, törvények, s a körülöttük kialakuló közvélekedés. Mivel azonban ezeknek a hatásoknak az ismertetése már túlhaladná a megszabott terjedelmi korlátokat, most nem foglalkozom velük. Írássomat inkább egy összehasonlító ábrával zárom, amelyen a nyilvános nyelvhasználat némely színterein mutatózó magyar nyelvű kommunikáció látható a 2007-es és a legfrissebb, 2011-es adatok szerint (13. ábra).

A munkahelyén 2007-ben a magyarok kétharmada beszélt magyarul (a csak magyarul és az inkább magyarul beszélők összesen), 2011-ben 58 százalékuk. Tehát jelenleg kevesebben beszélnek magyarul, viszont 10 százalékponttal nőtt a csak magyarul beszélők részaránya.

13. ábra. A magyar nyelv használata a nyilvános szféra némely színterein 2007-ben és 2011-ben

A hivatalokban is csökkent a magyarul beszélők részaránya, méghozzá a 2007-ben mért 47 százalékról a 2011-es 42 százalékra. Ugyanakkor 8 százalékponttal nőtt a csak magyarul beszélők részaránya.

Az üzletekben magyarul beszélők 2007-ben 76 százaléknyi csoportot alkottak, ez 2011-ben 59 százalékra csökkent. A csak magyarul beszélők részaránya viszont 5 százalékponttal növekedett.

Az utolsó terület a szomszédokkal való kommunikáció. 2007-ben a magyarok 88 százaléka használta a szomszédi kapcsolattartásban a magyar nyelvet, 2011-ben 75 százalékuk, miközben a csak magyarul beszélők részaránya ezúttal is 8 százalékpontnyi növekedést mutat. Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy a korábbiakhoz képest szűkült a magyarul beszélők tábora. Az inkább magyarul beszélők részaránya minden szinten csökkent, tehát a mondhatni „másodlagosan” magyarul kommunikálók egy része lemorzsolódott. Ezzel szemben a csak magyarul beszélők tábora minden szinten „megjizmosodott”. Tehát azok, akik ma magyarul beszélnek, nem szituációtól függően váltogatják a magyar és a szlovák nyelvet, hanem igyekeznek csak

magyarul beszélni, feltehetőleg persze csak ott és akkor, ahol ez nem ütközik a kommunikációs partner által emelt lerombolhatatlan akadályba (tudás és akarás). Felmerül a kérdés: a lemorzsolódottak vajon hova lettek? Nem épp nekik köszönhető a kizárólagosan magyarul kommunikálók csoportjának növekedése? Véleményem szerint ez részben elképzelhető, de azt tartom valószínűbbnek, hogy átkerültek az inkább szlovákul vagy csak szlovákul beszélők táborába (aminek természetesen nemcsak szubjektív, hanem objektív okai is lehetnek). Tehát az elmúlt csaknem öt év alatt egyik oldalon a bemutatott tereken csökkent a nyilvános magyar nyelv-használat a magyarul beszélők számának visszaesése miatt, másik oldalon viszont mintha kialakult volna egy kizárólagos magyar nyelv-használatot preferáló (öntudatos?) csoport. Ennek bizonyítása vagy cáfolása további elemzést igényel, tehát ahogyan már oly sokszor tettem, most is azzal fejezem be írásomat, hogy folytatása következik.

Felhasznált irodalom

- Borbály A.–V. Kremmer I.–Hattyár H. (szerk.) 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Tinta.
- Homištinová, Mária 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok a magyarországi kisebbségi családokban*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadó.
- Lampl Zsuzsanna 2009. *Magyarok és szlovákok*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet
- Ondrejovič, S.–Krupa, V. 2009. *Identita a jazyk*. In Kiliánová, G.–Kowalovská, E.–Krekovičová, E. (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava, Veda.

ZSUZSANNA LAMPL

The family and public use of language of Hungarians in Slovakia in 2011

The study presents the findings of a 2011 research related to the public and family use of language of Hungarians in Slovakia, as well as how the type of marriage and the language of instruction in basic school influences the use of language in domestic and public settings. At the end of the study, the author compares the current state of some scenes of public language use with findings from 2007.

SIMON ATTILA

EGY RÖVID ESZTENDŐ
KRÓNIKÁJA

A szlovákiai magyarok 1938-ban

Forum Kisebbségkutatási Intézet

A szlovákiai települések és domborzati elemek magyar nevének standardizációs problémáiról¹

GIZELLA SZABÓMIHÁLY

About the problems of standardization of the Hungarian names
of Slovakian landforms and settlements

81°37'3.21(=511.141)(437.6)
91°81'37.46(=511.141)(437.6)

Keywords: Geographical names. Standardization. Minority language. Hungarians in Slovakia.

0. Bevezetés

Trianon egyik nyelvi következményeként a határon túlra került régiók természet- és társadalom-földrajzi nevei gyakorlatilag kikerültek a magyarországi standardizálás hatóköréből. Az utódállamok saját szempontjaik alapján megalkották, alakították államnyelvű földrajzi terminológiájukat, egyúttal részben a korábbi magyar neveket is megváltoztatták, sőt a múlt század folyamán egy-egy területen többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő névrendezésre. Az egyéb közigazgatási változásokkal együtt mindez oda vezetett, hogy egyazon helynévnek esetenként több neve is használatos, eltérő nevek szerepelnek a településnév-azonosító szótárakban, lexikonokban, térképeken és internetes adatbázisokban. Ugyanazt a denotátumot tehát többféle magyar névvel nevezzük meg, ezáltal meggyengül a tulajdonnév alapvető funkciója, az egyedítés és az azonosítás; a denotátum azonosítására egyre inkább csak a többségi nyelvű név alkalmas és használatos. A jelenlegi helyzetet jellemző változatosság a sajtóban és főleg az oktatásban okoz problémát, elsősorban azokban az államokban, ahol a magyar tannyelvű iskolákban a földrajzot magyarul oktatják (pl. Szlovákia vagy Ukrajna).

Szükség volna tehát a helynevek újstandardizálására. A magyar földrajzi nevek standardizációs kérdéseivel a szlovákiai magyar nyelvtudomány eddig nem foglalkozott. Ennek fő oka talán az volt, hogy az utóbbi évtizedekben a magyar helységneveket hivatalosan nem lehetett használni, a korlátozott nyilvános használatukat lehetővé tevő jogszabályt és a hozzá kapcsolódó jegyzéket pedig magyar nyelvészek közreműködése

1. A tanulmány szövege nagyrészt a 14. élőnyelvi konferencián elhangzott előadáson alapul (nyomtatott változata: Magyar neve? Szlovákiai magyar helységnevek standardizációs problémái. *Névtani Értesítő*, 2007/29., 189–200. p.) A témában végzett későbbi kutatásaimat a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram támogatásával 2010-ben végeztem (szám: 2010C00211CS).

nélkül dolgozták ki és fogadták el 1994-ben. A domborzati elemek nevét – főleg a kisebb jelentőségűekét – ritkábban használjuk, szlovákiai kiadású térképeken nem tűntethetők fel, sőt az oktatásban (tankönyvek) is csak korlátozott mértékben voltak használhatók.

A szlovákiai problémák nem egyediek, a rendszerváltozás óta eltelt majdnem két évtizedben hasonló gondokkal szembesült a többi utódállamban élő magyarság is, s a kérdés kezelése is részben hasonló módon történt (Ukrajna vonatkozásában l. pl. Balogh 1996; Beregszászi 1997, 2004; Erdéllyel kapcsolatban Bartos-Elekes 2002, átfogóan Szabó Mihály 2007). E tekintetben nyilvánvalóan az egyik alapvető, minden kisebbségi közösséget érintő kérdés, hogy ki, mely terület jogosult az ilyen szabályozást elvégezni. A földrajzi nevek s ezen belül különösen a helységnevek sajátos csoportot alkotnak, standardizálásuk ugyanis rendszerint valamilyen hatóság, állami intézmény hatáskörébe tartozik. A hatóság értelemszerűen a hivatalos nyelvű névalakok megállapításával foglalkozik, kérdés azonban, milyen mértékben terjed ki az illetékesége a kisebbségi nyelvű földrajzi nevekre is, akár az adott állam területén élő más nyelvű kisebbségi közösségre, akár a más állam területén élő, de azonos nyelvű kisebbségre gondolunk. Mindkét országbeli hatóság esetében feltehető a kérdés: a szabályozás során figyelmen kívül hagyhatják-e a másik által végzett standardizálást? S talán a legfontosabb: milyen szerepe van ebben a folyamatban a leginkább érintetteknek, azaz az adott kisebbségnek? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása azért is fontos, mert szorosan összefügg a standardizáció sikerességével, a standardizált forma elfogadottságával.

Tanulmányomban a szlovákiai helynevek szabályozásának történetét és a jelenlegi helyzetet áttekintve arra kívánok rámutatni, hogy a mai bizonytalanság és a névváltozatok léte az egymástól független, eltérő ideológiájú, államközpontú standardizálások következménye, megoldása pedig véleményem szerint csak egy egységes Kárpát-medencei részleges újrakodifikáció révén lehetséges.

1. A településnevek standardizálásai

1.1. A magyar helységnevek esetében a legfontosabb, máig ható standardizálásra a 19. század végén és a 20. század elején került sor, az egy település – egy név alapelv figyelembe vételével megvalósított névrendezés 1898–1912 között Árva, Liptó, Fogaras és Hunyad megye kivételével az akkori Magyar Királyság teljes területén lezajlott, ennek a törzskönyvezésnek az eredményét rögzítette az 1913-as helységnévtár, amely magyar(országi) szempontból ma is meghatározó. A múlt század folyamán aztán már csak 1939–1944 között került sor újabb magyar névrendezésre, s ez is csak a vissza-csatolt területeket érintette. A magyar törzskönyvezést követően a múlt század folyamán többször is változott a szlovákiai magyarlakta települések neve.

Az első világháború után megalakult Csehszlovákiában 1920-ban fogadták el a településnevek használatát szabályozó törvényt. Eszerint a belügyminisztérium minden település számára „csehszlovák” nevet állapított meg; az olyan települések számára azonban, amelyekben a kisebbségi állampolgárok számaránya meghaladta a 20%-ot, kisebbségi nyelvű helységnevet is jóváhagyhatott. A csehszlovák, azaz gyakorlatilag szlovák név megállapítása többféle módon történt. Ha korábbi forrásokból adatolható

volt szláv név, az vált a település szlovák nevévé; a magyar nyelvterületen az ilyen névadásra példa például *Levice*, azaz *Léva* vagy *Fil'akovo*, azaz *Fülek* (1773: *Lewicze*; 1786: *Filakowo*). Egyéb esetekben a hatósági névmegállapítás során az értelmezhető köz- vagy tulajdonnévi tagot rendszerint lefordították (pl. *Kövecses* → *Štrkovec*), a többit átírták (pl. *Zsigárd* → *Žigard*). Néhány település esetében azonban engedélyeztek csak magyar nyelvű és magyar helyesírással írt neveket is (pl. *Bögellő*, *Súly*; minderről bővebben: Szabó Mihály 1998, 136–137. p.). A szabályozás során sokszor a magyarországi törzskönyvezéskor megállapított magyar nevet is módosították: rendszerint elhagyták, esetleg megváltoztatták a megkülönböztető előtagot (pl. *Komárom-szentpéter* → *Szentpéter*; *Nemesabony* → *Nagyabony*), a magyarosított név helyett pedig a szláv eredetű nevet vezették be újra (pl. *Özörény* → *Gömörhorka*; *Bodrogamező* → *Polyán*).

A bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült területeken újra visszaállították a törzskönyvezéskor megállapított magyar neveket, illetve település-összevonás esetén új nevet adtak a falunak, pl. 1943-ban *Magyarkelecsény*-t, *Magyarmocsár*-t és *Ungnyárad*-ot *Nyarádkelecsény* néven vonták össze.

1.2. A második világháború után 1948-ben lépett életbe az a rendelet, mellyel Szlovákia területén 710 – zömmel magyar – település korábbi szlovák hivatalos nevét megváltoztatták, illetve akkor szüntették meg jogilag is a kisebbségi nyelvű helységnevek használatát. Az új szlovák hivatalos nevek megalkotásakor egyértelműen a valóban „szlovákos” nevek létrehozása volt a cél, ezt többféleképp érték el:

a. A köznévi etimonú településneveket következetesen lefordították, például a *som drien'*, ezért *Somodi Drienovec* lett (1920: *Šomody*, magyarul *Somodi*), a *hód* szlovákul *vydra*, tehát az 1913-ban *Nemeshódos*-ként törzskönyvezett csallóközi falu szlovák neve *Vydrany* lett (1920: szlovák neve nem volt, magyar neveként a törzskönyvezés előtti *Hodos*-t határozták meg).

b. A nem értelmezhető településneveket a szlovák helynévképzési szabályoknak megfelelően „alakították át”, vagy más motiváció alapján nevezték meg, ilyen volt például *Magyarbél* → *Veľký [Nagy] Biel* (1920: *Maďarský Bél*, magyarul *Magyarbél*); *Nagy-megyer*-t a *Csalló* víznév szlovákos változata alapján nevezték el *Čalovo*-nak (1920: *Veľký Meder*, magyarul *Nagy-megyer*).

c. Több mint egy tucat települést szlovák (cseh) történelmi személyiségről neveztek el, így *Feled*-et (1920: *Feledince*) Janko Jesenský szlovák író (1874–1945) után nevezték el *Jesenské*-nek; *Ludovít Štúr* (1815–1856) szlovák reformkori politikus neve alapján lett *Párkány Štúrovo* (1920: *Parkan*, magyarul *Párkány*), *Diószeg*-et (1920: *Veľký Diosek*, *Malý Diosek*) pedig Andrej Sládkovič (1820–1872) evangélikus pap és költő után nevezték el *Sládkovičovo*-nak.

Ezután jelentősebb változásokra csak a hatvanas–hetvenes években került sor, amikor is a kisebb falvakat közigazgatásilag összevonták, az új település pedig szlovák hatósági nevet kapott, pl. 1960-ban hozták létre *Illésháza*, *Bélvata*, valamint az 1940-ben *Tonkháza* és *Kismagyar* egyesítéséből létrejött *Magyartonk* településből *Nový Život* („Új Élet”) községet. Hasonló máig használt mesterséges hatósági nevek még: *Gemer-ská Ves* 1960-ban alakult *Harkács* – *Hrkáč* és *Sánkfalva* – *Šankovce* községek össze-

vonásából; *Gemerský Sad*, amely 1964-ben jött létre *Mikolcsány* – *Mikolčany* és *Gömörnánás* (1913 előtt: *Nasztraj*) – *Nováčany* egyesítésével.

1.3. 1989 után a magyarlakta területeken indult spontán folyamatok részeként a korábban erőszakosan összevont községek szétváltak, az önkormányzatok pedig arra törekedtek, hogy az 1948-ban bevezetett szlovák név helyett újra az 1920-ban megállapított, a magyar névhez jobban hasonlító szlovák hivatalos neve legyen a falunak. 1990-ben a parlament jóváhagyta néhány település névváltoztatási kérelmét (pl. *Čalovo*-ból így lett újra *Velký Meder*), később azonban a névváltoztatás egyre nehezebbé vált. Így az „össztársadalmi” érdekre való tekintettel és az érvényes helyi népszavazás ellenére a szlovák törvényhozás elutasította jó néhány önkormányzat (például a párkányi) ez irányú kérelmét. (Az egész folyamatról bővebben Zalabai szerk. 1995.)

A politikai változásokkal egy időben a magyarlakta falvakban a szlovák településnév-tábla mellé a magyar nevet tartalmazó táblát is kitétték, a magyar pártok pedig politikai síkon próbálták elérni a magyar helységnevek hivatalos használatának elismertetését. A hosszú politikai csatározást az 1994-es ún. táblatörvény² zárta le, ennek elfogadása Szlovákia Európa tanácsi felvételének egyik feltétele volt. A települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről rendelkező 1994. évi 191. számú törvény értelmében a település kezdetét és végét jelző közúti jelzőtáblán kisebbségi nyelven is megjelölik azokat a településeket, ahol az adott kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20%-ot. Egyéb hivatalos kapcsolatokban (pl. közokiratokon, bélyegzőkön, térképen, a postaforgalomban) kizárólag a szlovák hivatalos név használható. A törvény melléklete tartalmazza a kisebbségi nyelveken megjelölhető települések jegyzékét.

Az említett településnév-jegyzékben csak azok a települések szerepelnek, amelyek a. az 1991-es népszámláláskor önálló jogállásúak voltak, b. a lakosságon belül az adott kisebbség részaránya az akkori adatok szerint elérte a 20%-ot, c. szlovák hivatalos nevüket nem valamely szlovák személyiség nevéből hozták létre. E kritériumok szerint a jegyzék „magyar” részében 489 településnév szerepel, Szlovákiában viszont jelenleg 2891 önálló jogállású település van, ebből az említett népszámlálás időpontjában 553 minősült statisztikailag szlovák–magyar vegyes lakosságúnak, azaz olyan településnek, ahol a magyar nemzetiségű lakosság részaránya meghaladta a 10%-ot, illetve a 100 főt (Gyurgyík 1994, 17. p.). Azonkívül természetesen nagyon sok olyan város vagy falu van, amelynek létezik természetes módon kialakult és a 20. század elejéig az ott élő lakosság által is használt magyar neve.

Az 1994-es településnév-jegyzékben található magyar neveknek mintegy az egy-ötöde (száznál valamivel több) vagy nem egyezik az adott település utolsó hivatalos magyar nevével, azaz az 1913-as vagy az 1944-es helységnévtárban szereplő névvel, vagy olyan település neve, amely a második világháború után alakult. Az eltérés oka leginkább az, hogy számos esetben a két világháború között megállapított magyar nevet vezették be újra, máskor pedig az írásmód változott (pl. *Mucsény* → *Mucsiny*; *Szőllöske* → *Szőlőske*). Amint a bevezetőben említettük, a szabályozásba nem vonták

2. 1994. évi 191. számú törvény a településeknek nemzetiségi kisebbségi nyelven történő megjelöléséről.

be a szlovákiai magyar nyelvésztaarsadalmat, a köztársasági elnöki hivatal a szlovákiai magyar pártokkal elkészített egy településnév-jegyzéket, amelyet az Új Szó 1994. február 15-i számában közölt. A bevezető szerint a magyar neveknel a lakosság által a két világháború között használt elnevezéseket vették alapul az összeállítók, valójában azonban az 1920-ban megállapított nevek mellett rendszerint az 1913-as és 1944-es helységnévtár szerinti neveket is feltüntették, így a közölt 504 településnév közül 80 esetében két vagy több névforma is szerepelt a jegyzékben (pl. *Salló*, *Garamsalló*). Amint arról Duka Zólyomi Árpád képviselő tudósított (szintén az Új Szóban), a lakossági észrevételek alapján pontosított jegyzéket nyújtották be a belügyminisztériumba. A szlovák szakemberekből álló ad hoc terminológiai bizottság ajánlása a régi megyeneveket és a folyóneveket tartalmazó előtagok eltörlését tartalmazta, ezért elfogadhatatlan volt a magyar pártok számára. A jegyzék végleges formáját a politikai egyeztetések során nyerte el (l. Zalabai szerk. 1995, 199–201. p.), a kompromisszumok eredményeként a megyenevet tartalmazó előtagot nagyrészt törlték, több esetben azonban megmaradt például a tájegységnévként értelmezhető *Csallóköz*-, *Gömör*- és *Hont*-előtag. A folyónevet tartalmazó előtagot néhány esetben meghagyták, máskor viszont nem, pl. *Vágkirályfa*, de *Farkasd* (korábban: *Vágfarkasd*).

A két világháború között megállapított, korrelációs előtag nélküli nevet vezették be újra 43 esetben (a zárójelben az 1913. helységnévtár szerinti adat szerepel): *Csákány* (*Pozsonycsákány*), *Mad* (*Nagymad*), *Migléc* (*Miglécnémeti*), *Óvár* (*Kisóvár*), *Galsa* (*Ipolygalsa*), *Pilis* (*Fülekpilis*), *Lenke* (*Sajólenke*), *Iske* (*Iskefalva*), *Szentes* (*Bodrogszentes*), *Simonyi* (*Rimasimonyi*) stb. Megjegyzendő viszont, hogy 1920-ban következetesebbek voltak a hatóságok az előtag eltörlésében, így az 1994-es jegyzékben a világháború közötti időszakhoz képest több előtagos név maradt meg (a jelenlegi hivatalos név az 1913. évi helységnévtári névvel egyezik, a zárójelben az 1920-as név van): *Nagybodak* (*Bodak*), *Dunatőkés* (*Tőkés*), *Csilizpatas* (*Patas*), *Csallóköztárnok* (*Tárnok*), *Ipolybél* (*Bél*), *Ipolyfödemes* (*Födemes*) stb.

Az 1994-es szlovákiai névadás (már említett hiányosságain túl) egyik legfőbb problémája, hogy valójában nem egyértelmű a jegyzékben szereplő nevek státusa: a vonatkozó törvény a települések kisebbségi nyelvű megjelöléséről beszél, egyéb szlovák hivatalos dokumentumokban pedig az olvasható, hogy a szlovákiai településeknek csak egy hivatalos, azaz szlovák neve van (bővebben Szabó Mihály 2002, 34. p.). Ezzel az értelmezéssel összhangban a magyar településnevek a legutóbbi időig hivatalosan csak a közúti jelzőtáblákon szerepelhettek. A 2003-ban elfogadott egyik oktatási törvény szerint viszont a kisebbségi nyelven oktató tanintézmények megjelölésekor a táblán az iskola székhelyét kisebbségi nyelven is feltüntetik azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosság számaránya eléri a 20%-ot. További hiányosságként említhetjük meg, hogy a jegyzéket 1994 óta hivatalosan nem újították meg, vagyis a változásokat nem vezették át.

1.4. A magyar településnevek csehszlovákiai „rendezéseinek” ideológiai alapját a ki egyezés utáni, magyarosítónak minősített politika és általában a történelmi Magyarország elutasítása képezte. Ezért törekedtek a Magyar Királyság teljes területére való tekintettel kialakított kételemű nevek módosítására, elsősorban a régi megyeneveket tartalmazó előtagok megszüntetésére (pl. *Barsbaracska*, *Pozsonyeperjes*,

Komáromfüss, Nyitracsehi), valamint a magyarosított nevek felváltására a korábbi szláv nevekkal. Ezzel szemben Magyarországon később már csak a visszacsatolt területek névanyagát érintő változások történtek, tehát az 1913-as helységnévtár továbbra is mérvadó maradt, s ha magyar nevükön említették a határon kívülre került településeket (akár térképekről, akár más célú, de magyar névanyagot tartalmazó szövegekről volt is szó), akkor ezt használták forrásul a szerzők, s jelenleg is ezek preferálása figyelhető meg.

Tudtunkkal magyarországi szakmai testület határon túli magyar helységnevekkel felkérésre foglalkozott: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottságának felkérésére 1990-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete dolgozott ki állásfoglalást (I. Beregszászi 1997, 363. p.; 2004, 76. p.), a tárcaközi földrajzinév-bizottság pedig egyrészt 2002-ben állást foglalt a romániai közigazgatási törvényhez kiadott jegyzékkel kapcsolatban (I. 42/409-es határozatot), másrészt véleményezte a Vajdasági Magyar Nemzeti Tanács által 2003-ban a 8/2003. számú határozatban már előzőleg kihirdetett névjegyzéket (I. a 2004-es 51/499, a 2005-ös 54/527, 55/537 számú határozatokat).

Szlovákiai helységnevekkel 1993-ban a MÁV felkérésére foglalkozott a bizottság: a MÁV illetékesei azt kérdezték, hogyan nevezzék meg az 1918-ben Sátoraljaújhely területén a vasútállomás, *Kis- és Nagykarlapusztá* Csehszlovákiához való elcsatolása révén létrejött *Slovenské Nové Mesto* község vasútállomását, amikor Sátoraljaújhelyen bemozdják az induló vonatokat. Mivel a község 1918 után jött létre, a törzskönyvezéskor nem is volt magyar neve, sőt az első Csehszlovák Köztársaság idejében sem, az 1994-es jegyzékben *Újhely* néven szerepel. Magyarországi források különbözőképpen tüntetik fel: Sebők László (1990, 67. p.) a *Karlatanya* nevet közli, egyes térképeken a *Tótújhely* szerepel, viszont a *Szlovákújhely* használatára is van adat. A földrajzinév-bizottság 16/222-es határozata szerint szükségtelen a szlovákiai *Slovenské Nové Mesto* területén fekvő vasútállomásnak magyar nevet adni, a 16/223 számú határozat értelmében pedig „a szlovákiai *Komárom* vasútállomásának magyar nevében a Bizottság nem foglal állást”. Két évvel később a bizottság már olyan értelmű határozatot hozott, hogy *Komárno* (azaz a szlovákiai *Komárom*) magyar neve *Révkomárom* legyen (I. a 20/279 határozatot). A névadási háttérrel világítja meg Földi Ervinnek, a bizottság elnökének az Élet és Tudományban közölt cikke, amelyet a *Révkomárom* név használatát bíráló olvasói levél kapcsán írt. Eszerint a két *Komárom* megkülönböztetésére gyakorlati okokból volt szükség, s a megkérdezett személyek szerint a szlovákiai magyarok használják a *Révkomárom* nevet (Földi 1998). Az írás idevonatkozó része így szól: „Kérésünkre Jakab István szlovákiai magyar nyelvész, egyetemi tanár, egyébként révkomáromi lakos 1995. május 12-én kelt levelében így foglalt állást: »... itt általában a *Komárom* alak használatos. Ha ellenben szükség van a két város megkülönböztetésére, akkor ezt a mi sajtónk is a *Révkomárom* alakkal teszi meg. S ez így el is fogadható.« A bizottsági ülésen az MTI képviselője jelezte, hogy szlovákiai tudósítójuk rendszeresen a *Révkomárom* nevet használja. A Határon Túli Magyarok Hivatalának képviselője megállapította, hogy Szlovákiában a *Révkomárom* név használata, ha nem kizárólagos is, de egyre gyakoribb” (Földi 1998, 1124. p.).

2. Változatosság a helységnévhasználatban

2.1. A továbbiakban írott szövegek vizsgálata alapján azt tekintjük át, milyen azoknak a településneveknek az elfogadottsága, amelyeknek az 1994-es jegyzék szerinti formája a korábbi magyar hivatalos névtől eltér. Az írott anyagok forrásaként elsősorban az interneten hozzáférhető szövegeket használtam: települési honlapokat, központi és helyi lapok internetes kiadását, intézmények, szervezetek honlapját. A nyomtatott termékek közül az anyaggyűjtés a települési kiadványokra (helyi időszaki kiadványok), idegenforgalmi reklámanyagokra, reklámújságokra terjedt ki. Az adatok döntően a 2000 utáni időszakból származnak.

Egyértelműen a jegyzék szerinti névváltozat fordul elő írott szövegekben (elsősorban a sajtóban) a múlt század eleji törzskönyvezéskor nem létező falvak esetében. Ezek egy része az első világháború után egy-egy község közigazgatási területén, tanyából alakult cseh vagy szlovák telepes falu volt, a helységnév-azonosító szótárak különbözőképpen kezelik őket. A Lelkes György szerkesztette publikációban (Lelkes 1992) nem szerepelnek, mivel sem az 1910-es népszámláláskor (ennek adatait tartalmazza az 1913. évi helységnévszótár), sem pedig 1938–1944 között nem voltak önállóak. Sebők László (pl. Sebők 1990) rendszerint a település központjaként választott tanya nevét tünteti fel, a szótár második kiadása (Sebők 1997) viszont a vonatkozó szlovákiai törvény elfogadása után jelent meg, s ebben a szerző már közli az 1994-es településjegyzék szerinti nevet. Hajdú-Moharos József településtárában (Hajdú-Moharos 2000) e falvak jelenlegi magyar neveként szintén a jegyzék szerinti név szerepel, de a szerző – Sebők Lászlóval ellentétben – nem utal arra, hogy figyelembe vette volna a szomszédos államokban az 1990-es években megvalósított standardizálást, sőt ezeket meg sem említi. A településtárban a fő névalak szerepeltetések a szerző láthatóan a HUNGEO'96 magyar földrajzi világtalálkozóan a Kárpát-medencei magyar helységnevek használatáról elfogadott állásfoglalás értelmében járt el (az állásfoglalás a településtár mellékletében olvasható), ennek 7. pontjában pedig az olvasható, hogy az 1918 óta bekövetkezett változások tekintetében általában a helyi lakosság névhasználatát az irányadó, és „vállalni kell” a magyar névanyaggal harmonizáló új megnevezéseket, s egyik példaként idézi az *Ifjúságfalva* nevet (l. HUNGEO'96 2000, 683. p.).

Az 1945 után önállósult települések közé tartozik *Blahová*, amelyet az akkori Előpatony, Nagylég és Tonkháza közigazgatási területén 1925-ben *Blahová Dedina* néven alapítottak, és amely 1951-ben önállósult. Mivel az uradalomnak ezt a lapos, vízjárta részét Sárrétnek vagy Sárföldnek nevezték, az ún. kolóniát magyarul *Sárrétpusztá* néven említették, majd ez rövidült le *Sárrét*-re (l. Zsigmond és mtsai. 2002, 274. p.). A falu magyar neveként Sebők (1990, 28. p.) a *Gálháztanya* nevet közli (mivel ez a tanya képezte az új község magvát), erre a névre azonban nincs szlovákiai adat, nálunk egyértelműen a *Sárrét* a használatos. Ugyanez a helyzet a második világháború után önállósult *Dedina Mládeže* és *Vrbová nad Váhom* községekkel: a Sebők László által közölt *Nagyszigeti tanyák* és *Csergő* (1990. 32. p., ill. 76. p.) Szlovákiában ismeretlen, az általánosan használt nevek az *Ifjúságfalva* és a *Vágfüzes*. A Sebők László-féle kiadvány adatait azért emeltük ki, mert gyakorlatilag Szlovákiában ezt ismerték, például az egyetlen Szlovákiában megjelent helységnév-azonosító szótárban (Czibulka 1999) a hasonló magyarországi kiadványok közül csak ez van feltüntetve forrásként. A Sebők László

összeállította helységnév-azonosító szótár hatását az is jelzi, hogy a szótárban hibásan megjelölt névalakokra szlovákiai szövegekből van adat. Így például *Csarnahó* falu *Csamahó*-ként szerepel a szótárban, és ugyanilyen formában fordul elő két Új Szó-beli cikkben, dél-szlovákiai településeket tartalmazó jegyzékben.

2.2. Szlovákiai magyar szövegekben továbbá minimális előfordulásuk a magyarosított nevek pl. *Bodrogmező*, *Özörény*, *Gyopáros*. Az első falu korábbi neve *Lelesz-Polyána* ~ *Polyán* volt, ebből hozták létre az utótag fordításával és jelzőcserével a *Bodrogmező* nevet (Mező 1982, 256. p.), 1920-ban neve *Polyán*, 1994-ben pedig *Polyán* lett. Az *Özörény* nevet a *Horka* határában található, elpusztult *Özörény* település nevének felelevenítésével állapították meg (Mező 1982, 194. p.). A település a jelenleg Szlovákiában hivatalos *Gömörhorka* nevet 1920-ban kapta. A *Gyopáros* nevet a kelet-szlovákiai *Csernahó* ~ *Csarnahó* település a fölötté emelkedő Gyopáros-hegyről kapta (Mező 1982, 268. p.). Mai neve *Csarnahó*.

2.3. Egyéb esetekben az 1994-es jegyzék szerinti és a korábbi magyar hivatalos név/nevek mellett még a törzskönyvezés előtt használt névalakokra is számos példa van. A két (ritkábban három) változat használati gyakorisága településenként eltérő, a névhasználat még jegyzékekben vagy több település nevét tartalmazó felsorolásokban sem következetes. A legnagyobb variabilitás az előtagos és az előtag nélküli nevek, illetve a községyesítések esetében figyelhető meg (bővebben Szabó Mihály 2005), a névváltozatok használatát tekintve az alábbi tendenciák rajzolódnak ki:

a. Az adott településnek, a települési önkormányzatnak hivatalos jellegű említésekor az 1994-es jegyzék szerinti név használatos inkább, a település történelmére utalva, esetleg egyházi, kulturális esemény kapcsán viszont gyakoribbnak tűnik a régebbi hivatalos magyar név. Ez a fajta megoszlás néhány községi honlapon jól nyomon követhető. A régi magyar hivatalos név előfordulása valószínűsíthető továbbá felsorolásokban és jegyzékekben, főleg ha nem csak az 1994-es szabályozással érintett településekre vonatkoznak, például szlovák–magyar vegyes lakosságú járások minden települése szerepel bennük. A régi magyar hivatalos névalakok preferálása az említett esetekben azzal is magyarázható, hogy aktuális teljes és hivatalos településnév-jegyzék nem lévén, e listák összeállításakor a hozzáférhető településnév-azonosító szótárakat használják forrásként. Magyar szervezetekre szintén jellemző a régi hivatalos magyar, azaz előtagos nevek használata, de ez sem mondható következetesnek. A régi magyar hivatalos nevek szerepeltek például a Magyar Koalíció Pártjának régebbi honlapján a helyi szervezetek feltüntetéskor (l. a www.mkp.sk), valamint a Fórum Intézet honlapján (www.foruminst.sk) szereplő településnév-jegyzékben. A Csemadok alapszervezeteinek névjegyzékében (http://www.csemadok.sk/hu/183/szervezetek_adatbazisa/3/csemadok_alapszervezetek/1) váltakozva fordulnak elő az 1994-es jegyzékbelivel azonos, illetve a régi magyar hivatalos formák: a település-név-jegyzékben az 1913-as, illetve az 1944-es magyar törzskönyv szerinti név,³

3. Az 1948 után keletkezett települések esetében az 1994-es táblatörvény melléklete szerinti név található meg a jegyzékben, pl. *Ifjúságfalva*, *Sárrét*, *Gömörliiget*. A honlapon ugyan erre nincs utalás, de a jegyzékben szereplő névformák alapján úgy tűnik, hogy a jegyzéket Sebők László helységnév-azonosító szótárának második kiadásából vették át.

a Csemadok-alapszervezet nevében viszont gyakran az 1994-es jegyzék szerinti név szerepel, pl. *Vágfarkasd* ~ *Farkasd*, *Komáromszentpéter* ~ *Szentpéter*.

b. Néhány település esetében aránylag gyakoriak a szlovák megnevezés mintájára létrejött névalakok is: *Gömöralmágy* (*Gemerský Jablonec*, magyarul mindig és most is *Almágy*), *Szlovákújhely* (*Slovenské Nové Mesto*, most *Újhely*), *Kaposkelecsény* (*Kapušianske Kľačany*, 1943: *Nyarádkelecsény*, 1994: *Kelecsény*),⁴ *Rímajánosi* (*Rimavské Janovce*, magyarul mindig *Jánosi*), *Vágtornóc* (*Trnovec nad Váhom*, magyarul *Tornóc*). Az itt említett nevek kontaktusjelenség voltát támasztja alá, hogy helységnévtárakból nem adatolhatóak. Más esetekben a jelenlegi szlovák névnek szerkezetileg megfelelő magyar névalak egybeesik egy törzskönyvezés előtti névformával, így egymást erősítik, pl.: *Nagyzellő* (*Veľké Zlievce*, minden szabályozáskor *Felsőzellő*, a *Nagyzellő* alakra viszont már a 15. századtól van adat), *Dióspatony* (*Orechová Potôň*, hivatalosan mindig *Diósförgepatony*, ez a község a korábbi *Dióspatony* és *Förgepatony* egyesüléséből keletkezett).

A szlovák egyelemű név hatása is kimutatható azonban, erre példa az alábbi idézet: „A lényegen mit sem változtat, de *Bodak* – egykori nevén *Nagybodak* – kiürülése már a pártállamban elkezdődött.” (Új Szó, 2003. 12. 19.) A település neve most szlovákul *Bodíky*, hivatalos neve régen és most is *Nagybodak*, helyben természetesen a *Bodak*-nak nevezik, az írásos forrásokban a *Nagybodak* csak 2,4-szer gyakoribb, mint a köznyelvi *Bodak*. Hasonló a helyzet a hivatalosan mindig *Garampáld*-nak nevezett érsekújvári járásbeli községgel: Fényes Elek (Fényes 1851) *Páld*-ként említi, s ugyanez volt a magyar neve a két világháború között, szlovákul *Pavlová*-nak nevezték el; a *Garampáld* és a *Páld* alakok viszont körülbelül ugyanolyan gyakoriságúak.

c. Mivel a település-összevonások és -szétválások akár kettőnél több települést is érinthettek, e neveknél nagyfokú variabilitás figyelhető meg, apróhirdetésekből pedig gyakran szerepel a már régen nem önálló településrészek neve is, ezek pedig a távolabb lakó magyarok számára teljesen ismeretlenek. Külön problémát jelentenek a nevükben azonos utótagot tartalmazó falvak, amelyeket a magyarországi törzskönyvezést követően egyesítettek, ezeknél az 1994-es jegyzékben szereplő magyar név rendszerint egyelemű (az utótaggal azonos), magyarországi források azonban – a magyar névadási szokásoknak megfelelően – rendszerint a nagyobb település nevét közlik. Ilyen például az 1961-ben *Kálna nad Hronom* néven egyesített *Kiskálna* és *Nagykálna*, amelynek az 1994-es jegyzék szerinti magyar neve *Kálna*, a Sebők-féle szótárban (1990) viszont a *Kálna nad Hronom* mellett a *Nagykálna* név szerepel, különböző szlovákiai szövegekből pedig mindkettőre van számos példa. Valamivel bonyolultabb a helyzet *Valice* község esetében: ezen a néven 1971-ben *Alsóvály*, *Felsővály* és *Gömör-mihályfalva* községeket egyesítették (a legutolsó 1990 után kivált), az 1994-es jegyzékben *Valice* magyar neve *Alsóvály*, a Sebők-féle helységnévtár első kiadásában a *Felsővály*, a második kiadásban az 1994-es jegyzékkel összhangban az *Alsóvály* név szerepel, illetve mellette mint egyéb magyar név a *Vály*. Hajdú-Moharos – az említett állásfoglalás vonatkozó pontjától (8. pont) eltérően a *Vály* névalakot közli. Szlovákiai

4. Az említett Csemadok-jegyzékben a településnevek között a Nyarádkelecsény szerepel, az alapszervezet nevében viszont a Kaposkelecsény.

írott szövegekből a jelenlegi egyesített község említésekor mindhárom névváltozat – *Vály, Alsóvály, Felsővály* – adatolható.

Külön kell foglalkoznunk *Komárno* magyar nevével, ugyanis – amint már említettük – a földrajzinév-bizottság a *Révkomárom* nevet hagyta jóvá, az 1994-es jegyzék szerint jelenlegi magyar neve Szlovákiában *Komárom*. Az interneten hozzáférhető adatok elemzése azt mutatja, hogy a *Révkomárom* forma használata egyértelműen Magyarországhoz köthető, szlovákiai szövegekben minimális mértékben fordul elő, nagyrészt olyan esetben, amikor a két Komáromot kell megkülönböztetni, például magyarországiaknak szánt írásban. Érdekes megfigyelni a városi honlap (www.komarno.sk) magyar változatában szereplő említéseket: a szlovákiai várost önmagában *Komárom*-nak nevezik, a *Révkomárom* rendszerint akkor szerepel, ha a magyarországi *Komárom*-mal együtt említik. Ezekon kívül mind a honlapon, mind egyéb elektronikus és nyomtatott szövegből nagy számban adatolható az *Észak- és Dél-Komárom* változat, a magyarországi Komáromra vonatkoztatva ritkán a *Komáromújváros*. Az *Észak- és Dél-Komárom* alakokat, illetve a *Komárom északi és déli része* megkülönböztetést főleg azok használják, akik egy településnek tekintik ezt a jelenleg két államhoz tartozó önálló várost (l. pl. Hevesi–Kocsis 2003, 100–103. p.). Ezzel szemben a magyarországi Komárom honlapján (www.komárom.hu) a szlovákiai várost (részt) gyakran említik *Révkomárom*-ként.

2.4. Végezetül szóljunk az 1994-es jegyzékben nem szereplő, azaz a szlovák etnikai területen fekvő települések megnevezéséről. Az 1989-as változások után a központi magyar sajtó áttért a(z 1913-as törzskönyv szerinti) magyar nevek használatára, mivel azonban a nagyobb, történelmi vagy irodalmi szempontból jelentős városok kivételével a többi település régi magyar nevét az olvasók nem ismerik, ezek szlovák nevét azonosítási céllal zárójelben közlik a lapok. Az ebbe a csoportba tartozó települések megnevezése sem problémamentes azonban. Elsősorban elvi kérdéseket vet fel, hogy a szlovákiai magyarok a magyar településnevek 1948-as „elszlovákosítását” bírálják, egyúttal azonban a szlovák nyelvterületen fekvő települések nagy részére a múlt század végi törzskönyvezéskor magyarosított, azaz mesterségesen alkotott nevükön hivatkozunk, ennek tipikus példái *Máriatölgyes* (*Dubnica nad Váhom*, Fényes Eleknél *Dubnicza*) vagy *Nyitrabánya* (*Handlova*, Fényes Eleknél *Handlova*). Továbbá a szlovák nyelvterületen fekvő települések említésekor is megfigyelhető a variabilitás, pl. *Leopoldov* régi neve *Újvároska* volt, a szlovákiai magyar sajtóban viszont mind a várat (jelenleg fegyház), mind pedig a várost *Lipótvár*-nak nevezik (egyébként Hajdú-Moharos is ezt ajánlja), a kelet-szlovákiai *Michalovce* pedig hol *Nagymihály*, hol pedig *Nagymihályi*, az utóbbi valószínűleg azért terjedt el, mert Sebők ezt a formát közli.

A magyarosított nevek mellett természetesen használatosak a jelenlegi szlovák (szlovák helyesírással írt) nevek is, a sajtóban tipikusan a sportrovatban, az adott település labdarúgó- vagy egyéb csapatának megnevezéseként. Az utóbbi időben szaporodó magyar nyelvű idegenforgalmi kiadványokban, turista- és síközpontok magyar nyelvű honlapján is megfigyelhető a magyar és a szlovák név párhuzamos használata (egyiknek vagy másiknak a zárójelzésével). E szövegekben a magyar név előfordulását az is befolyásolja, milyen az elképzelése, az álláspontja ebben a kérdésben a megrendelőnek, illetve a fordítónak.

3. A tankönyvi helységnévhasználat

3.1. Az előző koalíciós kormány regnálása alatt újból terítékre került a tankönyvi helynévhasználat. Az államnyelvtörvény 3. § (3) bek. d. pontjára történő hivatkozással 2007-ben módosították a geodéziáról és kartográfiáról szóló 1995. évi 215. sz. törvényt, és a 18. §-hoz egy, az eredeti szövegben nem szereplő (8) bekezdést iktattak be, amely lényegében az idegen nyelvű szövegekben is előírja a hivatalos (standardizált) szlovák helynév használatát:

(8) A standardizált földrajzi név kötelező térképészeti és szakmai kiadvány kiadója részére, kötelezően használandó a sajtóban és más tömegtájékoztató eszközben, valamint a közigazgatási szervek hivatalos tevékenysége során; mindez az idegen nyelven kiadott térképészeti és szakmai kiadványok kiadóira, az idegen nyelven terjesztett sajtóra és más tömegtájékoztató eszközre is érvényes.

Ez a rendelkezés változatlan formában bekerült az államnyelvtörvény 2009-es módosításába is. Többek között e rendelkezésre való hivatkozással kívánta megszüntetni a szlovák oktatási kormányzat azt az eddigi gyakorlatot (amely elsősorban a rendszerváltozás utáni időszakban alakult ki), hogy a magyar tananyelvű iskolák számára készült tankönyvekben a helynevek magyar nyelven szerepeljenek. Az ismert politikai események hatására és az MKP kezdeményezésére került sor az új közoktatási törvény (2008. évi 245. sz. tv.) módosítására. A 2009. évi 37. számú törvény alapján a közoktatási törvény 13. § (1) bekezdése egy új (2) bekezdéssel bővül:

(2) A nemzetiségi kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó tanulónak és gyermekeknek a 12. § (3) bekezdésében is megfogalmazott, az anyanyelvű művelődéshez való jogával összhangban a nemzetiségi kisebbség nyelvén megjelölt tankönyvekben, tananyagokban és munkafüzetekben a helynevek közlése az alábbi módon történik:

a) a nemzetiségi kisebbség nyelvén meghonosodott és általános használatú (szókásos) helynevek feltüntetése kétnyelvűen történik: először az adott nemzetiségi kisebbség nyelvén, azt követően pedig zárójelben vagy virgula után államnyelven, oly módon, ahogyan azt a 2002–2006 között jóváhagyott tankönyvek alkalmazták.

b) a térképészeti kiadványok államnyelvűek;

c) a tankönyv végén a tankönyvben előforduló helyneveket összefoglalóan, szótár formában nemzetiségi kisebbségi és államnyelven kell közölni.

A módosítást a szlovák parlament 2009. február 17-én fogadta el, és 2009. április 1-jén lépett életbe.

3.2. A módosított közoktatási törvény alapján készítettet el az Állami Pedagógiai Intézet egy olyan anyagot (Zoznam 2009),⁵ amely szerint a tankönyvek fordításakor a

5. A pedagógiai intézeti kísérőlevél szerint a szerzők Imrich Horňanský docens és Milan Majtán, DrSc., az anyagban a szerzők neve csak az egyes fejezetek mellett szerepel. A kéziratot nincs évszám feltüntetve, mivel azonban 2009-ban küldte szét a minisztérium, ezt az évszámot használjuk.

kiadóknak eljárniuk kellene. A bevezető részben terminológiai szótár, a feldolgozott források jegyzéke, valamint a kerületek és járások rövidítését tartalmazó lista található, ezt követi három jegyzék. Az elsőben az adminisztratív egységek neve található, a második tartalmazza a helységneveket, a harmadik pedig az egyéb helyneveket (domborzati nevek és víznevek). Mind a három jegyzék szlovák–magyar és magyar–szlovák sorrendű változatban készült. A kísérőlevél szerint a tankönyvekben a helyneveket úgy kell közölni, hogy a szövegben első helyen szerepel az adott objektumnak a jegyzék szerinti kisebbségi (azaz magyar) neve, majd pedig virgulával elválasztva a szlovák neve, a kiadvány végére pedig egy magyar–szlovák szójegyzéket kell beiktatni. A jegyzéket két szlovák szakember állította össze, a kísérőlevél szerint 2009. 7. 14-én azt a minisztérium jóváhagyta. Nincs tudomásunk arról, hogy az anyag előkészítésébe vagy kidolgozásába magyar szakembert bevontak volna.

Az Állami Pedagógiai Intézet iránymutatása a korábbi miniszteri levelekhez, valamint a törvényhez képest is bizonyos újdonságokat tartalmaz. A törvény értelmében a szlovák helynevet zárójelben vagy virgula után kell közölni, ez az útmutató viszont csak az utóbbi engedi meg. A korábbiakban nem volt arról szó, hogy a szabályozás az országnévre és a közigazgatási egységek nevére is kiterjedne, a szöszedetben viszont az alábbiak is szerepelnek: *Szlovákia – Slovensko*, *Szlovák köztársaság [sic!] – Slovenská republika*, valamint az összes kerület és járás neve, utóbbiak nem a magyar szórend szerinti formában, pl. *okres Spišská Nová Ves – járás Igló*. Mindezek következtében a tankönyvekben a *Szlovákia* és *Szlovák Köztársaság* országnévet is kétnyelvűen kell feltüntetni.

A helységnevek esetében a szerzők – a szlovák állásponttal egyezően – nem vették figyelembe a 19. század végén és a 20. század elején lezajlott magyar standardizálást és az ennek az eredményét tartalmazó 1913-as helységnévjegyzéket (törzskönyvet), hanem a standardizálás előtti névformákat közlik (a forrás feltüntetése nélkül). Mindenképpen üdvözlendő, hogy az 1948 után szlovák személyiségekről elnevezett települések esetében is feltüntetik a magyar nevet a szerzők, így a jegyzékben szerepel a *Párkány*, *Diószeg*, *Tallós* stb., vagyis a tankönyvekben ezek a helységnevek használhatók. Az is érthető és akceptálható, hogy a hatósági úton magyarosított neveket nem veszik át (pl. *Dubnica nad Váhom* mellett a *Dubnicá-t*, *Svidník* mellett a *Szvidník* formát közlik),⁶ az itt felsorolt magyar helységnevek azonban nagyon sok esetben nemhogy az 1913-as törzskönyvi névvel nem egyeznek, hanem az ún. táblatörvény mellékletében feltüntetett, Szlovákiában megállapított nevekkkel sem: így például *Orechová Potôň* az 1994-es jegyzékben *Diósförgepatony*, itt *Dióspatony*, a második világháború után összevonással vagy önállósodással keletkezett településeknek (a jegyzékben 151 ilyen van) pedig itt egyáltalán nincs feltüntetve magyar nevük, holott az 1994-es törvény mellékletében szerepelnek, ilyenek pl. *Nový Život* (1994: *Illésháza*), *Gemerský Sad* (1994: *Gömörliget*), illetve *Pat* (1994: *Patince*) és *Virt* (1994: *Virt*). Ezzel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet, hogy a korábbi levelekben a minisztérium a legalább 20%-nyi magyar lakossal rendelkező helységek esetében megengedte volna, hogy az 1994-es ún. táblatörvény szerinti magyar név szerepeljen a szlovák név mellett.

6. *Dubnica nad Váhom* az 1913-es törzskönyv szerint magyarul *Máriatölgyes*, *Svidník* pedig *Felsővízköz*, s ezeket a neveket közlik a magyar helységnév-azonosító szótárak is (l. pl. Sebők 1990).

4. A domborzati és víznevek

4.1. A variabilitás az egyéb helyneveknél is megfigyelhető, azzal a különbséggel, hogy a térfelszíni alakulatok magyar nevének standardizálására egyik utódállamban sem került sor: az utódállamokban kiadott hivatalos térképeken csak az államnyelvű forma szerepel, a magyar nevek sok helyen még a tankönyvekből is kiszorultak, illetve a hagyományos magyar nevek mellett megjelentek az államnyelvű megnevezés lefordításával keletkezett nevek – mégpedig nemcsak az utódállamokban élő magyar közösségekben, hanem amint az alábbi rövid áttekintésből is látszik, magyarországi térképeken is.

A Magyar Királyságot ábrázoló millenniumkori térképeken a magyar névanyagban az a tájszemlélet jelentkezett, amely a Kárpát-medencét a medence „aljáról” írja le. Az utódállamok saját névadásukban szintén az államközpontúság elvét alkalmazták, ezért a geomorfológiaiilag együvé tartozó tájaknak az országhatárral elválasztott részét külön, saját néven nevezték, pl. a *Kisalföld* északi részének neve a szlovák térképeken *Podunajská nížina* (*Duna menti alföld*), az *Alföld* (*Nagyalföld*) északi része *Východoslovenská nížina* (Kelet-szlovákiai alföld), illetve a viszonyító nevek a saját országhatárain belül helyeteket tükrözik, pl. a Szlovákiában *Nyugati-Kárpátok*-nak nevezett hegyvonulat (*Západné Karpaty*) a Kárpátok teljes karéját együtt szemlélő magyar nevezéktan szerint *Északnyugati-Kárpátok*. A magyar névhasználat szempontjából továbbá problémaként jelentkezik, hogy az utódállamokban egyes nagyobb domborzati alakulatok (pl. síkságok, medencék) belső tagolása eltérő, mint a magyar térképeken vagy egyéb földrajzi munkákban.

Az utódállamokat ábrázoló magyarországi térképeken a két világháború közötti időszakban továbbra is a hagyományos magyar névanyagot alkalmazták, sőt a második világháború alatt ennek egyre szélesebb területi kiterjesztéseként további névmagyarosításokra is sor került (bővebben Faragó 2001, 2005). 1948 után, főleg az 50-es években a teljes Kárpát-medencét bemutató térképek (térképlapok) nem is jelenhettek meg, a szomszédos államok területét kisméretű, oktatási célú térképeken ábrázolták, ezeken csak a nagyobb terepalakulatok (pl. hegységek, nagyobb kiterjedésű síkságok, fontosabb folyók) látszanak, ezek magyar neve is változó azonban az egyes térképeken, például a *Gömör–Szepesi-érchegység* az 1945 utáni magyar térképeken 1955-ig *Érc-hegység* néven szerepel, később azonban megjelenik a szlovák név (*Slovenské rudohorie*) lefordításával létrejött *Szlovák-érchegység* név. A hatvanas-hetvenes évektől megjelenő, az atlaszlapoknál nagyobb méretarányú, tehát részletesebb autótérképek államnyelvi megnevezésekkel dolgoznak. Az 1989-es fordulat után liberalizálódott a magyar térképkiadás, ezért egyre több, magyar névrajzzal ellátott térkép jelent meg az utóbbi másfél évtizedben, de ezek magyar névanyaga nem egységes.

A jelenleg a szomszédos államokban kiadott, az adott ország hegy- és vízrajzát ábrázoló térképeken szereplő államnyelvi domborzati nevek egy részének egyáltalán nincs magyar megfelelője, számos terepalakulatnak viszont a különböző magyarországi kartográfiai kiadványokból több magyar neve is kimutatható. A különböző térképeken szereplő domborzati nevek száma a méretaránytól függ, s a térképek névanyagát már ezért is nehéz összevetni egymással. Egyelőre nincs olyan földrajzinév-azonosító adatbázis vagy szótár, amely segíthetné a fordítókat és a téma iránt érdeklődőket. Egy ilyen adatbázis hiányát leginkább a határon túliak érzékelik (pl. az oktatásban), ugyanis a

szomszédos országokat ábrázoló államnyelvű térképeken több domborzati név szerepel, mint ahány a Magyarországon készült, a Kárpát-medencét vagy Közép-Európát ábrázoló térképeken van.

4.2. A jelenlegi Szlovákia területén (is) található domborzati elemek és vizek magyar nevével kapcsolatban elsősorban is megállapítható, hogy a legegységesebbek a víznek, de itt is vannak eltérések az egyes kiadványok névhasználata között, pl. a Nagymihály (Michalovce) melletti *Šírava* víztározónak a Kárpát-medence atlaszban (Cartographia 2009) *Zempléni-víztározó* magyar neve, az Új Szó mellékleteként Kelet-szlovákiai látnivalók címen kiadott térképlapon (Topográf 2009b) a *Zempléni-víztározó* (Széles-tó) felirat, az oktatási célokra készült A magyar–szlovák határvidék földrajza könyvben (Hevesi–Kocsis 2003, 182. p.) a *Zempléni Széles-tó* megnevezés szerepel. Egyéb nem térképészeti munkából (pl. idegenforgalmi kiadványokból) adatolható a szlovák elemet tartalmazó *Zemplínska Šírava*, valamint a *Šírava víztározó* forma is. Ugyanez a helyzet a többi víztározó, valamint a barlangnevek esetében is: van adat magyar, szlovák és hibrid névformára is.

A domborzati elemek kapcsán viszont már nagyobb a „szóródás”: az egyik legnagyobb gondot az okozza, hogy a szlovák hivatalos tájbeosztás (amelyet a földrajztan-könyvek is érvényesítenek) eltér a magyartól. A geomorfológiai alapú szlovák tájbeosztás jelenleg két nagy egységet: hegyvidéki és alföldi típusú egységeket különböztet meg: az előzőek a Kárpátokhoz (Karpáty) tartozó domborzati elemek (hegyek, hegységek, dombságok, völgymedencék, folyóvölgyek), az utóbbiak a szlovákban Pannon-medencének⁷ (Panónska panva) nevezett síksági jellegű területek (alföld, síkság, hátság). A *Kárpát–Pannon térség tájtagolódása* című munka (Hajdú-Moharos–Hevesi 1996) szerzői ugyan azt állítják, hogy figyelembe vették a környező országokban alkalmazott tájtagolást, ez azonban csak részben igaz, valójában számos esetben eltérnek a szlovák tájbeosztástól: egyes szlovák domborzati nevek nem szerepelnek az ő beosztásukban, ilyen pl. a *Podtatranská brázda*, *Juhoslovenská kotlina*, máskor a szlovákban nem létező neveket vezetnek be, pl. *Rimavsko-Košická kotlina*, *Matúšové zeme* (a *Mátyusföld* szlovák megfelelőjeként). A magyar térképészeti munkákban egyébként rendszeresen megjelennek a magyar tájnevek, elsősorban a *Csallóköz* és a *Bodroghöz*. Az előbbinek van hivatalos szlovák neve, a *Žitný ostrov*, ez azonban a geomorfológiai alapú szlovák tájfelosztásban nem minősül önálló domborzati elemnek, ezért a szlovák térképeken nem is szerepel, az utóbbi szlovák neve, a *Medzibodrožie* a magyar név lefordításával jött létre, s bár eredeti szlovák szövegekből is van rá példa,⁸ valójában a szlovákban nem hivatalos név (pl. a földrajzkiadványokban sem szerepel).

Szlovák–magyar viszonylatban továbbá általános probléma, hogy a szlovák nevektől a földrajzi nevekben következetesen használja a magassági szintek szerinti *rovina*, *pahorkatina*, *vrchovina* közneveket, ezzel szemben a magyar szakirodalom nem egységes. Így például a legtöbb szlovákiai domborzati elem magyar nevét feltüntető

7. A magyar szakirodalomban nem egységes a Pannon-medence kifejezés használata: van, ahol a Kárpát-medencével (l. pl. Hevesi–Kocsis 2003) azonosítják, máshol a Pannon-síkság elnevezést használják.

8. A terület egy része a NATURA 2000 részeként madárvédelmi terület.

publikáció (Hajdú-Moharos–Hevesi 1996) a *Podunajská pahorkatina* magyar neveként a *Nyitra–Barsi-halomvidék* nevet adja meg, e középtájon belül a szerzők több kisebb egységet különböztetnek meg, közülük számos (az említett kiadvány szerinti) szlovák nevében szerepel a *pahorkatina* szó is, ezek magyar neve viszont változó: *Bojnianska pahorkatina* – *Radosnai-hátság*, *Bánovská pahorkatina* – *Báni-öblözet*, *Žitavská pahorkatina* – *Zoborajla*, *Pohronská pahorkatina* – *Garammenti-hátság* stb.

Amint fentebb említettem, a második világháború után a magyar térképi névadás alkalmazkodott a szomszéd államokban alkalmazott államközpontú névadáshoz, s ezek magyarra fordított nevét alkalmazta, az 1989-es változás után sok kiadvány viszont visszatért a régi hagyományos névhez, pl. *Szlovák-érchegység* ~ *Gömör–Szepe-si-érchegység*, *Szlovák-karszt* ~ *Gömör–Tornai-karszt*, *Szalánci-hegység* ~ *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* ~ *Zempléni-hegység*. Egyes kiadványok e tekintetben nem egységesek, ilyenek például a már említett Topográf Térképészeti Kft.-nek az Új Szó mellékleteként terjesztett térképei: számos esetben a hagyományos magyar név szerepel a *térképlapon* (*Gömör–Szepe-si-érchegység*, *Gömör–Tornai-karszt*), máskor viszont a szlovák név alapján megalkotott magyar nevet találjuk a lapokon. Így mind a Kárpát-medence atlaszban (Cartographia 2009), mind Hajdú-Moharosnál (Hajdú-Moharos–Hevesi 1996) a *Považský Inovec* magyar neveként az *Inóc-hegység* szerepel, a Topográf által megjelentetett, Nyugat-Szlovákiát bemutató térképlapon (Topográf 2009a) viszont a *Vágmenti-Inóc* szerepel, amely egyébként különböző írásmóddal (*Vág menti Inóc*, *Vágmenti Inóc* stb.) internetes forrásokból és turisztikai kiadványokból is adatolható. Ugyancsak a Topográf kiadványában szerepel (Topográf 2009b) a *Východoslovenská nížina* lefordításával létrejött *Kelet-szlovákiai-alföld*.

4.4. A vonatkozó térképészeti és egyéb kiadványok névhasználatának elemzése azt mutatja, hogy a legnagyobb problémát a síkságok, a hegységeket elválasztó völgykatlanok és folyóvölgyek magyar neve okozza. Az utóbbi kettőt az itt idézett magyar kiadványok nagyrészt nem is tüntetik fel (ilyenek pl. *Považské podolie*, *Podtatranská brázda*, *Jablunkovská brázda*, *Hornonitrianska kotlina*, *Žilinská kotlina*, *Turčianska kotlina*, *Horehronské podolie*),⁹ vagy másképpen tagolják, mint a szlovákban. A Gömör–Szepe-si-érchegység (Slovenské rudohorie) és a szlovák–magyar határ közötti rész neve a szlovák tájtagolás szerint *Juhoslovenská kotlina*, ez három részre tagolódik: *Ipeľská kotlina*, *Lučenecká kotlina*, *Rimavská kotlina*. A magyar publikációk viszont két medencét különböztetnek meg: a Kárpát-medence atlasz (Cartographia 2009) használja ugyan a szlovák megnevezésnek megfelelő *Dél-szlovák-medence* nevet, de ez valójában a szlovák *Ipeľská kotlina* és *Lučenecká kotlina* egységnek felel meg. A Hajdú-Moharos–Hevesi szerzőpáros (Hajdú-Moharos–Hevesi 1996), valamint a Magyar–szlovák határvidék földrajza könyv (Hevesi–Kocsis 2003) ugyanezt *Nógrádi-medencé-nek*¹⁰

9. Ezek a megnevezések mint önálló geomorfológiai egységek szerepelnek a szlovák hivatalos tájtagolásban, de a szlovák térképeken sem tüntetik fel őket.

10. Kiterjesztve azt a medence teljes, azaz magyarországi részére is. Amint Faragó (2005) is rámutat, a különböző térképeken a Nógrádi-medence kiterjesztése eltérő, így *A földrajzi atlasz középiskolák számára* ötödik, 1964-es kiadásában a Nógrádi-medence név már csak Magyarország területére terjedt ki.

nevezi. A szlovák *Rimavská kotlina*-nak nevezett egység e két kiadványban Gömör-medence. A Hajdú-Moharos–Hevesi-féle tájtagolásból az is kitűnik, hogy a Nógrádi- és a Gömör-medencét nem egyazon táj részének tartják: az előbbi további kistájakra oszló középtáj, az utóbbi pedig a Sajó–Hernád-medence középtájhoz tartozó kistáj. Hasonló tagolási problémák jelennek meg a Podunajská nížina-nak nevezett síkság esetében is (l. alább).

A szlovák tájbeosztás szerint az ún. Pannon-medencéhez három síkság (alföld) tartozik. A legnyugatibb a Bécsi-medence (*Viedenská kotlina*) részét képező *Záhorská nížina* (részei a *Chvojnická pahorkatina* és a *Borská nížina*) és a *Juhomoravská panva* (a *Dolnomoravský úval* résszel).¹¹ Mivel ez a terület a Kis-Kárpátokon túl terül el, a magyar szakirodalom lényegében nem foglalkozik vele, egyik vizsgált kiadványban sem szerepel. Magát a területet a szlovákban *Záhorie*-nek nevezik, magyar neve változó, a szlovákiai magyar gyakorlatban adatolhatóan elsősorban az *Erdőhát*, kisebb mértékben a *Hegyhat* fordul elő. A Magyar–szlovák határvidék földrajza (Hevesi–Kocsis 2003) az *Erdőhát* nevet közli, a Magyar Nagylexikonban, valamint a *Kárpát-medence humángéográfiai tezaurusza 1723–1983* című elektronikus adatbázisban a *Hegyetúl* név szerepel. Internetes forrásból adatolható még az *Erdőhát*-síkság, de nem a *Záhorská nížina*, hanem a *Borská nížina* magyar megfelelőjeként. Megjegyezhetjük, hogy a Kárpát-pannon-térség tájtagolása című munkában az *Erdőhát* a keleti *Felső-Tisza-síkság* része (Hajdú-Moharos–Hevesi 1996).

A legnagyobb szlovákiai síkság a *Malá dunajská kotlina* Szlovákia területére eső része, azaz a Dunától a Kárpátokig terjedő *Podunajská nížina*, amely két részre tagolódik: a *Podunajská roviná*-ra és a *Podunajská pahorkatiná*-ra. A Szlovákia geomorfológiai tagolódását bemutató térképeken (Mazúr–Lukniš 1978 alapján) a *Podunajská rovina* kelet–nyugati irányban a Pozsonytól Komáromig (a Vágig), észak–déli irányban pedig a Vágsellye–Szenc vonaltól a Dunáig terjedő síkság, azaz a magyar természetes tájbeosztás szerint nagyrészt a *Csallóköz* és *Mátyusföld* tartozik ide. Ettől keletre és északra fekszik a *Podunajská pahorkatina*. Az itt idézett magyar térképészeti munkák érthető módon egyáltalán nem nevezik meg ezeket a domborzati elemeket. Az államhatárokat figyelmen kívül hagyó Hajdú-Moharos és Hevesi (1996) a Dunától délre és északra fekvő területet egyben tárgyalva nagytájnak minősítik, és így tüntetik fel: *Győri-medence* (A *Kisalföld* és peremvidéke), szlovák neveként pedig a *Malá dunajská kotlina*-t adják meg. A magyar–szlovák határvidék földrajza című könyvükben Hevesi Attila és Kocsis Károly szintén *Győri-medence*-nek, középső, legsíkabb részét pedig *Kisalföld*-nek nevezik (Hevesi–Kocsis 2003, 12. p.).¹² A kiadvány szótári részében a *Győri-medence* szlovák megfelelőjeként a *Podunajská kotlina*, *Malá dunajská kotlina* kifejezéseket, a *Kisalföld* szlovák neveként a *Podunajská roviná*-t adják meg. A *Podunajská nížina* megnevezést a szótár nem tartalmazza. A magyarországi középiskolai tankönyvek ezt a domborzati egy-

11. A Juhomoravská panva (és része, a Dolnomoravský úval) a középiskolák számára készített egyszerűsített tájtagolásban nem szerepel.

12. A magyarorszag.hu hivatalosnak nevezhető honlapon viszont a Kisalföldről ez olvasható: „A Kisalföld az ország északnyugati részén a második legnagyobb síkság. Központi része a Győri-medence, attól északra a Duna hordalékából kialakult Szigetköz, az Öreg-Duna és annak mellékága, a Mosoni-Duna között [...]”

séget *Szlovák-alföld*-nek nevezik (l. pl. Nemerkenyi–Bora–Tamasics 2009, 42. p.), valószínűleg a máig használatos középiskolai atlasz (l. Radó 1964) hatására.

A sokak által használt Wikipédia szlovák változata a *Kisalföld* terminust két értelemben használja: tágabb értelemben a *Malá dunajská kotlina* magyar megfelelőjeként, szűkebb értelemben pedig ennek Magyarországra eső része nevéként. A szócikk szerint a *Malá dunajská kotlina* szlovákiai része a *Podunajská nížina*. Szlovákiai eredetű szövegekből adatolható a magyar Wikipédiában önálló címszóként is szereplő *Duna menti alföld* (máshol: *Dunamenti-alföld* írásmóddal), illetve a *Duna menti síkság* (*Dunamenti-síkság*), mind a kettő a *Podunajská nížina* magyar megfelelőjeként.

Ha a szlovákul *Podunajská nížina*-nak nevezett geomorfológiai egység tagolását összevetjük a Hajdú-Moharos–Hevesi-féle, valamint a Hevesi–Kocsis-féle felosztással, látható, hogy azért sem feleltethetők meg egymásnak, mert a szlovák kettős tagolással szemben ezek a munkák négy részre tagolják a Győri-medence (*Kisalföld*) északi nyúlványát. A Hevesi–Kocsis-féle földrajzkönyv (2003, 80. p.) a Győri-medencét mint nagytájat négy középtájra tagolja: *Csallóköz* (*Felső-Csallóköz*, *Alsó-Csallóköz*), *Mátyusföld* (*Vízköz*, *Súr-erdő*, *Nagyszombati-hátság*, *Alsó-Vág mente*, *Alsó-Nyitra mente*), *Nyitra-Barsi-halomvidék* (*Nyitrai-hátság*, *Báni-öblözet*, *Közép-Nyitra mente*, *Zsitva-menti hátság*, *Garam menti hátság*, *Alsó-Garam mente*), *Honti-félmedence* (*Ipoly menti hátság*, *Alsó-Ipoly mente*). Továbbá a zárójelben közölt kistájak sem feleltethetők meg a szlovák tájbeosztás szerinti kisebb egységeknek.¹³

A harmadik alföldi rész a már említett *Východoslovenská nížina*, amely valójában az *Alföld* (*Nagyalföld*) északi nyúlványa. A Kárpát-pannon-térség tájtagolása című kiadvány a *Felső-Tisza-síkság* megnevezést használja (de ide beleérti a Magyarországra és az Ukrajnába eső részt is). A Hevesi–Kocsis-féle földrajzkönyv valójában körülírást alkalmaz, s csak a kisebb tájakat nevezi meg: „A Kisalföldön kívül a határvidék alföldi tájai a Tisza–Duna-medence alföldi részének ÉK-i részében fekszenek. Délről északra haladva ide tartozik a Bodroghöz, a Zempléni-sík, valamint az Ungi-sík nyugati része.” (Hevesi–Kocsis 2003, 173. p.) Amint fentebb már volt szó róla, a Topográf kiadványában (Topográf 2009b) a *Východoslovenská nížina*-val motivációban azonos *Kelet-szlovákiai-alföld* szerepel. Ez különböző egyéb magyarországi nyomtatott és elektronikus forrásból is adatolható. Ezzel szemben a szlovákiai eredetű szövegekben gyakoribban tűnik a *Kelet-szlovákiai-síkság* (különböző írásmóddal).

4.4. Az itt vázolt terminológiai változatosság (a nem szakember beszélő szempontjából: bizonytalanság) két területen okoz elsősorban gondot: a turisztikai kiadványokban és főleg az oktatásban. A földrajzoktatásban jelenleg szlovákból fordított tankönyvekből tanulnak a diákok, s ezekben a Mazúr–Lukniš-féle geomorfológiai tájbeosztás érvényesül. Az Állami Pedagógiai Intézet által a kiadóknak szétküldött levél értelmében a kisebbségi (azaz magyar) tankönyvekben a helységnevek kapcsán már említett földrajzinév-jegyzéket kötelesek alkalmazni. A szerzők nem használtak magyarországi karto-

13. A Podunajská pahorkatina az alábbi kisebb egységekre oszlik: Trnavská pahorkatina, Dolno-vážska niva, Nitrianska pahorkatina, Nitrianska niva, Žitavská pahorkatina, Žitavská niva, Hronská pahorkatina, Hronská niva, Čenkovská niva, Ipeľská pahorkatina, Ipeľská niva.

gráfiai munkákat, elsősorban a Kiss Lajos etimológiai szótárára (Kiss 1988), másrészt a Dutkó-féle nem teljes exonimajegyzékre támaszkodnak (Dutkó 2007)¹⁴ alapján véve, valamint utalnak egy TLSz rövidítéssel jelzett forrásra,¹⁵ amely alapján viszont „magyar” névként a szlovák névvel megegyező szót közölnek. Egyes helynevek felülreprezentáltak (pl. a csúcsok és völgyek), a nagyobb méretű geomorfológiai egységeknél (hegységek, síkok, síkságok) viszont hiányzik a magyar név, ilyenek például a délszlovákiai területről a *Podunajská rovina*, *Podunajská nížina*, *Muránska planina*, *Hornádska kotlina*, *Cerovská vrchovina*. A bevezetőben ugyan jelzik a szerzők, hogy a határon átnyúló földrajzi objektumoknak van magyar endonimájuk, ezért ezeket nem közlik, csak a *nezar*. (*nezaradené*, azaz nincs besorolva) rövidítéssel utalnak rá, az olvasó szempontjából mégis zavaró, hogy a *Kis-Duná*-t megtalálja a jegyzékben, a *Duná*-t azonban nem, és ennek megfelelően az *Ipeľ*, *Hornád*, *Tisa* mellett sincs feltüntetve a magyar névforma. Máshol nem a megfelelő magyar nevet tüntetik fel a szerzők, pl. a *Devínska kobyla* magyar nevéként a *Dévényi-tető* helyett a *Dévényi Kobylá*-t adják meg, illetve az adott alakulat régi nevét közlik: a *Vtáčnik* hegység magyar(osított) neve az újabb térképészeti munkákban *Madaras*, a Kiss Lajos-féle etimológiai szótárra utalva azonban a régebbi *Ptacsnik* név szerepel a jegyzékben. A Szlovákia természet- és társadalom-földrajzi leírását tartalmazó, a gimnáziumok 3. osztálya számára készült földrajztankönyv 85 geomorfológiai egységet különböztet meg, ebből az adott jegyzékben 23 szerepel csak.

5. Az újstandardizálás szükségessége

5.1. Amint a bevezetőben utaltam rá, a vázolt helyzet nem csak Szlovákiára jellemző, alapján véve minden utódállamban vannak kisebb-nagyobb gondok a magyar helynevekkel. Ezért határozták el a Termini Kutatóhálózathoz tartozó nyelvészeti kutató-

-
14. A bevezető rész szerint a szerzők az alábbi forrásokat használták: Dutkó, A: List of Hungarian exonyms. Joint Meeting of the Working Group on Exonyms of the UN Group of Experts on Geographical Names (6th Meeting) and of the 18th Session of the East, Central and South-East Europe Division of UNGEGN and the EuroGeoNames Project. Praha, 2007; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest: Akadémiai kiadó, 1988; Majtán, M.: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava: Veda, 1972; Majtán, M.: Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997). Bratislava: Veda, 1998. Majtán, M. – Rymut, K.: Hydronymia povodia Oravy. Bratislava: Veda, 2006. Orbán, G. – Meč, L.: Nový slovensko-maďarský slovník, 1. diel. III. opravené vydanie. Bratislava: Magyar Könyvtár, 1950; Puškáš, A.: Vysoké Tatry, horolezecký sprievodca, X. diel. Bratislava: Šport, 1989; Szlovákia településeinek adatbázisa, <http://www.foruminst.sk/index.php?p;> Terminológia v geodézii a kartografii. Časť 2: Terminológia katastra nehnuteľností, mapovania a fotogrametrie. Slovenská technická norma 73 0401-2. Bratislava: Slovenský ústav technickej normalizácie 2009; Tóth, V.: Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti – etimológiai szótára. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen 2001. Varsík, B.: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Bratislava: Veda, 1990.
15. Véleményem szerint ez valamelyik olyan, Magyarországon megjelentetett világatlasz lehet, amely államnyelvű névírást alkalmaz.

műhelyek, hogy kísérletet tesznek e kérdés rendezésére: az MTA Határon Túli Tudományosságért Ösztöndíjprogram támogatásával 2010-ben megvalósult kutatás során kutatóink országonként átnézik a helyi névanyagot, s javaslatokat fogalmaznak meg az egységes névhasználatra. Az elkészült jegyzékeket a magyar tárcaközi földrajzinév-bizottság szakértőivel véleményeztetjük. A célunk az, hogy a helységnevek esetében egy olyan, az egész magyar nyelvterületen érvényes, rendszeresen gondozott helységnevszótárat alkossunk meg, amely nem csupán a települések azonosítására szolgál, hanem egyben tartalmazza az ajánlott névformát is. A domborzati és víznevek esetében hasonló a célunk: a fordítók, a tankönyvírók és egyéb érdeklődők számára az adott országban használatos tájtagolást és a többségi nyelvű terminológiát figyelembe vevő helynévjegyzékek kidolgozása. Ezek a jegyzékek aztán felhasználhatók lesznek az illető ország hatóságaival történő tárgyalások során, esetünkben például arra, hogy az Állami Pedagógiai Intézet magyar szempontból is elfogadható helynévjegyzéket adjon ki a tankönyvkiadók számára.

5.2. A névrendezés természetesen az alapvető elvi kérdések tisztázása után indulhat meg. A Termini kutatói egyetértenek abban, hogy a helységnevérendezéskor alapvetően az 1913-as helységnevtárra kell támaszkodni. Ezzel kapcsolatban azonban szükségesnek tartom az ott szereplő nevek státusának tisztázását, különös tekintettel a magyar nyelvterületen kívül fekvő települések számára a törzskönyvezéskor megállapított mesterséges nevekre, valamint a településstruktúrában azóta bekövetkezett változásokra.

Egyértelmű, hogy a magyar névterület nem azonosítható a jelenlegi magyar nyelvterülettel, az viszont kérdéses, miképpen tekinthető a magyar névanyag részének például az észak-szlovákiai települések mesterséges, hatóságilag megállapított magyar neve. A magyar szakemberek (főleg földrajztudósok, térképészek) e tekintetben megosztottak, egyesek nem tartják célszerűnek a mesterséges nevek használatát, mások ellenben támogatják azt (l. pl. Faragó 2005; HUNGEO'96 2000). A szlovák–magyar kapcsolatokat kutató Käfer István viszont szintén azon a véleményen van, hogy felül kellene vizsgálni az 1913-as helységnevtárat, a magyarosított formák helyett a hagyományos, bevett névalakokat javasolja használni, pl. *Ricsóvár* helyett *Hricsó*, *Mária-tölgyes* helyett *Dubnica* (Käfer 2002, 35. p.).

A szlovák (és a korábbi magyar) formától túlságosan is eltérő mesterséges nevek elfogadottsága még a magyar nyelvterületen belül található települések esetében is kicsi: így az általam megkérdezett gömörhorkaiak és a környező falvak lakosai közül a fiatalabb nemzedék nem is ismeri az *Özörény* nevet, az idősebbek emlékeznek ugyan arra, hogy a „magyarok alatt” ez volt a falu neve, de valójában sohasem használták. A szlovák etnikai területen fekvő települések mesterséges magyar neve meg sem honosodhatott, ez még az olyan, magyar szempontból fontos településekre is érvényes, mint *Sklabiná*, amelynek magyar nevét *Szklabonya*-ról Mikszáth tiszteletére változtatták *Mikszáthfalvá*-ra.¹⁶ A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának kezelésében van a Mikszáth-émlékház, ezzel kapcsolatban az általam átnézett források nagy része a *Szkl*

16. A névváltoztatást valójában 1909-ben kezdeményezte a Magyar Nők Szövetsége (a 40 éves írói jubileum tiszteletére), ugyanakkor voltak olyan elképzelések is, hogy Sztrégovát kereszteljük át Madáchfalvává, ez ellen azonban a család egyik leszármazottja tiltakozott.

bonya nevet használja, pl. az emlékház megnyitásáról tudósító szlovákiai magyar napilapok így említik a települést. A fontosabb települések (elsősorban városok) magyarosított nevének használatával kapcsolatban elmondható, hogy a *Máriatölgyes* (*Dubnica nad Váhom*) aránylag gyakori, a *Felsővízköz* (*Svidník*) helyett azonban inkább a *Szvidník*, *Garamhalászi* (*Sliac*) helyett a *Szliács* (adatolt *Szliacs* változata is) a megszokottabb.¹⁷

Mindebből az következik, hogy a mesterséges magyar nevek helyett vagy a korábban használt magyar, azaz magyaros írásmódú név (l. *Szliács*, *Szvidník*), vagy a jelenlegi szlovák hivatalos név használata ajánlott. Az általam megvizsgált magyarosított nevek döntő többsége ugyanis kis, jelentéktelen település¹⁸ neve: legfeljebb csak a helységnévtárakban, az adott település honlapján a korábbi névformák felsorolásakor és az Új Szó bűnügyi krónikájában találtam példát a használatukra.

Szintén nem kellene magyar nevet adni az 1918 után összevonással keletkezett, a szlovák etnikai területen található településeknek, ezek magyar neve ugyanis problémás. Vegyük például *Skalka nad Váhom* települést: ez a trencsényi járásbeli község 1974-ben jött létre a *Skala*, *Skalská Nová Ves* és *Újazd* összevonásával, ezeknek a törzskönyvezés előtti neve *Szkalka*, *Szkalkaújfalú* és *Újezdó* volt, majd a törzskönyvezéskor a *Vágszklás*, a *Nemesújfalú* és a *Vágutas* magyarosított nevet kapták. A magyar helységnévadási szokások szerint település-összevonáskor az egyik névadási mód szerint az új település a nagyobb település nevét „viszi tovább”. Az összevonás előtt a három község közül a legnagyobb *Skalská Nová Ves* volt (l. *Vlastivedný slovník* 1978, 31., 36., 219. p.), ennek ellenére a Sebők-féle helységnévszótárban és ennek nyomán a Fórum Intézet helységnévjegyzékében a *Skalka nad Váhom* magyar neveként a *Vágszklás* szerepel, az Új Szó egyik hírében (2011. 6. 14.) viszont a *Szklás* névforma van feltüntetve, nyilván azért, mert jelentésben ezek a nevek állnak a legközelebb a szlovák névhez.

5.3. A hagyományos magyar vagy magyaros nevek használata mindenképpen indokolt a magyarlakta dél-szlovákiai járásokban található települések, a városok,¹⁹ valamint a történelmi vagy irodalmi szempontból fontos települések esetében. A fenti problémákon kívül – mesterséges magyar név, 1918 után létrejött település – a legnagyobb nehézséget kétségkívül a korábban már elemzett probléma okozza, hogy az 1994-es ún. táblatörvény mellékletében található magyar nevek egy jelentős része nem azonos az 1913-as (1944-es) törzskönyvi névvel. A törzskönyvi névforma előnyben részesítése mellett azonban figyelembe kell venni a helyi névhasználatot is: vannak ugyanis olyan települések, amelyek egyértelműen ragaszkodnak az 1913-as névformához, mások az

17. Többek között a Fórum Intézet településnév-jegyzékében is ezek szerepelnek.

18. A szlovákiai településszerkezet jellemzője, hogy a települések 66%-ában a lakosság száma nem éri el az 1000 főt, azaz a települések döntő többsége kis falu. Kelet-Szlovákiában vannak olyan falvak is, ahol száznál kevesebben laknak.

19. Ebből a szempontból problémás *Vysoké Tatry* város neve, ugyanis ez egyúttal domborzati elem neve is. A kétféle név megkülönböztetését a Fórum Intézet honlapján található helységnév-jegyzék esetében úgy oldották meg, hogy a *Magas Tatra* név két tagját kötőjel nélkül kapcsolták össze. Szlovákiában egyébként ma 138 városi jogállású település van.

1994-es jegyzékben szereplő (és a törzskönyvezés előtti hagyományos) magyar nevet preferálják. A Csallóközben az előbbiek közé tartozik pl. *Mad* (1913: *Nagymad*, 1994: *Mad*), amelynek pl. a Facebookon is *Nagymad* formában van feltüntetve a neve, de az új közúti helységnévtáblán is ez szerepel, és említésekor is gyakoribb a *Nagymad*, mint a *Mad* forma; az utóbbiak közé pedig pl. *Vel'ké Blahovo* (1913 előtt: *Nagyabony*, majd *Nemesabony*, 1994: *Nagyabony*), amelynek honlapja a község nevét következetesen *Nagyabony*-ként tünteti fel, s egyéb szövegekben is jóval gyakoribb ez a forma, mint a *Nemesabony*.

A *Nagyabony* használata azért sem okoz problémát, mert a magyar nyelvterületen nincs ugyanilyen nevű más település. Egyébként mind Szlovákián, mind a magyar nyelvterületen belül általában igyekezni kell a homonim alakok kiszűrésére, ezért pl. a csalólóközi *Jahodná* falu esetében preferálni kell a *Pozsonyeperjes* formát az *Eperjes* (1909 előtt, ill. az 1994-es jegyzékben) formával szemben, ugyanis (szlovákiai) magyar szempontból *Eperjes* egy sárosi város neve. Az *Eperjes* név egyébként arra is példa, hogy az államközpontú névadásra való áttéréssel a törzskönyvezéskor alkalmazott egy település – egy név elvet a magyarországi illetékesek is megsértették, ugyanis 1954-ben ezt a nevet adták egy Csongrád megyei településnek. Valószínűleg ennek tudható be, hogy elsősorban magyarországi, majd talán ennek nyomán szlovákiai szövegekben is megjelent a szlovákiai *Prešov* neveként a korábban nem adatolt *Sároseperjes* név.²⁰ Véleményem szerint azonban semmi sem indokolja, hogy egy 1954-ben átkeresztelt aránylag kis magyarországi település neve miatt megváltoztassuk egy már a 13. századtól ismert nevet.

5.4. Az 1994-es településnév-jegyzékben szerepelnek helyesírási szempontból helytelen formák, pl. a kötőjellel írt *Szádudvarnok-Méhész* és a *Perény-Hím*, amelyek a szlovák névformát másolják (*Dvorníky-Včeláre*, *Perín-Chym*). Ezeknél vagy az egybeírást kell választani, amely a másodikként említett falu esetében nem okoz gondot (*Perényhím*),²¹ vagy más nevet kell bevezetni (pl. *Méhészudvarnok*).²² Ugyancsak egyértelműsíteni kell néhány településnév írásmódját (pl. rövid vagy hosszú magánhangzó van benne, erről bővebben I. Szabó Mihály 2005).

5.5. A domborzati nevek csoportjában véleményem szerint abból a tényből kell kiindulnunk, hogy elsősorban az oktatás szempontjait kell figyelembe vennünk: el kell érünk, hogy a magyar iskolákban használt tankönyvekben a földrajzi objektumok magyar néven szerepeljenek. Ez azonban azt jelenti, hogy a szlovákban alkalmazott tájtagoláshoz célszerű alkalmazkodnunk, azaz a földrajzknövekben szereplő objektumoknak

20. A Google segítségével elvégzett keresés szerint mintegy háromszor annyi (242) magyarországi (.hu) adat van erre a névre, mint szlovákiai (.sk).

21. A településen 2001-ben a magyar lakosság aránya 33,4 %. A falu honlapjának van ugyan magyar változata is, de itt is szlovák szöveg jelenik meg. A magyar név egybeírása valószínűleg nem okozna gondot helyben.

22. Ez a név szerepel az abaúji községeket bemutató www.abov.eu.sk honlapon is. A falu lakosainak száma egyébként csak 439, 2001-ben a magyar lakosság aránya 68% volt, ennek ellenére a falunak csak szlovák nyelvű honlapja van.

kell magyar nevet adnunk, nem mondva le azonban a teljes Kárpát-medencét egy egységként megközelítő szemléletről és névhasználatról. Azaz a két (esetleg több) ország területén elterülő objektumok esetében megkülönböztető jelzővel vagy előtaggal kellene az adott objektum szlovákiai részét nevezni. Pl. a fent már elemzett és nagy problémákat okozó *Podunajská nížina* a Győri-medence északi része, ezért *Északi-Győri-medence* lehetne a neve. Hasonlóan kellene eljárni a *Východoslovenská nížina* esetében is, itt azonban elsősorban is el kell döntenit, hogy a hagyományos *Alföld* (*Nagyalföld*) vagy más legyen a megnevezés alapja.

Amint a fenti elemzésből kiderült, a völgymedencék, folyóvölgyek és síkságok esetén van szükség – nem lévén alkalmazható magyar név – új helynevek megalkotására. Mivel az említett szlovák helynevekben a viszonyító elem (azaz alaptag) néhány kivételtől eltekintve folyónév, attól függően választhatjuk a részleges vagy teljes fordítást, hogy az adott folyónak van-e magyar neve vagy nincs. Pl. a *Chvojnická pahorkatina* a *Chvojnica*-folyó „után” kapta a nevét, s mivel ez a Kis-Kárpátokon túl folyik, nincs magyar neve. Ezért a *Chvojnická pahorkatiná-t* *Chvojnica-i-hátság*-nak nevezhetjük. Ha a névben a *Hornád*, az *Ipeľ* vagy a *Hron* szerepel, természetes, hogy a domborzati elem magyar nevében a folyónév is magyar lesz. A szlovák névhez való alkalmazkodás egyébként nem példa nélküli, a Kárpát-pannon térség tájtagolódása munkában is találhatunk számos ilyen megnevezést, elsősorban is ide tartoznak a *menti* szót tartalmazó nevek, pl. a *Garam menti hátság* a *Pohronská pahorkatina* lefordításával keletkezett.

Amint máshol már megírtam (Szabó Mihály 2008), a szlovákiai magyar iskolákban használt tankönyveket nem „szóról szóra” lefordítva kellene magyarul kiadni, hanem adaptálni, a magyar tanulók igényei szerint módosítani kellene őket. A földrajzkiadványok esetében például szükség volna arra, hogy foglalkozzunk a szlovák és a magyar tájtagolási és földrajzinév-rendszer különbségeivel, bemutassuk az alternatív névformákat is.

6. Befejezés

Nem végeztem ugyan tudományos igényű felmérést a témában, a tapasztalatom azonban az, hogy a szlovákiai magyarok általában nem ismerik a távolabbi települések magyar nevét, s ez érvényes az egyéb földrajzi objektumokra is (a jelentősebb hegységeket és a közeli folyókat kivéve). A magyar névanyag rehabilitációját és elterjesztését valószínűleg nagyban elősegítené, ha sikerülne általánosan elfogadható és egységes helynévjegyzékeket összeállítanunk, majd az ezekben szereplő helyneveket mindenhol – elsősorban a tankönyvekben – egységesen alkalmaznunk.

Felhasznált irodalom

- Balogh Lajos 1996. A magyar településnevek használatának problémái Kárpátalján. In Gadányi Károly–Bokor József–Guttmann Miklós (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Szombathely, Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Szláv Filológiai és Magyar Nyelvészeti Tanszéke /Bibliotheca Slavica Savariensis, III./, 133–137. p.
- Bartos-Elekes Zsombor 2002. Helységnevek a romániai köztudatban (Az exonima és az endonima mezsgyéjén). *Geodézia és Kartográfia*, 54/4. 19–24. p.

- Beregszászi Anikó 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In B. Gergely Piroska-Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai*. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30. MNyTK 209.) Budapest–Miskolc, I: 356–361. p.
- Beregszászi Anikó 2004. Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról. In Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint, 71–82. p.
- Cartographia 2009. Kárpát-medence atlasz. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya.
- Czibulka Imre 1999. *Szlovákiai települések magyar-szlovák és szlovák-magyar nevei*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium.
- Dutkó András 2007. List of Hungarian Exonyms [http://www.zrc-sazu.si/ungegn/WGE/Prague_07/Hungary_Dutko_Exonyms.pdf – 2009. december]
- Faragó Imre 2001. A magyar névhasználat változásai a Kárpát-medencét ábrázoló térképeken. *Geodézia és Kartográfia*, 53/1., 5–10. p.; 53/2., 16–23. p.
- Faragó Imre 2005. A magyar földrajzinév-használat. *Könyvtári Figyelő*, 4. évf. 791–816. p.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Pest. (Arcanum DVD Könyvtár VI.)
- Földi Ervin 1998. Minek nevezzetek? Hová megy a vonat. *Élet és Tudomány*, 36. évf. 1124. p.
- Gyurgyik László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Hajdú-Moharos József 2000. *Magyar Településtár*. Budapest, Kárpát-Pannon Kiadó.
- Hajdú-Moharos József–Hevesi Attila 1996. A Kárpát–Pannon térség tájtagolódása. In Karátson Dávid (szerk.): *Pannon enciklopédia. Magyarország földje kitekintéssel a Kárpát-medencére*. Budapest, Kertek 2000 Kiadó, 274–285. p.
- Hevesi Attila–Kocsis Károly 2003. A magyar-szlovák határvidék földrajza. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- HUNGEO'96 2000. HUNGEO'96 Magyar Földtudományi Világtalálkozó állásfoglalása a Kárpát-térség magyar földrajzi neveinek használatáról. In Hajdú-Moharos József *Magyar Településtár*. Budapest, Kárpát-Pannon Kiadó, 681–683. p.
- Káfer István 2002. Terminologia hungaro-slavonica. A magyar-szlovák interetnikus összefüggések történeti vizsgálatának terminológiai kérdései. In *A pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene. A Comenius Egyetem magyar tanszékének 40 éve*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 32–40. p.
- Kiss Lajos 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (A 2. kiadás utánpótlása)
- Lelkes György szerk. 1992. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Lelkes György szerk. 1998. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, Talmi Kiadó. (2. kiadás)
- Mazúr, Emil–Lukniš, Michal 1978. Geomorfologické členenie SSR. *Geografický časopis*, 30/2. 101–125. p.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nemerkényi Antal–Bora Gyula–Tomsics Katalin 2010. Európa közepén. Közép-Európa és Magyarország földrajza. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Radó Sándor 1964. Földrajzi atlasz a középiskolák számára. Budapest, Kartográfiai Vállalat.
- Sebők László 1990. *Magyar neve? Határokon túli magyar helységnévszótár*. Budapest, Arany Lapok Kiadó.
- Sebők László 1997. *Határokon túli magyar helységnévszótár*. Budapest, Teleki Intézet.
- Szabómihály Gizella 1998. A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellegzetességei (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között. In Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I. kötet*. Budapest, Ister, 132–167. p.

- Szabó Mihály Gizella 2005. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. In Vörös Ferenc (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. (A 2005. október 20–21-i somorjai konferencia előadásai. MNyTK 224.) Budapest–Nyitra–Somorja, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstanstin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 27–34. p.
- Szabó Mihály Gizella 2007. A határtalanítás a helynevek területén. In Maticsák Sándor (szerk.): *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) *nyelvészeti előadásai*. I. kötet. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, 153–170. p.
- Szabó Mihály Gizella 2008. A tankönyvfordításról és a tankönyvek értékeléséről. In Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 84–101. p.
- Topográf 2009a. Nyugat-szlovákiai látnivalók. Nyíregyháza, Topográf Térképészeti Kft.
- Topográf 2009b. Kelet-szlovákiai látnivalók. Nyíregyháza, Topográf Térképészeti Kft.
- Vlastivedný slovník 1978. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III*. Bratislava, Veda.
- Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Zoznam 2009. *Zoznam maďarských názvov sídelných a nesídelných geografických objektov z územia Slovenskej republiky* (kézirat).
- Zsigmond Tibor és mtsai. 2002. *A Csallóköz szívében. Dunaszerdahelyi járás*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó.

GIZELLA SZABÓ MIHÁLY

About the problems of standardization of the Hungarian names of Slovakian landforms and settlements

Hungarian linguistics in Slovakia have yet to address the questions related to Hungarian geographical names. The main reason behind this was probably the fact that in the last decades, Hungarian place names could not be officially used, the laws and the related bill allowing their limited public use was drafted and passed in 1994 without the cooperation of Hungarian linguists. The names of landforms – especially those with lesser significance – are seldom used. They cannot be shown on maps published in Slovakia, moreover, their use in education (textbooks) was limited. These issues are not unique to Slovakia, the Hungarian minority in other succession states has also faced similar concerns in the two decades after the regime change, and the handling of this issue was similar as well. In my study, I wish to showcase the history of regulation regarding place names and point out that, in the overview of the current situation, today's uncertainty and the existence of place name changes is the result of independent, state-centric standardizations with different ideologies and, in my opinion, can be only solved by a unified, departmental recodification procedure within the Carpathian-basin.

A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja területén 1867 és 2010 között

ISTVÁN CSERNICKÓ

The status of languages and the official bilingualism in Transcarpathia /Subcarpathia in the period of 1867–2010

81` 244(477.87)

81` 246.2(477.87)

323.15(477.87)

Keywords: Changes of empires in Transcarpathia/Subcarpathia. The ethnic-linguistic relations between 1867 and 2010. The statute of languages in the region. Official/in-office bilingualism in Transcarpathia/Subcarpathia before 1991. Language policies and the use of minority languages in the official communication in the independent Ukraine.

1. Impériumváltások Kárpátalján

A ma Kárpátaljaként ismert régió – amiként az egész Kárpát-medence – az elmúlt csaknem másfél évszázadban számos államfordulatot ért meg (1. táblázat). A közismert anekdota szerint az egyszeri kárpátaljai bácsi úgy fordult meg élete során több államban is, hogy ki sem mozdult szülőfalujából.

1. táblázat. A ma Kárpátaljaként ismert régió hovatartozása és státusa 1867–2010 között

Állami hovatartozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió státusa
Osztrák–Magyar Monarchia	1867–1918	Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye	Földrajzi és közigazgatási értelemben nem egységes régió, a Monarchián belül társország Magyar Királyság négy vármegyéje.
Magyar Népköztársaság és Magyar Tanácsköztársaság	1918–1919	Ruszkra Krajna (1918. 12. 25.); Hucul Köztársaság (1919. 1. 8.); Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye	A Ruszka Krajna elnevezésű ruszin autonómia a gyakorlatban nem valósult meg. A Körösmezőn kikiáltott Hucul Köztársaság a vidék keleti részét érintette, de a román hadsereg gyorsan felszámolta. Ekkor a régió még nem egységes és nem önálló közigazgatási egység.
(első) Csehszlovák Köztársaság	1919–1938	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь)	Korlátozott jogkörű, csak elméletben létező autonómia.
(második) Cseh-Szlovák Köztársaság	1938–1939	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь)	Autonóm terület a föderatív Cseh-Szlovákián belül (az első bécsi döntéssel Magyarországhoz 1938-ban visszacsatolt déli területekre nem terjedt ki).

Állami hovatarozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió státusa
Kárpáti Ukrajna	1939. 3. 14– 15.	Kárpáti Ukrajna (Карпатська Україна)	Magát függetlennek kikiáltó, ám a nemzetközi közvélemény által el nem ismert miniállam.
Magyar Királyság	1939–1944	Kárpátaljai Kormányzóság	„Ideiglenes” központi igazgatás az autonóm státus megadásáig (a Kárpátaljai Vajdaságnak nevezett ruszin autonómia nem jött létre).
Kárpátontúli Ukrajna	1944. 11. 26.–1946. 1. 22.	Kárpátontúli Ukrajna (Закарпатська Україна)	Átmeneti államalakulat, mindennemű nemzetközi elismertség nélkül.
Szovjetunió	1946–1991	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (terület, megye) az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon belül.
Ukrajna	1991-től	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (terület, megye) a független Ukrajnán belül.

(Forrás: Fedinec 2002; Fedinec–Vehes szerk. 2010; Levenec és mtsai 2008; Vehes és mtsai 2011, 258–265. p.)

A politikai határoknak a térségben az 1990-es években bekövetkezett újabb módosításai, illetve a kommunista egypártrendszer és az erőszakolt internacionalizmus megszűnése, a demokratikus átalakulások, valamint az európai kisebbségvédelmi egyezmények elfogadása óta a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar kisebbségi közösségek egyik központi törekvésévé vált a magyar nyelv státusának rendezése, hivatalos/hivatali használatának elérése (Csernicskó–Szabó Mihály 2010, Csernicskó–Péntek–Szabó Mihály 2010). A magyar kisebbségi és nyelvpolitika eredményeit és kudarcait, a magyar nyelv státusában bekövetkezett változásokat azonban rendszerint csak a legutóbbi, szocialista korszakhoz szokás mérni. Általában kisebb az érdeklődés a Trianon előtti vagy a két világháború közötti időszak nyelvpolitikai helyzete iránt. Az alábbiakban azt mutatjuk be Kárpátalja példáján, hogy nem tanulságoktól mentes a nyelvek státusának elemzése a kiegyezéstől máig terjedő időszakban, illetve kitérünk arra, milyen esélyei vannak a nyelvi kérdés rendezésének a mai Kárpátalján.

2. Kárpátalja etnikai-nemzetiségi viszonyai (1880–2001)

A mai Kárpátalja területe etnikailag és nyelvileg régóta heterogén régió (vö. Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998). Erre utalnak a vidék etnikai-nyelvi viszonyaira vonatkozó demográfiai adatok (2. táblázat).

2. táblázat. Az etnikai- nyelvi viszonyok változása a mai Kárpátalja területén 1880 és 2001 között, a népszámlálások adatai alapján (%-ban)¹

	1880	1900	1910	1921	1930	1941	1959	1970	1979	1989	2001
Ruszinok	59,80	58,91	55,54	60,79	60,80	58,81					
Ukránok							74,60	76,42	77,75	78,41	80,51
Magyarok	25,47	28,18	30,66	18,13	15,93	27,41	15,89	14,37	13,71	12,50	12,08
Oroszok							3,22	3,33	3,61	3,97	2,47
Németek	7,59	9,43	10,54	1,57	1,74	1,55	0,38	0,40	0,32	0,28	0,29
Románok	1,86	1,88	1,90			1,83	1,99	2,22	2,35	2,37	2,56
Szlovákok	1,96	1,30	1,05	3,21	4,73	0,80	1,34	0,97	0,77	0,59	0,45
Zsidók				13,08	12,51	9,25	1,32	1,03	0,33	0,21	0,04
Cigányok						0,14	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12
Egyéb	3,32	0,28	0,31	3,23	4,29	0,19	0,72	0,71	0,67	0,69	0,48

(Forrás: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi [anyanyelvi] adatai [1880–1941]*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.; Molnár–Molnár 2005.)

A fent említett államfordulatok – nem kis részben az egymást váltó államok nemzetiségi politikája révén – hatással voltak a régió lakosságának etnikai-nyelvi összetételére, ami a 2. táblázatban bemutatott adatsorokon is tükröződik. A táblázatban több üres cella van. Például a ruszinok 1959-re eltűnnek a statisztikákból, feltűnnek ellenben az ukránok és az oroszok. Ennek okait az alábbiakban kell keresnünk. Az oroszok a mai Kárpátalja területén jelentős számban csak a második világháborút követően jelentek meg. A régió többségét alkotó szláv lakosságot a terület Szovjetunióhoz csatolása előtt rendszerint ruszinként, ruthénként, magyar-oroszként, kárpátoroszként, kisoroszként tartották számon, ám a szovjet hatóságok a ruszin etnonimát (és szinonimáit) eltörölték, és a helyi szláv lakosságot ukránként tartották nyilván. Ezt a gyakorlatot követi az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna is, tagadva a ruszin nemzetiség és nyelv létezését; a ruszinokat az ukránok egyik néprajzi csoportjaként, nyelvváltozataikat pedig az ukrán nyelvjárásaiként tartják számon (Melnik–Cserniczkó 2010, 100–103. p.). A zsidókat külön etnikumként csak az 1921-es csehszlovák népszámlálással kezdődően tartják nyilván, előtte anyanyelv alapján sorolták be őket (l. Varga 1992, 15–16. p.). A táblázatból látszik azonban, hogy a mai Kárpátalja területe etnikailag és nyelvileg is színes régió.

3. A nyelvek státusa a régióban

A nyelvpolitika az államnak az a tevékenysége, amely a nyelvi helyzet fenntartása vagy éppen megváltoztatása céljából befolyásolja a nyelvek és beszélőik státusát, a nyelvek használatának körülményeit.² A nyelvpolitika határozza meg például, hogy mely nyelvek

1. A táblázat címében nem véletlenül szerepel az „etnikai-nyelvi” megjelölés: a különböző népszámlálások ugyanis más-más időben, eltérő szemlélet és módszertan szerint, illetve különböző kérdések alapján készültek. Egyes censusok során például a nemzetiséget, máskor az anyanyelvet vették figyelembe, de arra is van példa, hogy mindkettőre rákérdeztek.
2. A nyelvpolitika fogalmának számos definícióját, értelmezését l. pl. Szépe–Derényi szerk. 1999.

szerepeljenek kötelezően vagy választhatóan az államigazgatásban, a szolgáltatási szférában, az alap-, közép- és felsőfokú oktatásban, vagy hogy a társadalmi és kulturális élet mely területein lehet vagy éppen kötelező, esetleg tilos bizonyos nyelvek használata. Egyetlen olyan állam sem kerülheti el a fent említett nyelvpolitikai döntések meghozatalát, melynek területén egynél több nyelv használatos (Kymlicka–Krizsán 1997, 43. p.). Kárpátalja nyelvi változatosságával a régiót birtokló valamennyi államalakulatnak szintén szembe kellett néznie, és nyelvpolitikájában mindegyik törekedett is arra, hogy – saját céljainak megfelelően – befolyásolja a nyelvek státusát, használati körét.

A mai Kárpátalja területén osztozó államok mindegyike saját céljainak megfelelő nyelvpolitikát folytatott. Ennek egyik legszembetűnőbb következménye, hogy a régióban a különböző politikai korszakokban más-más nyelvnek volt államnyelvi és/vagy hivatalos státusa. Az első világháborút lezáró békedöntésekig (az Osztrák–Magyar Monarchiában) a magyar, 1918 és 1938 között (Csehszlovákiában) a „csehszlovák” volt az államnyelv. A gyakorlatban meg nem valósult ruszin autonómia (Podkarpatszka Rusz) területén elvileg a ruszin is hivatalos nyelv volt. Az 1939 márciusában kikiáltott Kárpáti Ukrajnában az ukránt definiálták államnyelvként. Rövid ideig (1939–1944) ismét a magyar volt az államnyelv, illetőleg a létre nem jött autonóm területen a magyar mellett a ruszin volt az a nyelv, melyet hivatalos nyelvként használtak. A Szovjetuniónak *de jure* nem volt ugyan államnyelve, ám 1945-től Ukrajna függetlenné válásáig (illetve a nyelvtörvény 1989-es elfogadásáig) gyakorlatilag az orosz töltötte be ezt a funkciót; az ukrán egyfajta hivatalos nyelvként funkcionált az orosz mellett. Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnának pedig az ukrán az egyedüli államnyelve és hivatalos nyelve is egyben.³ Vagyis a kárpátaljaiak nagy része több generációra visszamenőleg legalább egy államváltást s ezzel együtt legalább egy nyelvi fordulatot személyesen is megélt (Csernicskó–Melnik 2010).

Az állami nyelvpolitika a kisebbségi nyelvek státusát, használatát is meghatározza. Heinz Kloss (1967) szerint a kisebbségi nyelvek jogi státusa öt fokozattal jellemezhető:

1. A kisebbség nyelve az egész ország területén államnyelv vagy hivatalos nyelv.
2. Egy nagyobb regionális egység (ország rész, tartomány, autonóm terület) hivatalos nyelve.
3. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban, bizonyos esetekben a hivatalos helyzetekben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.
4. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban, de az állam által kontrollált színtereken nem (vagy csak korlátozottan) használható.
5. A nyelv használatát tiltják a törvények, rendeletek.

3. Az ukrán Alkotmánybíróság 1999. december 14-én 10-pn/99. számmal kiadott állásfoglalása 3. pont 1. bekezdése egyenlőségi teszt az államnyelv és a hivatalos nyelv közé: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által ráruházott jogi státusa alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve.” L. Csernicskó szerk. 2010, 36. p.

S bár Kloss erről nem tesz említést, olyan esetek is ismeretesek, amikor egy-egy nyelv önálló létezését nem ismerik el az államok. Ezt mi a 6. fokozatnak tekintjük.

A 3. táblázatban Kloss osztályozása alapján foglaljuk össze a mai Kárpátalján használatos néhány nyelv státusát a különböző korszakokban.

3. táblázat. Néhány Kárpátalján használt nyelv státusa különböző történelmi korszakokban Kloss (1967) osztályozása alapján

Nyelvek → Államok ↓	Ruszin	Ukrán	Magyar	Orosz	Csehszlovák	Román
Oszták– Magyar Monarchia (1867–1918)	3.	–	1. Államnyelv	3.	4.	4.
Első Csehszlovák Közt. (1918– 1938)	2. (Podkarpatszka Rusz)	3.	3.	3.	1. Államnyelv	3.
Második Csehszlovák Közt. (1938– 1939)	4.	2. (Podkarpatszka Rusz)	3.	3.	1. Államnyelv	3.
Kárpáti Ukrajna (1939)	–	1. Államnyelv	3.	–	4.	4.
Magyar Királyság (1938/39– 1944)	2. (Kárpátaljai Kormányzói Biztosság)	5.	1. Államnyelv	4.	4.	4.
Szovjetunió (1945–1991)	6.	2. (Ukrán SZSZK)	3.	1. Államnyelv (törvényben nem rögzített státus)	3.	4.
Ukrajna (1991-től)	6.	1. Államnyelv (1989-től)	3.	3.	3.	3.

(Forrás: Csernicskó 1998; Csernicskó–Melnik 2010; Nádor 2002.)

A 3. táblázatban szereplő hat nyelv között egy sincs, melynek státusa állandó lett volna a vizsgált közel másfél évszázad során:

a. A ruszin nyelv – mint a régió többséget alkotó szláv lakosságának nyelve/nyelv-változata – csak rövid ideig tölthette be a hivatalos nyelv funkcióit, ám az ukrán kiszorította pozícióból, és a második világháború vége óta az állami hatóságok el sem ismerik önálló nyelvként.

b. Az ukrán a két világháború közötti csehszlovák korszakban jelent meg a régióban Galícia irányából, és a Kárpáti Ukrajna néven kikiáltott miniállam rövidke fennállása idején került először államnyelvi státusba; elvileg hivatalos nyelv volt az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban, és a független Ukrajnának ismét ez az államnyelve.

c. A magyar mindvégig használatos volt az oktatásban, kultúrában Kárpátalján, s amikor a vidék magyar fennhatóság alatt állt, államnyelvként funkcionált. Az is látszik, hogy a Szovjetunió széthullása lényegesen nem változtatott a nyelv státusán.

d. Az orosz nyelv jóval a második világháborút megelőzően megjelent a régióban: az orosz nyelv volt a helyi szláv lakosság emelkedett funkciókban használatos irodalmi nyelvváltozata, kultúrájának és oktatásának nyelve, több-kevesebb korlátozással egészen 1944-ig (Káprály 2008). A Szovjetunióban a „nemzetek közötti érintkezés nyelveként” kiemelt státust élvezett. Ukrajnában jogi szempontból egyike az ország kisebbségi nyelveinek, a valóságban azonban használati köre és elterjedtsége ma is kiemeli a többi, elvileg azonos státusú kisebbségi nyelv közül.

e. A „csehszlovák” nyelv csupán az 1919 és 1939 közötti időszakban élvezett kiemelt státust, a többi korszakban egyike a vidéken használatos kisebbségi nyelveknek.

f. A román nyelvet mindvégig kisebbségi nyelvként használták a régióban. A Szovjetunió fennállása idején azonban a kárpátaljai románokat (is) moldávként tartották nyilván, a kárpátaljai román nyelvváltozatokat moldávnak tekintették (Melnik–Csernicskó 2010, 84–85. p.).

4. Hivatalos/hivatali kétnyelvűség Kárpátalján 1991-ig

A magyar mint kisebbségi nyelv hosszú távú fennmaradása a Magyarországgal szomszédos országokban elsősorban nyelvpolitikai tényezők függvénye: megfelelő státusának biztosítása, használati körének törvényekben garantált bővítése nélkül a visszaszorulás folyamata nem állítható meg (Csernicskó–Szabó Mihály 2010, 188. p.). Nem érdektelen annak áttekintése sem, milyen lehetőség nyílt a kisebbségi nyelvek hivatali/hivatalos használatára az elmúlt csaknem 150 évben.

A kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használatára több alkalommal is lehetőség nyílt Kárpátalján.

A kiegyezés utáni Magyarország nemzetiségi és nyelvpolitikájában mérföldkő volt a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló 1868. évi XLIV. tc. elfogadása, amely szerint a törvényhozás és a legfelső hatóságok nyelve a magyar, de a törvényeket a többi nemzetiség nyelvén is közzé kell tenni. A törvény 21. §-a kimondja: „A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.” A 23. § szerint: „Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.”

A nemzeti kisebbségek jogállását Csehszlovákiában a saint-germaini nemzetközi szerződésre alapozott 1920. évi alkotmánylevél szabályozta. Az alkotmány 3. §-a szerint a mai Kárpátalja területével nagyrészt azonos Podkarpatszka Rusz a köztársaság „egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva”.⁴ Az autonóm egység parlamentje nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási ügyekben saját döntési joggal rendelkezik. Az 1920-as alkotmány tehát csak ígéretet tesz a ruszinok autonómiájának létrehozására, ám azt nem valósította meg.

A nyelvi jogokat az alkotmány részét képező nyelvtörvény szabályozta. Az 1. § szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv”. A „csehszlovákizmus” korabeli politikai felfogása szerint (l. Pomichál 2007) a nyugati (cseh) és

4. Az említett dokumentumokat l.: Fedinec 2004.

keleti (szlovák) dialektusból álló csehszlovák nyelv változatai közül Podkarpatszka Rusz területén logikusan a keleti változatnak kellett volna megjelennie a közigazgatásban és az oktatásban. Már csak azért is, mert a szlovák nyelvi szempontból közelebb áll a ruszhoz, mint a cseh. Ám Podkarpatszka Ruszban a cseh nyelv volt a közigazgatás és az oktatás nyelve, nem a szlovák.

Ruszenszko (vagyis Podkarpatszka Rusz) vonatkozásában a nyelvtörvény 6. §-a kimondja, hogy a majdan létesítendő országgyűlés a nyelvi kérdésekben saját törvényeket fogadhat el, ám mindaddig ez a nyelvtörvény alkalmazandó ebben a régióban is, „ezen terület különleges nyelvi viszonyainak tekintetbe vételével”. A nyelvtörvény 1926-os végrehajtási rendelete Ruszenszko kapcsán megismétli a törvényben foglaltakat, ám kimondja, hogy a régióban valamennyi bíróságon, hivatalban – a korabeli megnevezés szerint – „orosz (kisorosz)”, azaz ruszin/ukrán nyelven lehet beadványokat benyújtani. A csehszlovák államnyelv mellett ezen a nyelven is ki kell írni a hivatalos épületek nevét és a hivatalos hirdetményeket.⁵

A nyelvtörvény és a nyelvhasználatot szabályozó egyéb rendeletek (mint például az 1924. évi 27. sz. kormányrendelet és a nyelvtörvény végrehajtási rendelete 1926-ból) viszonylag széles jogokat biztosítottak tehát a kisebbségi nyelvek beszélőinek. A törvény garantálta a szabad nyelvhasználat jogát, mégpedig nemcsak szóban, hanem írásban is. Azokban a bírósági járásokban, ahol valamely nemzeti kisebbség képviselőinek aránya elérte a 20%-ot, a hivatali ügyintézés ezen a nyelven is előírták. Ennél is szélesebb nyelvhasználati jogokat biztosított a nyelvtörvény azoknak a városoknak és járásbíróságoknak a területén, ahol a kisebbség aránya az 50 vagy a 75 százalékos határt is elérte. Ahol a kisebbség aránya meghaladta a 75%-ot, a járási képviselő-testületek dokumentumait nem volt kötelező államnyelven is kiadni, csak ha ezt valamelyik képviselő szükségesnek tartotta (Lanstyák 1991).

A szabad nyelvhasználat joga nem csak a magánszemélyeket illette meg. Ha a cégek, vállalatok, társaságok, egyházi testületek székhelye olyan járásbíróság területén volt, ahol a kisebbség elérte a törvényben megszabott határt, ezek is élhettek a szabad nyelvhasználat jogával. Lényeges továbbá, hogy az állam nem megengedte, hanem előírta a kisebbségi nyelv használatát, ha az adott járásban a kisebbségi állampolgárok aránya elérte a törvényben meghatározott százalékarányt. Kárpátalja területének nagy részén kétnyelvű (csehszlovák–ruszin), a magyarok lakta vidékeken pedig háromnyelvű (csehszlovák–ruszin–magyar) feliratok jelentek meg a közterületeken: az iskolák, egyesületek, üzletek, utcák és terek nevét több nyelven tüntették fel. Az iskolákban nem csak az államnyelvet, hanem a regionális többség nyelvét is tantárgyként oktatták.

A nyelvtörvény és végrehajtási rendelete alapján a ruszin nyelv Podkarpatszka Rusz egész területén használható volt. A magyar nyelvet a Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, és Nagyszőlősi járásban használhatták a hivatalokban.

Az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében a terület déli, zömében magyarok lakta sávja visszakerült Magyarországhoz. November 3-án a régió Avgusztin Volosin vezette kormánya kiáltványban deklarálta a független állam létrejöttét Podkarpatszka Rusz Csehszlovákia kötelékében maradt részén. A nemzetközi politika esemé-

5. L. a rendelet IV. részének XIX., Ruszenszkóra vonatkozó pontjait (közli Fedinec 2004, 168. p.).

nyei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig Volosin kormánya – az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény 8. §-ára utalva – az ukránt (kisoroszt) vezeti be az autonóm régió államnyelveként.⁶ A rendelet 2. §-a lehetővé teszi, hogy a cseh és az orosz nemzetiségűek saját nyelvükön nyújtsák be hivatali beadványaikat (Csernicskó–Fedinec 2010).

1939 márciusában a magyar honvédség egy katonai akció révén az egész Kárpát-alja területét visszacsatolja Magyarországhoz. A ruszin többségű vidéken létrehozott Kárpátaljai Kormányzói Biztosság közigazgatásának rendezéséről szóló 1939. évi 6200. számú miniszterelnöki rendeletet a kormány 1939. május 23-i ülésén fogadták el.⁷ S bár a helyi szláv lakosság autonómiájának ígérete többször is napirendre került az adott időszakban, ez az eredetileg ideiglenesnek szánt rendelet volt a régió közigazgatásának jogi alapja egészen 1944 tavaszáig, amikor a területet hadművelleti területté nyilvánítják.

Ez a 6200. sz. rendelet vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét (Botlik 2005a, 2005b). A dokumentum 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz” (azaz a ruszin/ukrán). A rendelet kötelezően előírja, hogy a törvényeket mindkét nyelven közzé kell tenni. A hivatalokhoz, állami szervekhez magyar-orosz nyelven is lehet fordulni, s ilyen esetben a választ ezen a nyelven kell kiadni.

Ezt a hivatalos kétnyelvűséget erősíti meg az 5800/1939. és a 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is, melyek szerint Kárpátalján a magyar-orosz nemzeti nyelvi nyelv, hanem második államnyelv (Csernicskó 2010; Fedinec 2002, 339–340. p.).

Egy 1939. július 25-i kormányhatározat értelmében az állami közhivatalok nevét magyar és magyar-orosz nyelven is fel kellett tüntetni Kárpátalján, a hivatali helyiségekben kétnyelvű feliratokat, eligazító táblákat és hirdetőanyagokat elhelyezni. Az utcanevek, köztéri feliratok többsége szintén kétnyelvű volt. A hivatalos kétnyelvűség az igazságszolgáltatásra, a bíróságokra és a csendőrségre is kiterjedt. Az 1939. augusztus 2-án kiadott 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet kimondta, hogy a régióban az állami hivatalok alkalmazottai a szóbeli érintkezésben kötelesek a magyar-orosz nyelvet használni, ha az ügyfél ezen a nyelven fordul hozzájuk, s el kell fogadniuk az ilyen nyelven megfogalmazott beadványokat is; minden hivatalos nyomtatványnak, űrlapnak kétnyelvűnek (magyar–magyar-orosz) kell lennie.

A honvédség egy 1939. augusztus 9-i rendelete értelmében azoknál a csapatoknál, ahol a légénységi létszám 50%-át a magyar-orosz ajkú légénység meghaladja, a csapatnyelv a magyar-orosz, de a vezénylési nyelv továbbra is a magyar marad (Fedinec 2002, 340. p.). A Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek számára előírták a helyi többségi lakosság nyelvének elsajátítását (egy éven belül meg kellett tanulniuk a nyelvet).

-
6. Az 1938. november 25-én kelt dokumentum 1. §-a szerint: „Az államnyelv Podkarpatszka Rusz országban az ukrán (kisorosz) nyelv.” A dokumentumot az *Урядовий вісник* [Kormányzati Közlöny] című lap 1938. december 6-án Huszton megjelent 3. számában és a *Нова Свобода* [Új Szabadság] című újság 1938. december 15-i 132. számában közzétették.
7. A dokumentumot közli Fedinec 2004, 528–534. p.

A hivatali kétnyelvűségről szóló rendeletek gyakorlati megvalósítása végett Kárpátalján 1939. július 29-étől adták ki a helyi közigazgatás hivatalos, kétnyelvű lapját *Kárpátaljai Közöny Подкарпатский Вѣстникъ* címmel. A lapban két nyelven jelentek meg a Kormányzói Biztosság rendeletei, hivatalos dokumentumai: a jobb oldali hasáb magyar, a bal oldali magyar-országi nyelven közölte a szövegeket. A kormányzói biztosság hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, űrlapnak elkészítette a kétnyelvű változatát. Kétnyelvű hivatalos és postai bélyegzők, vasúti menetrendek is készültek. Ezek megjelenítésére és sokszorosítására állami nyomdát alapítottak a terület székhelyéül kijelölt Ungváron.

A hivatalnokoknak kötelezően meg kellett tanulniuk a második államnyelvet. „A néppel való érintkezésben a hivatalnokok a nép nyelvén beszéljenek – mondta Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa. – Kell, hogy a nép a hivatalokhoz saját anyanyelvén fordulhasson. Kárpátalja tisztviselőitől megkérdeztem, hogy hivatali területük népi nyelvét mielőbb megtanulják.”⁸ Ennek elősegítésére 1939-ben 205 oldalas nyelvkönyvet adott ki a kormányzói biztosság oktatási hivatala *Magyarország nyelvyakorló könyv*⁹ címmel, majd ehhez 1940-ben egy pótfüzet is megjelent,¹⁰ továbbá kiadtak egy *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*¹¹ című kötetet is. Emellett már 1939-től nyelvtanfolyamokat szerveztek a hivatalnokok, csendőrök számára. 1943-ban ruszin nyelvkönyvet adtak ki a honvéd akadémiák hallgatói részére.¹²

A tisztviselőknek vizsga keretében kellett számot adniuk nyelvtudásukról. Kozma személyes példával, illetve a csendőrök körében pénzdíj kitűzésével ösztönözte a nyelvtanulást (Levenec és mtsai 2008, 351. p.). A kormányzói biztosság 1940. szeptember 15-én a beiktatása során tartott beszédében ígéretet tett a ruszin és a román nyelv elsajátítására. „A rutén néppel rövid időn belül – ha egykori tudásomat felfrissítettem és kifejlesztettem – ruténül fogok beszélni, a németajkú kisebbség nyelve számomra nem kérdés, de a román nyelvet is megtanulom annyira, hogy a legszükségesebb dolgokban román nyelvű fiainkkal saját nyelvükön beszélhessek” – jelentette ki a régió legfőbb közjogi méltósága.¹³

A nem magyar ajkú hivatalnokoktól, állami tisztviselőktől a magyar nyelv ismeretét követelte meg az állam. Számukra az ország belső vidékein szerveztek nyelvtanfolyamokat, például a Debreceni Nyári Egyetem keretében.

A magyarul nem beszélő polgári lakosság nyelvtudásával kapcsolatos hivatalos álláspont az volt, hogy számukra nem lehet kötelező a magyar nyelv ismerete, ám az iskolákban azt tantárgyként oktatni és tanulni kell, mert a magyar nyelv elsajátítása

8. Kozma beszédét közli Brenzovics szerk. 2009, 258. p.

9. *Magyarország nyelvyakorló könyv*. Ungvár, Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal Tanügyi Osztálya, 1939.

10. *Pótfüzet a kárpátaljai területi kormányzói biztosi hivatal tanügyi osztálya által 1939. évben kiadott Magyarország nyelvyakorló könyvhöz*. Ungvár, Állami Nyomda, 1940.

11. *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*. Ungvár, Kárpátaljai Tudós Társaság Nyomdája, 1942.

12. Gönczy, L., *Ruszin nyelvkönyv a M. Kir. Honvéd Akadémiák részére*. Budapest, 1943.

13. A beszédet közli Brenzovics szerk. 2009, 258. p.

előnyükre válik, valamint – ahogyan Kozma fogalmazott – „lehetőséget és könnyebb boldogulást ad”.¹⁴ A nem magyar tannyelvű oktatási intézményekben kötelezően oktatják a magyar nyelvet, a magyar tanítási nyelvű gimnáziumi osztályokban a ruszint (Csernicskó–Melnik 2010).

A korabeli magyar kormányzat tehát nem csupán a törvényi háttérét teremtette meg a hivatali kétnyelvűségnek, hanem az állami költségvetés terhére igyekezett biztosítani azokat a feltételeket is, melyek a hivatali kétnyelvűség gyakorlati működéséhez szükségesek. Mindez annak a kormányzati irányelvnek megfelelően történt, mely szerint „Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv”.¹⁵ Ennek megfelelő véleményét Kozma is kifejtette: „Kárpátalja kevert népi összetételű országrészt, tehát csak úgy boldogulhat, ha minden, a nyelvek révén előálló súrlódást kiküszöbölünk. Megkövetelem tehát, hogy a nyelvhasználatból senki ne csináljon politikai kérdést, mert Kárpátalja élete könnyebb és boldogabb lesz, ha a nyelvi kérdés mint politikai kérdés napirenden nem szerepel és csupán gyakorlati kérdés jellegét kapja.”¹⁶

A Szovjetunió belüli Ukrajnában az ukrán nyelv megjelent ugyan az orosz mellett a feliratokon, a hivatalos okmányokban, a hivatali űrlapokon, azonban a szovjet mintájú nemzetiségi–orosz kétnyelvűséget nem tekinthetjük szimmetrikusnak (Csernicskó 1998, 145–146. p.).

5. Nyelvpolitika és a kisebbségi nyelvek hivatali használata a független Ukrajnában

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna törvényei megengedik, hogy azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek képviselői többséget alkotnak (tehát ahol arányuk 50% fölötti), az államnyelv mellett a kisebbség nyelvét is használják a hivatalokban. Ám a törvény nem előír, hanem csupán megengedő formulát tartalmaz, illetve nem világos, mit jelent az, hogy „az államnyelv mellett” használható a kisebbségi nyelv, nincs végrehajtási mechanizmus a törvény alkalmazásához. Ez pedig gyakorlatilag lehetlenné teszi a kisebbségi nyelvek hivatali használatát (Csernicskó szerk. 2010). Valójában csupán arra van lehetőség, hogy a magyar nyelv az államnyelv mellett megjelenjen a közterületi feliratokon, az állami és önkormányzati hivatalok és intézmények névtábláin, a helységnévtáblákon, valamint a magyar többségű településeken a helyi önkormányzatokkal való szóbeli érintkezésben.

A jogalkalmazást jelentősen megnehezíti az ország nyelvi helyzete és a nyelvi kérdés politikai és érzelmi telítettsége.

A független Ukrajna *de jure* egynyelvű állam, melynek egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve van: az ukrán. Az ország azonban *de facto* kétnyelvű. A szociolingvisztikai és szociológiai kutatások alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az ukrán, mind az orosz nyelv használati köre széles körű: a társadalom jelentős része mindkét nyelvet

14. L. Brenzovics szerk. 2009, 258. p.

15. A miniszterelnöki rendeletet idézi Fedinec 2002, 339. p.

16. L. Brenzovics szerk. 2009, 258. p.

használja a mindennapokban (Visnyak 2008a; Vorona–Sulha szerk. 2007; Medvegyev 2007). Az ország lakosságának közel fele oroszul (is) beszél, ír és olvas a mindennapokban, s megközelítőleg 30%-ának az anyanyelve is az orosz (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009; Majboroda és mtsai szerk. 2008). Az ukrán és orosz nyelv hosszú ideje fennálló, szoros és intenzív kapcsolata következtében egy olyan kontaktusváltozat is kialakult (az ún. szurzsik), melyet az ukrán nyelv művelők rendszerint negatívan értékelnek, ám ez a nyelvváltozat az ukrán állampolgárok jelentős része által alapnyelvként, a mindennapi nyelvhasználat eszközeként használatos (Bilaniuk 2004, 2005; del Gaudio–Tarasenko 2008, 2009).

Szociolingvisztikai kutatások arra is rámutatnak, hogy az ország különböző régióiban más-más a nyelvi helyzet, s ennek megfelelően más az ukrán és az orosz nyelv használati gyakorisága, presztízse. Ukrajna régiói között nyelvi tekintetben egyértelműen jelentkező törésvonalak vannak (Arel–Khmelko 1996; Khmelko–Wilson 1998; Khmelko 2004). Ezek a szakadékok politikai, ideológia és kulturális síkon is észlelhetők (Kubicek 2000). Az ország valamennyi eddigi választás alkalmával gyakorlatilag két részre szakadt: a főként az ukrán nyelvet használó nyugati, északi és középső régió az egyik, az orosz dominanciájú keleti és déli országrészek a másik jelentős politikai erő mellé álltak (Melnyik–Cserniczkó 2010, 67–78. p.).

A nyelvi kérdést kiemelten kezelő kiélezett választási kampányok következtében a mai Ukrajnában paradox helyzet állt elő a nyelvi helyzet és a nyelvek státusának megítélése kapcsán. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnek, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet. Az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, hogy az ukránosító politika veszélyezteti az orosz nyelvet és az ukrain oroszok nemzeti azonosságtudatát (Zaremba–Rimarenko 2008, 276. p.). A nyelvi kérdés kiélezettsége okán az ukrán politikai erők, bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek is előzőleg a választási kampányban, megpróbálnak egyensúlyozni a nyelvi két részre szakadt ország régiói között. Megválasztásuk után már nem ragaszkodnak választási ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008, 53–54. p.).

A független Ukrajna első elnöke, a szocializmusból hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk nem erőltette ugyan az ukránosítást, de számos pozíciót engedett át a nemzeti elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén. Utódja, Leonyid Kucsma az elnökválasztási kampányban a nemzeti retorikával megjelenő Kravcsukkal szemben az Oroszországgal való kapcsolatok elmélyítésének és az orosz nyelv hivatalossá tételének ígéretével nyerte el a szavazók többségének bizalmát 1994-ben. Az 1999-es elnökválasztási kampányban azonban Kucsma az oroszbarát kommunista párti Petro Szimonenkóval került szembe. A főként a dominánsan orosz ajkú keleti és déli szavazóbázisra támaszkodó baloldali ellenfelével szemben ekkor kijelentette: Ukrajnának csak egyetlen államnyelve és hivatalos nyelve lehet: az ukrán; ezzel maga mellé állította a központi és nyugati országrész szavazóit, és megnyerte a választást.

A 2004-es narancsos forradalom utáni években Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzésévé az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése vált. A politikai szándék az volt, hogy a *de jure* helyzet (Ukrajna egynyelvű állam) és a

de facto szituáció (az ország lakosságának túlnyomó része több nyelvet használ) közötti feszültséget feloldják, és egyesítsék a tagolt országot. A cél a minden szempontból homogén nemzetállam kialakítása volt, s ebben kulcsszerepet szántak az ukrán nyelv „egységesítő” erejének. „Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – írta például Ukrajna egykori narancsos elnöke, Viktor Juscenko (2010), aki szerint „a kétnyelvűség az eurázsiaiág tipikus megnyilvánulása”. A nemzeti politikusok szemében mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok az új ukrán állameszme ellen, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellenében foglalnak állást (Majboroda–Pancsuk 2008, 207–209. p.). A magukat nemzetinek tekintő erők szerint az állam egysége és biztonsága egynyelvűséget, illetve az ukrán nyelv egyedüli dominanciáját követeli meg. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – véli Juscenko (2010). Ezek a politikusok törvényszerűnek tartják ma is, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során ráerőszakolt aszimmetrikus ukrán–orosz kétnyelvűséget követően egynyelvűsége törekszik (vö. Semsucsenko–Gorbatenko 2008, 168. p.). Az ukránosítás és a *de jure* egynyelvűség ebben a kontextusban a korábbi oroszosításra adott adekvát válaszként jelenik meg (Pavlenko 2006). Ez a nemzetpolitika azonban az ország keleti és déli régióiban erős ellenszenvet szült. A 2010-es elnökválasztás el is söpörte a narancsos elitet.

Az a Viktor Janukovics nyerte meg a választást a narancsos Viktor Juscenkóval és Julija Timosenkóval szemben, aki a kampányban azt ígérte, hogy rendezi az orosz nyelv státusát. Azonban amint hatalomra került, gyorsan felmérte, hogy ha az orosz nyelv státusának érdemi erősítésébe fog, akkor szembekerül az ország nyugati, északi és központi részével. Gyorsan lemondott ezért arról, hogy az orosz második államnyelv legyen Ukrajnában. De hogy (legalább részben) megfeleljen választói elvárásának, az őt támogató Régiók Pártja olyan nyelvtörvénytervezetet terjesztett a parlament elé, amely az orosznak a hivatalos nyelv státusát biztosítja gyakorlatilag az egész ország területén és a közigazgatási egységek közel kétharmadában. Az ukrán nemzeti erők ellenállását látva azonban a parlament nem tárgyalta a tervezetet.¹⁷ Maradt tehát a *status quo*: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán, de az orosz dominál az ország több régiójában, és uralja a populáris kultúrát, a médiát.

A vezető ukrán politikai erők különböző nyelvpolitikát tűzték zászlajukra, és hol az egyik, hol a másik került ki győztesen a harcból. Medvegyev (2007) elemzése szerint egyenlő erők küzdelme folyik az országban.

Milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? Az nyilvánvaló, hogy az ország összlakosságának mindössze 0,3%-át kitevő magyar közösség

17. A nyelvtörvény tervezetével szemben negatív véleményt fogalmazott meg a Velencei Bizottság is. Lásd: Opinion on the draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25-26 March 2011).

nem tudja eldönteni a patthelyzetet, ám politikai érdekképviselője révén megpróbál minél kedvezőbb pozíciókat kivívni Kárpátalján.

A narancsos forradalom győzelmét követő időszakban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) a Viktor Juscsenko nevével fémjelzett, a Nyugat által támogatott blokkal kötött választási szövetséget. A választások megnyerése után azonban a nemzeti erők erős nemzetállam-építésbe kezdtek, és a kijevi politikusok megfélemeztek regionális szövetségesüknek tett ígéreteikről.

Az oroszpartinak tekintett s ezért sokak által kisebbségbarátként beállított Viktor Janukovics győzelme után az elnökválasztási kampányban Janukovics mellett agitáló, a KMKSZ politikai ellenlábasaként elkönyvelt Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség abban bízik, hogy jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Ám az optimisták megfélemeznek arról, hogy a nyelvi kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének, a választók mozgósításának egyik legfontosabb elemévé vált Ukrajnában (Beregszászi–Cserniczkó 2010).

A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes vezető politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők (pl. Kulyk 2008) szerint ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnának egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az orosz nyelv státusa, s melyek megkérdezetteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek (Kulyk 2008; Visnyak 2008b). Ez a megoldás jelenik meg az ukrainai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is (Besters-Dilger szerk. 2008, 332–339. p., 2009; I. még Melnyik–Cserniczkó 2010, 146. p.).

Az ukrán történelemben sem előzmények nélküli ez a megoldás. A Szovjetunió megalkulását követő első időszakban ugyanis a birodalom nyelvpolitikájában alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről, amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácsá, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását (Tóth–Cserniczkó 2009, 71. p.). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás, 1085 nemzetiségi községi tanács és 107 nagyközségi-kisvárosi nemzetiségi tanács alakult. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001, 82. p.). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve az ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi jogokat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata azonban 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001, 84. p.). Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha alkalmazása terén számos probléma merült fel (I. Tóth–Cserniczkó 2009, 72–73. p.).

A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többséget alkotó magyarok (lásd Molnár–Molnár 2005) számára is ez a megoldás jelenthet(ne) előrelépést. A részletes végrehajtási rendeletek kidolgozása során a régió történetéből ismert hasonló hagyományok is jól hasznosíthatók volnának.

Az ukrajnai realitásokat figyelembe véve azonban az a legvalószínűbb, hogy az épp hatalmon lévő mindenkori politikai erő a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben továbbra sem a kompromisszumos megoldás vagy az állami két-nyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban már jól bevált egy lépést ide, egyet oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhitetni, hogy szívén viseli a nyelvi kérdés számukra megfelelő módon történő rendezését. Egyelőre legalábbis ezt látszik igazolni, hogy bár a Janukovics által kinevezett új kormány hatályon kívül helyezte elődjének a gyakorlatban még életbe sem lépett azon rendelkezését, mely szerint az összes érettségi és egyben felvételi vizsgát kizárólag ukrán nyelven kell tenni, ám a valamennyi jelentős ukrajnai kisebbség által diszkriminatívnek minősített (pl. Tóth 2008; Orosz 2009) kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.¹⁸ Az is elgondolkodtató, hogy a 2011-es felvételi vizsgákról szóló rendeletben¹⁹ az orosz nyelv bekerült a választható tárgyak közé, ám a magyar, román, moldáv, krími tatár, melyeken szintén folyik oktatás Ukrajnában, továbbra sem szerepelnek a vizsgatárgyak között.²⁰

A nyelvi kérdés tehát Ukrajnában erősen átpolitizált. Az a politikai erő, amely a fennálló status quót meg akarja változtatni, mindenképpen szembekerül az ország egyik felével. Nem véletlen, hogy az elmúlt 15 évben Ukrajnában egyetlen olyan törvényt sem fogadtak el, amely közvetlenül érinti a kisebbségek vagy a nyelvek státusát.²¹

18. Az erről szóló miniszteri rendelet kimondja, hogy az ukrán nyelv és irodalom vizsga továbbra is kötelező, ám (az idegen nyelv kivételével) a többi tantárgy tesztjeit le kell fordítani krími tatár, moldáv, lengyel, orosz, román és magyar nyelvre. Lásd: Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році № 238 від 25.03.2010 p. <http://www.mon.gov.ua/?id=2>

19. Наказ Міністерства освіти і науки України про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році № 833 від 26.08.2010 p. Lásd: <http://www.mon.gov.ua/?id=2>

20. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ha valaki például az Ungvári Nemzeti Egyetem vagy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar nyelv és irodalom szakjára szeretne felvételizni, akkor ukrán nyelv és irodalom, Ukrajna története és idegen nyelv (angol, német, francia vagy spanyol) felvételi vizsgát kell tennie (az idegen nyelv helyett az orosz nyelvet is választhatja). Magyarból ellenben tilos vizsgáznia.

21. Kivételt csak két nemzetközi dokumentum ratifikálása jelentett (Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája).

6. Összefoglalás

Kárpátalja egyik jellemzője a több etnikum, nyelv és felekezet egymás mellett élése. Ezeket a jellegzetességeket mindegyik államhatalom elismerte. Ám szinte valamennyi hatalom az aszimmetrikus, felcserélő kétnyelvűség kialakítását erőltette. Az ilyen kétnyelvűség jellemzője, hogy a kisebbségek számára kötelező az államnyelv elsajátítása és használata, ám a többségeknek nincs szükségük a velük együtt élő nemzetiségek nyelvének megtanulására; a kétnyelvűség csupán a többségi egynyelvűség felé vezető út egyik állomása. Az állami nyelvpolitika minden korszakban a társadalmi érvényesülés egyik legfontosabb feltételeként az ország államnyelvének magas szintű elsajátítását kínálta fel. Az, hogy a kisebbségek integrációja és nyelvi hátrányos helyzetük a kisebbségi nyelvek támogatásával, státusának megerősítésével, a hozzáadott kétnyelvűség kialakításával is csökkenthető, egyik uralkodó államhatalom képviselőiben sem merült fel érdemben.

A mai Kárpátalja területén használatos nyelvek státusát és helyzetét a mindenkori államok a többség–kisebbség pozícióból kiindulva próbálták rendezni. Alaptételként szerepelt, hogy a hatalmon lévő többségi nemzet nyelve kiemelt státust élvez, és esetenként a regionális többség (a ruszinok/ukránok) nyelve is hivatalos státust kapott, ám ez jórészt csak szimbolikus jelentőséggel bírt. A többi nyelv használatát alapvetően nem tiltották ugyan, de használatukat elsősorban a kultúra, az oktatás és a magánélet területén engedélyezték. A nyelvpolitika valódi törekvése nem a hozzáadott többnyelvűség megteremtése, hanem az államnyelv pozícióinak erősítése, a kisebbségek alacsony szintű, asszimilációs célú, felcserélő kétnyelvűségének kialakítása. A mai Ukrajna nyelvpolitikája lényegi vonásait tekintve nem tér el a megelőző korszakok hasonló tevékenységétől. Ukrajna is arra törekszik, hogy a hatalmon osztozó elit pozícióit többek között a nyelvpolitika révén is megerősítse, illetve újratermelje.

Az 1867 és 2010 közötti közel másfél évszázad nyelvpolitikájának áttekintése nyomán megállapíthatjuk, hogy évtizedekkel az 1990-es években kidolgozott európai kisebbségvédelmi standardok²² megjelenése előtt Európának ebben a periférikus régiójában a kisebbségi nyelvek hivatalos/hivatali használatának olyan modelljeivel kísérleteztek több-kevesebb sikerrel, melyek akár ma is mintául szolgálhatnak. Ezek a modellek ugyan egyik korszakban sem működtek tökéletesen,²³ a többségi társadalom asszimilációs törekvései mindvégig kitapinthatók voltak a térségben, de a kisebbségi nyelvek státusának, használati körének megnyugtató rendezésére több alkalommal is kísérlet történt. Ám mindaddig, amíg Európának ezen a tájékán az egyetlen állam- és

22. Például: A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája (1992), Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (1995), A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések (1996), A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és értelmező megjegyzések (1998) stb.

23. A társadalmi, politikai, történelmi kontextus szempontjából mindegyik rendszernek számos hiányosságát sorolhatjuk fel, de ha csupán a kisebbségi nyelvek hivatalos/hivatali használatára vonatkozó tényeket nézzük, akkor a korabeli minta több aspektusból szolgálhat mintául ma is.

hivatalos nyelv kizárólagos dominanciáját, a felcserélő kétnyelvűséget és a kisebbségek nyelvi asszimilációját tekintik természetesnek, az olyan etnikai, nyelvi, kulturális és felekezeti szempontból egyaránt sokszínű régiók, mint amilyen Kárpátalja, nem érték-ként, hanem a homogenizációt, sőt: az állambiztonságot fenyegető veszélyként jelennek meg a politikai közbeszédben. S nem csak Ukrajnában.

Felhasznált irodalom

- Arel, D.–Khmelko, V. 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*, Vol. 9/1–2. 81–91. p.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2010. Róka fogta csuka? Az ukrajnai nyelvpolitika alap problémáiról és alakulásának nehézségeiről. In Csernicskó István–Fedinec Csilla–Tárnóczy Mariann–Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 180–190. p.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) (szerk.) 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane (ed.) 2009. *Language Policy and Language Situation in Ukraine. Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main, Peter Lang.
- Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhky: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*, Vol 8. Number 4. 409–425. p.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London, Cornell University Press.
- Botlik József 2005a. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I. kötet. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.
- Botlik József 2005b. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. kötet. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Brenzovics László (szerk.) 2009. *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2010. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944). In Fedinec–Vehes (szerk.) 2010, 584–592. p.
- Csernicskó István (szerk.) 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek: a magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István–Fedinec Csilla 2010. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939). In Fedinec–Vehes (szerk.) 2010, 572–583. p.
- Csernicskó István–Melnik, Szvitlana 2010. A nyelvpolitika fogalma. In Fedinec–Vehes (szerk.) 2010, 553–562. p.
- Csernicskó István–Péntek János–Szabó Mihály Gizella 2010. A határon túli magyar nyelvvaltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája. *Regio*, 2010/3. 3–36. p.
- Csernicskó István–Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 167–198. p.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.

- Fedinec Csilla 2004. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla–Mikola Vehes (szerk.) 2010. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Gaudio del, Salvatore–Tarasenko, Bohdana (Гаудіо дель С.–Тарасенко Б.) 2008. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In Besters-Dilger (szerk.) 2008, 316–331. p.
- Gaudio del, Salvatore–Tarasenko, Bohdana 2009. Surzhyk: Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In: Besters-Dilger (ed.) 2009, 327–358. p.
- Jusczenko, Viktor (Ющенко Виктор) 2010. Чия мова – того й влада. *День*, № 180. 6 жовтня 2010.
- Káprály Mihály (Капраль Михаил) 2008. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensis*, VIII. 178–195. p.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
- Khmelko, V. (Хмелько В.) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. *Наукові записки, НАУКМА 32. Соціологічні науки*, 3–15. p.
- Khmelko, V.–Wilson, A. 1998. Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In T. Kuzio (ed.): *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. London, Armonk, 64–76. p.
- Kloss, Heinz 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In Stanley Lieberman (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington, Indiana University, 7–17. p.
- Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geograpy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest, Geographical research Institute and Minority Studies Programme.
- Kubicek, Paul 2000. Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies*, Vol. 52/2. 273–294. p.
- Kulyk, Volodimir (Кулик Володимир) 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In Besters-Dilger (szerk.) 2008, 11–54. p.
- Kymlicka, Will–Krizsán Andrea 1997. „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos”. Will Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán Andrea beszélget. *Fundamentum*, 1997/2. 43–53. p.
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli magyarok kétnyelvűségéről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11–72. p.
- Levenec, J. és mtsai (Левенець Ю. та ін.) 2008. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ, ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса.
- Majboroda, Oleg (Майборода О.) és mtsai szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, 49–85. p.
- Majboroda, O.–Pancsuk, M. (Майборода О.–Панчук М.) 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In Majboroda, O. és mtsai (szerk.) 2008, 205–234. p.
- Medvedev, Oleg (Медведев Олег) 2007. *Мовний баланс України*. http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386
- Melnyik, Szvitlana–Cserniczkó, István (Мельник Світлана–Черничко Степан) 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород, ПоліПрінт.

- Molnár József–Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, KMP SZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest, BIP.
- Orosz Ildikó 2009. Педагогічний аспект оцінювання знань учнів шкіл із навчанням мовами національних меншин української мови та літератури в системі незалежного тестування. In Герцог Ю. (ред.): *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Ужгород, Поліграф центр Ліра, 287–291. p.
- Pavlenko, Aneta 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 26. 78–99. p.
- Pomichál Richárd 2007. Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007/2. 63–85. p.
- Rjabosapko, L. (Рябошапко Л.) 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.
- Semsucsenko, J.–Gorbatenko, V. (Шемшученко Ю.–Горбатенко В.) 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In Majboroda és mtsai (szerk.) 2008, 157–173. p.
- Szépe György–Derényi András szerk. 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina.
- Tóth Mihály–Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio*, 2009/2. 69–107. p.
- Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порозумітися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня*, № 36. 27 вересня–3 жовтня 2008.
- Varga E. Árpád 1992. *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest, Regio–MTA Történettudományi Intézet.
- Vehes, Mikola és mtsai szerk. 2011. *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ужгород–Ungvár, Hoverla.
- Visniak, O. (Вишняк О.) 2008a. Динаміка мовної ситуації в Україні. In Majboroda és mtsai (szerk.) 2008, 75–85. p.
- Visniak, O. (Вишняк О.) 2008b. Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі. In Majboroda és mtsai (szerk.) 2008, 144–156. p.
- Vorona, V.–Sulha N. (Ворона В.–Шульга Н.) szerk. 2007. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ, Інститут соціології НАН України.
- Zaremba, J.–Rimarenko, S. (Заремба О.–Римаренко С.) 2008. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In Majboroda és mtsai (szerk.) 2008, 258–280. p.

ISTVÁN CSERNICKÓ

The status of languages and the official bilingualism in Transcarpathia/Subcarpathia in the period of 1867–2010

In the course of the 20th century the region of Transcarpathia/Subcarpathia belonged to a number of different states: the Austro-Hungarian Empire, Czechoslovakia, the independent Carpathian-Ukraine, the Hungarian Kingdom, the Soviet Union, and finally to Ukraine. In this paper I would like to outline the main features of the regional language policies of these states. I will describe the status of languages in different eras. It will be discussed how many official languages were used in the region in certain periods. Finally, the analyses of the state of the language policy of the present Ukraine will be detailed.

A szlovákiai magyar kisebbségi közösség 20. századi demográfiai fejlődése

A népességfogyás okai és következményei

LÁSZLÓ GYURGYÍK

The demographic evolution of the Hungarian minority communities
in Slovakia in the 20th century. The cause and effects
of population decline.

314.8(=511.141)(437.6)

314.7(=511.141)(437.6)

316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: Hungarians in Slovakia. Demographic movements in Slovakia before and after the Second World War. Marriages and divorces, birth rate, mortality. The course of birth rate. Migration processes.

Tanulmányunkban a mai Szlovákia területén élő magyar kisebbségi közösség demográfiai fejlődését vizsgáljuk a csehszlovák államiság kezdetétől 2000-ig. A népmozgalmi folyamatokat két időszakra bontva vizsgáljuk: külön a második világháborút megelőző, külön az ezt követő időszak népesedési változásait.

1. Népmozgalmi folyamatok Szlovákiában a második világháború előtt

A második világháború előtti népmozgalmi folyamatok vizsgálatát két részre tagoljuk, mivel eltérő összetételű adatok állnak rendelkezésünkre az első világháborút megelőző évekbeli, valamint a csehszlovák állami keretek közötti Szlovákia népmozgalmáról. Szlovákia területére vonatkozó adataink 1869-től 1900-ig az egyes népszámlálások közötti időszakokra állnak rendelkezésünkre (Srb 2002, 20. p.). Ebből az időszakból a népességszám mellett az egyes évtizedeket jellemző nyers születési és halálozási arányszámokkal – az 1910-es évekre vonatkozólag csak ezek különbségével, a természetes szaporodás arányszámával – és az egyes évtizedek vándorlási mérlegének becsült adataival rendelkezünk.

Szlovákia népességének száma (mai területére számítva) 1869 és 1921 között az egyes censzusok közötti időszakban igencsak eltérő módon alakult. 1869 és 1880 között a lakosság száma 2 481 811 főről 2 477 521 főre (4290-nel) csökkent. Az 1870-es éveket magas termékenység (44,4 ezrelék) és igen magas halálozási arányszám (39,5 ezrelék) jellemezte. A magas halandóság nagymértékben az 1872-ben kitört utolsó nagy, két évig tomboló kolerajárványra vezethető vissza, a lakosság a korábbi lélekszámát csak a pandémia megfékezése után hat évvel érte el. Ebben a periódusban a természetes szaporodás igen alacsony (4,9 ezrelék) volt. A lakosság számának csökkenéséhez jelentős mértékben hozzájárult az igen magas negatív (126 ezer fős) vándorlás.

dorlási különbözet is. Az 1880-as években a lakosság száma közel 120 ezer fővel gyarapodott, 1890-ben megközelítette a 2,6 milliót. A születési arányszám ugyan kismértékben alatta maradt az előző évtized mutatójának (43,4 ezrelék), a halálozási ráta azonban sokkal kedvezőbb volt (34,6 ezrelék). Ezért a természetes szaporodás is csaknem kétszerese volt a korábbi évtized mutatójának (8,8 ezrelék). Jelentősebb népességszám-növekedésre mégsem került sor az igen magas (122 ezer fős) migrációs veszteség miatt.

A 19. század utolsó évtizedében a növekedés megközelítette a 190 ezer főt, a népesség az ezredfordulóra meghaladta a 2,78 milliót. A születési és a halálozási ráta tovább csökkent (44,1, illetve 30,2 ezrelék). A természetes szaporodás mutatója meghaladta a korábbi évtizedek értékét (10,9 ezrelék). A vándorlási veszteség megegyezett az előző évtizedben kimutatottal. Az adatok alapján megfigyelhetjük, hogy Szlovákia mai területén az évszázad utolsó évtizedében megkezdődött, majd a 20. század első évtizedeiben tovább folytatódott a demográfiai átmenet. 1900 és 1910 között a lakosság száma az előző évtizedben kimutatott értéknél kisebb mértékben, mintegy 130 ezer fővel emelkedett, 1910-ben meghaladta 2,9 millió főt. Az előző évtizedhez viszonyított kisebb mértékű növekedés az eddigi legmagasabb negatív vándorlási különbözetből (217 ezer fő) adódik. A természetes szaporodás a születési (37,8 ezrelék) és halálozási (25,6 ezrelék) arányszámok fokozatos csökkenése mellett tovább emelkedett (12,2 ezrelék).

Az 1910–1921 közötti évekre vonatkozólag csak kevésbé részletes adataink vannak. Ennek oka a háború és az ezt kísérő impériumváltás, valamint a vándorlások. 1921-ben az első csehszlovák népszámlálás 2 993 859 főt mutatott ki. A népesség száma az előzőhöz képest 2,6 százalékkal, mintegy 77 ezer fővel emelkedett. A természetes szaporodás rátája csupán az 1870-es években volt alacsonyabb: 5,9 ezrelék. A háborús veszteségeket is magában foglaló migrációs veszteség 95 ezer fő volt.

1. táblázat. Szlovákia népességének változásai, 1869–1921 (Forrás: Srb 2002, 20. p.)

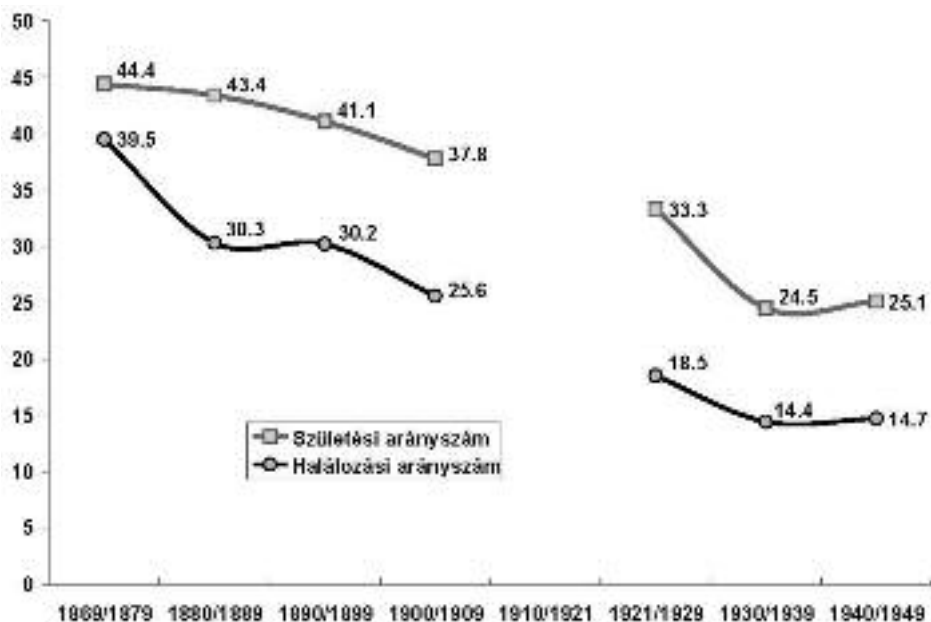
Év	Népesség-szám*	Változás szám szerint	Változás %-ban	Születési arányszám (%)	Halálozási arányszám (%)	Természetes szaporodás (%)	Vándorlási különbözet
1869–1880	2.481.811	-4290	-0,2	44,4	39,5	4,9	-126.000
1880–1890	2.477.521	117.659	4,8	43,4	34,6	8,8	-122.000
1890–1900	2.595.180	187.745	7,2	41,1	30,2	10,9	-122.000
1900–1910	2.782.925	133.732	4,8	37,8	25,6	12,2	-217.000
1910–1921	2.916.657	77.202	2,7	n.ä.	n.ä.	5,9	-95.310
1921	2.993.859	–	–	n.ä.	n.ä.	n.ä.	–

* A népességszám az egyes népszámlálások első időpontjára, a további mutatók a két népszámlálás közötti időszakra vonatkozó adatokat tartalmazzák; n. a.: nincs adat

Szlovákia népességének változásáról 1920-tól 1949-ig részletesebb, árnyaltabb adatokkal rendelkezünk. 1920-tól 1939-ig a születések számának csökkenése tovább folytatódott. A születési arányszám több mint harmadával (35,4-ről 22,7 ezrelékre), a halálozási arányszám mintegy 30 százalékkal (19,5-ről 13,8 ezrelékre) apadt. Mivel a születési ráta a halálozási arányszámnál nagyobb mértékben csökkent, ezért a természetes szaporodás csökkenése az előzőnél is számottevőbb volt, 46 százalékot tett ki. Az

előzőknél kisebb mértékben (23 százalékkal) apadt a házasságkötések, viszont egyharmaddal emelkedett a válások aránya. A „békebeli” népmozgalmi folyamatok jellege jelentős mértékben módosult a negyvenes évek folyamán, az évtized első felében a háborús események, a közepétől főleg a több százezer főt érintő migrációs folyamatok következményeként. A háborús évek alatt megfigyelhető a születési ráta növekedése. Ez vélhetőleg részben az első világháborút követő nagyobb lélekszámú nemzedék termékeny korba lépésével magyarázható. A termékenység növekedése az évtized második felében és az ötvenes évek második feléig tovább folytatódott. A halálozási ráta a háborús években az elvárásoknak megfelelően magasabb, mint a korábbi években, főleg 1944–45-ben, a front átvonulásának éveiben. A negyvenes évek második felében a halandóság jelentősen visszaesett, aminek következtében a természetes szaporodás jelentősen emelkedett, majd az ötvenes években kulminált.

1. ábra. A születési és halálozási arányszám alakulása Szlovákiában, 1869–1950 (Forrás: Srb 2002, 12–20. p.)

A szlovákiai vándormozgalmi folyamatok becslése a természetes népmozgalom becslésénél sokkal összetettebb feladat. Mindenesetre a vizsgált időszakban a mai Szlovákia területéről távozók száma folyamatosan magasabb volt a bevándorlókénál. A migrációs veszteség eltérő nagyságú volt az impériumváltást követően az első világháború utáni években, a gazdasági világválság idejében, a második világháborús években és az ötvenes évek második felében.

Az impériumváltást követően az országból távozók legnagyobb csoportját (több mint 100 ezer főt) a Magyarországra költöző tisztviselők, értelmiségiek tették ki. Vladimír Srb szerint a húszas évek első felében, 1920 és 1924 között évente közel 28 ezren,

1925–1929 között 13 ezren, 1930 és 1937 között körülbelül 6 ezren hagyták el az országot. Ugyanebben az időszakban ennél többszörösen kevesebb volt a bevándorló: 1920 és 1924 között 9 ezer, 1925–1929 között 3 ezer, 1930–1934 között 3,4 ezer, 1935–1937-ben körülbelül 1,6 ezer fő (Srb 2002, 19. p.).

2. táblázat. A nemzetközi vándorlás Szlovákiában, 1920–1937 (Forrás: Srb 2002, 19. p.)

Évek	Bevándorlók	Elvándorlók	Vándorlási különbözet
1920–1924	9 231	27 639	-18 408
1925–1929	3 004	13 316	-10 312
1930–1934	3 344	6 120	-2 776
1935–1937	1 580	5 598	-4 018

A második világháború alatt és a következő években az első világháború utáni éveknel sokkal nagyobb mértékű, több százezer fős migrációs veszteség mutatható ki Szlovákiában. Az 1939-ben létrejött szlovák állam területéről elűztek több tízezer cseh, 70 ezerre tehető a szlovákiai holokauszt áldozatainak száma. A második világháború után több mint 100 ezer volt a kitelepített vagy elmenekült németek száma, 30 ezerre tehető a Magyarországra menekült, közel 50 ezerre a Csehszlovákia deportált és 80 ezerre a magyar–szlovák lakosságcsere kényszerített magyarok száma. Az utóbbiak helyett közel ekkora létszámú szlovák lakosság érkezett Magyarországról. Jelentős számú csoportokat alkottak a kommunista rendszerváltás után Nyugatra és Izraelbe költöző zsidók is.

Az első Csehszlovák Köztársaság időszakára a magyar lakosság népmozgalmi adataival is rendelkezünk.

3. táblázat. A szlovákiai magyarok természetes népmozgalma Szlovákiában, 1921, 1924, 1936 (Forrás: PO 1921, 1924, 1936¹)

Év	Szlovákia			Magyarok		
	Születési arányszám	Halálozási arányszám	Természetes szaporodás	Születési arányszám	Halálozási arányszám	Természetes szaporodás
1921	38,2	21,1	17,1	37,0	21,8	15,2
1924	33,8	18,0	15,9	31,2	18,7	12,6
1936	23,0	13,8	9,2	21,0	14,4	6,6

Megfigyelhetjük, hogy a magyarok népmozgalmi mutatói bizonyos szabályszerűséggel térnek el az országos adatoktól. A magyar lakosság születési arányszáma 1-2 ezreléssel alacsonyabb, halálozási rátái néhány tized ezreléssel magasabbak, s ebből adódik, hogy a természetes szaporodásuk is 2-3 ezreléssel az országos érték alatt marad.

1. A csehszlovák, ill. szlovák népmozgalmi statisztikai kiadványok – *Pohyb obyvatelstva* (PO).

2. Népmozgalmi folyamatok Szlovákiában a második világháború után

2.1. A házasságkötések és válások

A népmozgalmi folyamatok vizsgálatát a házasságkötések számának alakulásával kezdjük, hiszen a házasulók száma meghatározó mértékben hat a vizsgált népesség termékenységének alakulására. A házasságkötések számának alakulását a házassulandó korosztályok nagysága, de a mindenkori társadalmi-gazdasági körülmények is erősen befolyásolják. Az évenként megkötött házasságok száma eléggé nagy szóródást mutat, ezért a házassági mozgalom dinamikáját hosszabb távon, több évtizedre visszamenőleg, ötéves átlagértékek segítségével is vizsgálhatjuk.

Szlovákia összlakosságának házasságkötési mozgalma a vizsgált négy évtizedben jelentősen változott. Az ötvenes évek közepéig a házasságkötések száma csökkent, ezt követően stagnált, és csak a hatvanas évek második felében kezdett el újra emelkedni. A legmagasabb értéket 1977-ben érte el. Ekkor 44 474 házasságot kötöttek. Azóta a házasságkötések száma csökken.

A házasságkötési mozgalom alakulását első megközelítésben a nyers házasságkötési arányszámok (az ezer lakosra jutó házasságkötések száma) segítségével vizsgáljuk meg. A szlovákiai nyers házasságkötési arányszám 1950-ben meghaladta a 11 ezreléket, majd a hatvanas évek közepéig csökkent, 1964-ben és 1965-ben 7 ezrelék alá esett, ezt egy jelentősebb növekedés követte, így a hetvenes évek közepén újból meghaladta a 9 ezreléket, a nyolcvanas évek végén 7 ezrelék körül mozgott.

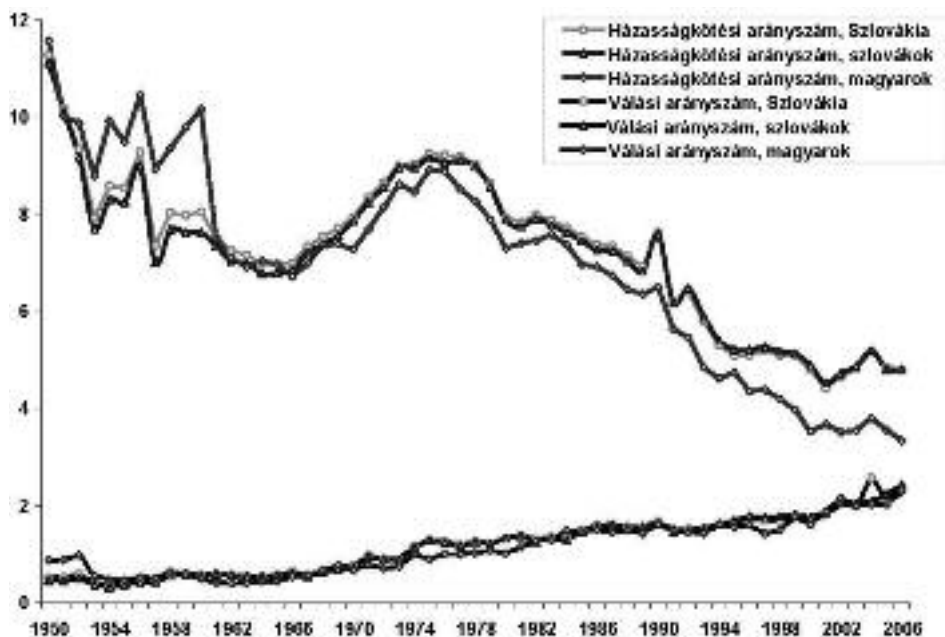
A magyar házasságkötések száma 1950-ben meghaladta a 4 ezret, az ötvenes években jelentős mértékben ingadozott, 1963-ban 3600 körüli értékre esett, a hetvenes évek közepéig – hasonlóan az országos trendekhez – újból emelkedett, 1975-ben és 1976-ban meghaladta az 5 ezret, azóta csökken. A szlovák nemzetiségűek házasságkötési mozgalma igen nagy mértékben hasonló a Szlovákia lakosságánál megfigyelt folyamatokhoz.

A magyar nyers házasságkötési arányszámok az ötvenes években magasabbak a szlovákiai értékeknél (de a szlovák lakosságéinál is). Az 1950-es népszámlálás torz nemzetiségi adatai következtében az ötvenes évekre vonatkozó népmozgalmi arányszámokat viszont csak korlátozott mértékben vehetjük tekintetbe.² A hatvanas évek elején a magyarok Szlovákia népességével azonos arányban kötöttek házasságot (7,5 ezrelék), az évtized közepétől azonban a magyar lakosság házassulási viszonyszámai egyre nagyobb mértékben eltérnek az ország lakosságának arányszámaitól. 1971-ben a magyarok nyers házasságkötési arányszáma 7,7 ezrelék volt, ezzel szemben

2. A nyers népmozgalmi arányszámok a házasságkötések, válások, születések, halálozások számát az egész lakosság – illetve nemzetiség – számához viszonyítva fejezik ki ezrelékben. Amennyiben a lakosság statisztikai és tényleges száma különböző, a nyers (statisztikai és tényleges) arányszámok is különböznek. Az 1950. évi népszámlálás a magyarok számát a ténylegesnél jelentősen alacsonyabb értékben adta meg. A kilencvenes években – jelentősebb mértékben az évtized második felében – a magyarok tényleges év közepi népességszáma alacsonyabb a statisztikai számuknál. Ebből kifolyólag az ötvenes évek nyers népmozgalmi mutatói jelentősen magasabbak, a kilencvenes évek második felének jelzőszámai viszont alacsonyabbak a ténylegesnél.

Szlovákiában 1000 lakosra 8,4 házasságkötés jutott. A (nyers) házasságkötési arányszám országosan 1981-ben 7,8, 1989-ben 6,9, 2000-ben 4,8 ezrelék. A magyarok arányszáma ugyanezekben az években 7,4, valamint 6,4 és 3,5 ezrelék volt.

2. ábra. A nyers házasságkötési és válási arányszám a szlovák és magyar népesség esetében Szlovákiában, 1950–2006 (Forrás: PO)

A házasságok megszűnésének formái közül csak a válást tudjuk a népmozgalmi statisztika alapján nemzetiségek szerint is vizsgálni. A válások száma az utóbbi évtizedekben fokozatosan növekszik. 1950-től 1990-ig Szlovákiában nyolcszorosára emelkedett az évente felbontott házasságok száma.

A felbontott magyar házasságok számának növekedése nem folyamatos. 1950–1952-ben évente több mint 300, 1953–1957-ben 200 körüli értékre csökken. Az ötvenes évek végétől a válások száma fokozatosan emelkedik. 1967-től az évente felbontott magyar házasságok száma 300 feletti, 1973-tól 400 felett, 1974-től 500 felett van. 1981-től 1991-ig számuk 600-ról 1000 körüli értékre emelkedett. A Szlovákiában évente felbontott házasságok száma az ötvenes évek első felében 1700, a nyolcvanas évek végén 8000 felett, 2000-ben 9000 feletti volt.

A magyar lakosság nyers válási arányszámai – eltekintve az ötvenes évek torzított adataitól – a nyolcvanas évek végéig kismértékben alacsonyabbak voltak a szlovákiai arányszámoknál, de a válások dinamikája az országos trendeknél magasabb volt.

Mivel a magyar válási arányszámok összehasonlítása az országos értékekkel az ötvenes évek torz adatai miatt problematikus, a magyar és az országos válási mozgalom változásait megbízhatóbban hasonlíthatjuk össze, ha kiindulásul egy későbbi időpontot választunk. Az 1961. évet választva, 1961 és 2000 között a magyarok nyers

válási arányszáma 4-szeresére, ugyanazon időszakban a szlovákiai arányszám és a szlovákok válási rátája is 3-szorosára emelkedett (3. ábra).

A 100 házasságkötésre jutó válások száma a válási statisztika igen gyakran alkalmazott, „közkedvelt” mutatója. Kifejezi, hogy az adott évben felbontott házasságok a (z adott évben megkötött) házasságok hány százalékát teszik ki. Tekintetbe kell vennünk, hogy a lakosság növekvő része – legalábbis időlegesen – nem köt formálisan házasságot. Ily módon a házasságot kötők aránya kisebb a tényleges párkapcsolatban (házastársi és élettársi kapcsolatban) élők számánál, másrészt az élettársi kapcsolatban élők száma, aránya nemzetiségenként is különbözik. E mutató alkalmazása – legalábbis nemzetiségi adatok vizsgálatánál – több szempontból is problematikus. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a házasságkötések száma jelentős mértékben módosult, a válásoké pedig emelkedik, a válással végződő házasságok „élettartama” 1950 és 1990 között kismértékben csökkent, 1950-ben 11,9 év, 1990-ben 11,0 év volt, a 90-es évek végére jelentősen megemelkedett, 2000-ben 13,2 év volt. Ezért az adott évben kimutatott válások számát a 11–13 évvel korábban megkötött házasságok számához kellene viszonyítani. A szlovákiai magyarok házasságkötési és válási arányszámainak eltérését tovább növeli, hogy a magyarok száma – ellentétben Szlovákia összlakosságával – folyamatos csökken, ami a házasságok számának az országos értéknél is nagyobb mértékű csökkenésével jár.

3. ábra. A száz házasságkötésre jutó válások aránya Szlovákiában a szlovák és magyar nemzetiségűek között, 1950–2006 (Forrás: PO)

A 100 házasságkötésre jutó válások száma az ötvenes években kimutatott 4–8 százalékról az 1990. évi 22–25 százalékra, 2000-ben 40% körüli értékre emelkedett.

A nyolcvanas évek elejéig a 100 házasságkötésre jutó válások száma a magyarok körében alacsonyabb volt, mint a szlovákiai ráta, a nyolcvanas évektől a mutató értéke meghaladta a szlovákiai adatokat. Ez azonban az alacsonyabb magyar házassodási mozgalommal, illetve a magyarok nagyobb mértékű előregedésével függ össze.

A házasságok felbomlását belső nemzetiségi megoszlásuk szempontjából is meg kell vizsgálnunk. Felmerül a kérdés, hogy van-e különbség a házasságok tartósságát illetően a homogén és a vegyes házasságok között.

4. táblázat. A magyar és szlovák nemzetiségűek vegyesházasság-kötési és válási mozgalmi Szlovákiában, 1950–2006 (Forrás: PO)

Év	Szlovákia összesen		Szlovákok		Magyarok	
	v. h. %*	v. v. %**	v. h. %	v. v. %	v. h. %	v. v. %
1950	7,9	n. a.	4,5	n. a.	20,6	n. a.
1960	10,8	11,7	6,2	6,4	17,5	23,2
1970	12,0	13,0	6,8	7,4	23,7	21,8
1980	10,9	12,1	6,1	6,8	25,3	29,1
1990	11,4	11,3	6,3	6,2	27,7	25,5
2000	12,5	9,3	6,9	5,1	26,5	26,0
2006	17,8	8,0	10,1	4,3	28,7	23,2

* a vegyesházasság-kötések aránya; ** a vegyes válások aránya; n. a.: nincs adat

A vegyes házasságok és válások nemzetiségi megoszlását 1950-től kezdődően vizsgáljuk meg. A váló felek nemzetiségi megoszlásáról 1960-tól rendelkezünk adatokkal. 1960 és 2000 között a vegyesházasság-kötések aránya 7,9 százalékról 12,5 százalékra emelkedett. A vegyesházasság-kötések aránya az ötvenes években dinamikusan emelkedett, a következő évtizedekben némileg ingadozott, de jelentősebb mértékben nem változott. A vegyes házasságok felbomlása éves szinten – kivéve az 1990. és a 2000. évet – meghaladta a vegyesházasság-kötések arányát, s amennyiben a válási arányokat a tíz évvel korábbi értékekkel vetjük egybe, a vegyes házasságok felbomlása nem elhanyagolható mértékben magasabb a vegyesházasság-kötések arányánál. Egyfajta fordulat a vegyes házassági és válási mozgalomban a kilencvenes évektől figyelhető meg. A szlovák nemzetiségűek körében az összlakosságnál jelentősen alacsonyabb a vegyes házasságok kötésének és felbomlásának aránya. A hatvanas és hetvenes években a vegyes válások aránya magasabb a vegyes házasságok kötésénél, a nyolcvanas években a vegyesházasság-kötések és vegyes válások aránya egyre alacsonyabb.

A magyar nemzetiségűek esetében a heterogén kötések és válások aránya némileg különbözik az országostól. A nyolcvanas évekig a heterogén válások aránya magasabb a házasságkötéseknél, az évtized végétől 2000-ig a vegyesházasság-kötések és válások aránya alig különbözik.

2.2. A születések

A magyar nemzetiségű lakosság szaporodása a népszámlálási és a népmozgalmi statisztikák szerint alacsonyabb Szlovákia lakosságáénál. Mint láttuk, a magyarok születési rátája alacsonyabb volt már a két világháború között is. Az újszülöttek nemzetiségét a (cseh)szlovák népmozgalmi statisztika az anya nemzetisége szerint tünteti fel. Ez az adatgyűjtési mód elvben biztosítja a nemzetiségek születési mozgalmát tükröző adatokat. Azonban nem elhanyagolható torzítások, pontatlanságok mutatkoznak a vegyes házasságokból származó gyermekek nemzetiségi megoszlásának összetételében. Ebben meghatározó szerepe van annak, hogy a szülők az esetek egy részében a többségi fél nemzetiségét adják gyermeküknek. Nem elhanyagolható a házasságkötéskor két különböző nemzetiséget feltüntető vegyes házasságra lépők egyikének jobbra statisztikai nemzetiségváltása, mely sokszor már az első gyermek megszületéséig (megszületésekor) megtörténik, s ennek következtében a gyermek is a nemzetiséget váltott anya nemzetiségét kapja (Ziegenfuss 1966). Az adatfelvétel azonban magában hordozza egyéb pontatlanságok lehetőségét is. Az adatlapot nem az anya tölti ki, így a nemzetiség feltüntetésekor nem zárható ki bizonyos szubjektivitás sem, másrészt az adatfelvétel sajátos körülményei is pontatlanságokhoz vezethetnek (sokszor már a születés másnapján, a kórházban kerül sor az adatfelvételre). Így a nemzetiségi születési statisztika számadatai és az adott korcsoportú nemzetiségek népszámlálások szerinti megoszlása jelentős mértékben eltérhetnek egymástól.

Az évente született gyermekek száma Szlovákiában a 20. század közepétől igen csak változó volt. Az ötvenes évek első felében megközelítette (illetve két évben el is érte) a 100 ezret, az évtized második felében csökkent, mélypontja 1968-ban következett be (76 ezer születés), majd a hetvenes években újból növekedett, és 1978–1979-ben elérte 100 ezres a maximumot. Azóta a születések száma csökken, 1989-ben alig haladta meg a 80 ezret, 2000-ben az 55 ezret.

A szlovákiai születésekben bekövetkezett változásokat az ötvenes évektől a lakosság nyers születési arányszámai alapján tekinthetjük át. Az 1000 lakosra jutó születések száma az évtized elején volt a legmagasabb (1950-ben 28,8 ezrelék). A nyers születési arányszám a következő bő másfél évtizedben fokozatosan csökkent 1968-ig (17,0 ezrelék), ezt követően 1976-ig emelkedett (20,8 ezrelék), majd hosszabb távon, több évtizedeken keresztül csökkent.

A magyar nemzetiségűnek bejegyzett gyermekek számának változása bizonyos fáziseltolódással követi az országos trendeket. A magyar születések száma az ötvenes évek első felében még viszonylag alacsony: a magyar származású anyák közül sokan szlováknak vallották magukat. Az évtized során később több évben is meghaladja a 10 ezret, majd az 1968-as mélypont (7868 fő) után – a szlovákiai születési mozgalmától eltérően mintegy öt évvel korábban – 1974-ben éri el a legmagasabb értéket (10 130 fő). A hetvenes évek második felétől a magyar születések száma folyamatosan csökken: 1981-ben még megközelíti a 9 ezer főt, 1990-ben meghaladja 7 ezret, 2000-ben megközelítette a 4500-at.

4. ábra. A nyers születési és halálozási arányszámok nemzetiség szerint Szlovákiában, 1950–2006 (Forrás: PO)

A magyar és a teljes népesség születési mozgalmát összehasonlíthatjuk az 1000 (adott nemzetiségű) lakosra jutó élve születések számát kifejező ún. nyers születési arányszámok segítségével. Az ötvenes évek magyar népmozgalmi adatai – mint már korábban szóltunk róla – torzítottak. Ezen belül a születési arányszámok is problematikusak. Az 1950-es népszámlálás során a magyar népesség jelentős hányada szlováknak vallotta magát. Az ötvenes évek második felétől azonban sokan közülük ismét a magyar kategóriával azonosultak, így a népmozgalmi regisztráció során időközben született gyermekeik is magyarként jelentek meg. Miután a nyers születési arányszámok kiszámításakor a magyar gyermekekre vonatkozó népmozgalmi adatokat a magyarok 1950-es népszámlálásból nyert számához viszonyították, ezek jóval magasabbak voltak, mint azt a magyarok tényleges termékenysége indokolta volna. Ez 1961-ig érvényes, amikor az új népszámlálás az előzőhöz képest a magyarok magasabb számát mutatta ki. 1961 és 1990 között a magyarok nyers születési együtthatói hozzávetőlegesen 15 százalékkal voltak alacsonyabbak a szlovákiai értéknél (4. ábra).

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magyarok nyers születési arányszámai az egyes népszámlálásokat követő években pontosabbak, mint a következő censzust megelőző időszakban.³ Az egyes nemzetiségek termékenységét pontosabban vethetjük össze

3. Ez abból adódik, hogy a nemzetiségek ún. év közepi népességszáma a következő census időpontjáig kisebb-nagyobb értékkel eltér (általában alacsonyabb) a census során kimutatott értéknél, ami az időközben bekövetkező nemzetiségváltási folyamatok következménye. Ezért

más, „tisztított” mutatók segítségével. Ezek közül kiemelkedik a teljes termékenységi arányszám (TFR). A TFR értéke országosan 1950-ben volt a legmagasabb: 3,82, a későbbiekben csökkent. 1961-ben 3,15, 1980-ban 2,71, 1991-ben 2,06, 2001-ben 1,25 volt.

A magyar lakosság esetében a TFR értéke – a regisztrált adatok alapján – jelentősen alacsonyabb az országosnál. A magyar lakosság teljes termékenységi mutatója 1950-ben 2,84, 1961-ben 2,61, 1980-ban 2,31, 1991-ben 1,66, 2001-ben 1,10 volt. Ha a korábbiakban ismertetett okokból eltekintünk az ötvenes évek adataitól, megfigyelhetjük, hogy magyar anyák TFR-értéke a regisztrált adatok alapján a hatvanas évektől kezdve 15–20 százalékkal alacsonyabb az országosnál. Az eltérés értelmezéséhez néhány megjegyzést kell fűznünk.

A TFR a magyar lakosság vonatkozásában a magyar nők által szült gyermekek számát adja meg, nem pedig a magyarként bejegyzett gyermekek számát. E két mutató bizonyos mértékben különbözik. A magyarként bejegyzett gyermekek száma a magyar anyától született gyermekek számánál alacsonyabb, mivel a vegyes házasságban született gyermekek jelentős részét nem magyarként regisztrálják. Másrészt ki kell emelnünk, hogy a népmozgalmi és népszámlálási adatok között Szlovákiában is inkonzisztencia figyelhető meg.

A szlovák népesség körében a TFR értéke kismértékben magasabb az országos átlagnál, kivéve az 1991. évet (1950-ben 3,94, 1961-ben 3,24, 1980-ban 2,80, 1991-ben 2,03, 2001-ben 1,27).⁴

A magyar születések, pontosabban a magyar anyától született gyermekek összlakosságon belüli részaránya az ötvenes évektől fokozatosan csökken. Az évtized második felében a szlovákiai születések 10,7 százalékát magyar nemzetiségüként jegyezték be, ez az arány a hatvanas években némileg csökkent, de még a hetvenes évek elején is meghaladta a 10 százalékot, a nyolcvanas évek első felében 9,5 százalék körül mozgott, 1990-ben 9,1 százalékra, 2000-ben 8,2 százalékra esett. Az összlakosságon belül a magyar élve születettek aránya megközelítőleg 1,4 százalékponttal alacsonyabb, mint a magyar népesség aránya.

A különböző születési, termékenységi arányszámok a magyar termékenységet 15–20 százalékkal kisebbnek tüntetik fel az országosnál. Bár a gyermek regisztrált nemzetisége (elvben) az anya nemzetiségét követi, mégis joggal feltételezhető, hogy az alacsonyabb termékenységet az intergenerációs asszimilációs, valamint a nemzetiségváltási folyamatok is befolyásolják.

a nyers születési arányszámokat a következő census lakosságszáma alapján utólag pontosíthatjuk. Ennek egyik legegyszerűbb módja, hogy az egymást követő két census során kimutatott lakosság számának változását éves szintre lineárisan lebontjuk, és ezzel az értékkel helyettesítjük be a népesség eredeti évközi számát. Ugyanezt elvégezhetjük a nyers halálalzási arányszám és a természetes szaporodás/fogyás arányszámának pontosításánál is.

4. A TFR a 15–49 éves nők korszpecifikus születési arányszámainak az összege. Mivel nemzetiségi bontásban nem rendelkezünk korszpecifikus születési arányszámokkal, az adott nemzetiségű születettek számát osztjuk a 15–49 éves nők számával, szorozzuk 35-tel (a nők termékeny koréveinek számával), és osztjuk ezerrel.

Amellett, hogy a vegyes házasságokból születő gyermekek jelentős részét nem magyarként jegyzik be, a vegyes házasságban élő (a népszámlálás szerint magyar) anyák jelentős része sem magyarként kerül be a népmozgalmi statisztikákba. Ezt interpretálhatjuk „statisztikai”, vagy „tényleges” nemzetiségváltásként is. Elképzelhető, hogy a házasságkötés és a gyermek megszületése közötti időszakban a család nemzetiségi „orientációja” megszilárdul, s ezt az egyik házastárs inkább csak formális nemzetiségváltása kíséri. Nem feltétlenül szükséges azonban tényleges társadalmi folyamatokat feltételeznünk az adatsorok különbsége mögött. Megelégedhetünk azzal is, hogy a népmozgalmi és népszámlálási adatsor e tekintetben inkonzisztens.

Igen meggyőző bizonyíték erre az inkonzisztenciára, hogy a regisztráció szerint vegyes házasságokból arányaiban jóval kevesebb gyermek születik, mint homogén kapcsolatokból. A harmincas évek elején a magyar párú vegyesházasság-kötések részaránya 9,4 százalék volt. Ugyanekkor a vegyes házasságokból született gyermekek részaránya mindössze 4,7 százalék. Tehát a vegyes házasságokban született gyermekek részaránya a homogén házasságokban születetteknek az 50 százaléka. Amennyiben nem tételezünk fel jelentős eltérést a különböző nemzetiségű nők termékenységeiben, és elhanyagoljuk a házasságkötések és a gyermekek megszületése közötti eltelt időszak esetleges torzításait, akkor megerősítettnek vehető, hogy a vegyes házasságok egy részében megkötésük és már az első gyermek megszületése közötti rövid időszak alatt a házaspár egyike – legalábbis „statisztikailag” – nemzetiséget váltott.

A vegyes házasságokban regisztrált születések (a vegyes házasságokhoz viszonyított) aránya az ötvenes évek elején volt a legalacsonyabb. A magyarként regisztrált gyermekek között a vegyes házasságban születettek aránya a vegyesházasság-kötéseknek csupán 34,4 százaléka volt. Ez az arány időközben növekedett. A nyolcvanas évek végén a vegyes házasságokból statisztikailag 18 százalékkal kevesebb gyermek született, mint a homogén magyar házasságokból. Az ötvenes és a hatvanas években a megkötött magyar párú házasságok többségének „vegyes” jellege az első gyermek megszületésekor már megszűnt. A hetvenes évek elején közel kétharmaduk, a nyolcvanas évek végén több mint négynyolcaduk vegyes jellege legalábbis formálisan megmaradt. Survey vizsgálatok adataiból viszont tudjuk, hogy a magyar–szlovák vegyes házasságokból születettek mintegy 20 százaléka tartja magát magyar nemzetiségűnek felnőttkorában, 80 százalékuk a többségi nemzet tagjának vallja magát. (Lásd Csepeli–Örkény–Székelyi 2002; Gyurgyík 2004)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a magyar termékenység nem elhanyagolható mértékben alacsonyabb az országosnál. A vegyes házasságok „homogenizálódását” és az adatfelvétel egyéb pontatlanságait a hivatalos statisztikai (népszámlálási és népmozgalmi) adatok alapján nem tudjuk számszerűsíteni. Erre a survey módszerrel végzett etnikumközi vizsgálatok adatai alapján tehetünk kísérletet.

2.3. A halandóság

A szlovákiai magyarság születési arányszámai alacsonyabbak, a halandósági arányszám viszont jelentős mértékben magasabb az országos átlagnál. A magas magyar halandóságnak részben történelmi okai vannak. A negyvenes évek második felében a kitelepítések, deportálások, reszlovakizáció nemcsak a magyarok számát csökkentet-

ték jelentős mértékben, de korösszetételét is módosították. Az alacsonyabb magyar termékenység és az asszimilációs veszteség a magyar népességen belül az idősebb korosztályok részarányát tartósan növelte. E tényezők következtében a magasabb átlagéletkorú magyar népesség halandósága is nagyobb a szlovákiai halandóságnál.

Szlovákiában a halálesetek száma az ötvenes években (a hatvanas évek elejéig) csökkent. A halálozások legalacsonyabb kimutatott száma (1961-ben) 31 403 volt. A későbbiekben ez a szám fokozatosan emelkedett, 1990-ben és 1991-ben meghaladta az 54 ezret, az azóta eltelt időszakban 51 és 53 ezer között mozog. A magyarok halálozásának száma éves szinten a nyolcvanas évek végéig fokozatosan növekedett. A hatvanas évek közepéig a növekedés viszonylag alacsony volt (4800-ról 4900-re), a hetvenes évek közepéig további ezerrel növekedett, a nyolcvanas években 6 200 körül mozgott, 1990-ben 6 436 fővel kulminált, 1994-től éves szinten 6 000 fő alá esett.

A magyar és szlovák nemzetiségű népesség, illetve az össznépesség halandóságának alakulását az ún. nyers halandósági arányszámok segítségével hasonlítjuk össze. A magyar nemzetiségűek nyers halálozási arányszáma az ötvenes években 12-13 ezrelék körül volt. Az 1960-as években 10 ezrelék alatt, a nyolcvanas évek elejéig fokozatosan emelkedett – 1983-ban kulminált 11,3 ezreléssel –, a nyolcvanas évek második felétől „statisztikailag csökken”, de a valóságban lényegesen nem változik. Az országos nyers halálozási arányszám az ötvenes évek elejétől csökken – a hatvanas évek elejéig 8 ezrelék alatti értékre –, majd a későbbiekben 9,5–10,3 ezrelék körül mozog. A magasabb magyar halandósági arány tendenciájában nem különbözik a szlovákiaitól.

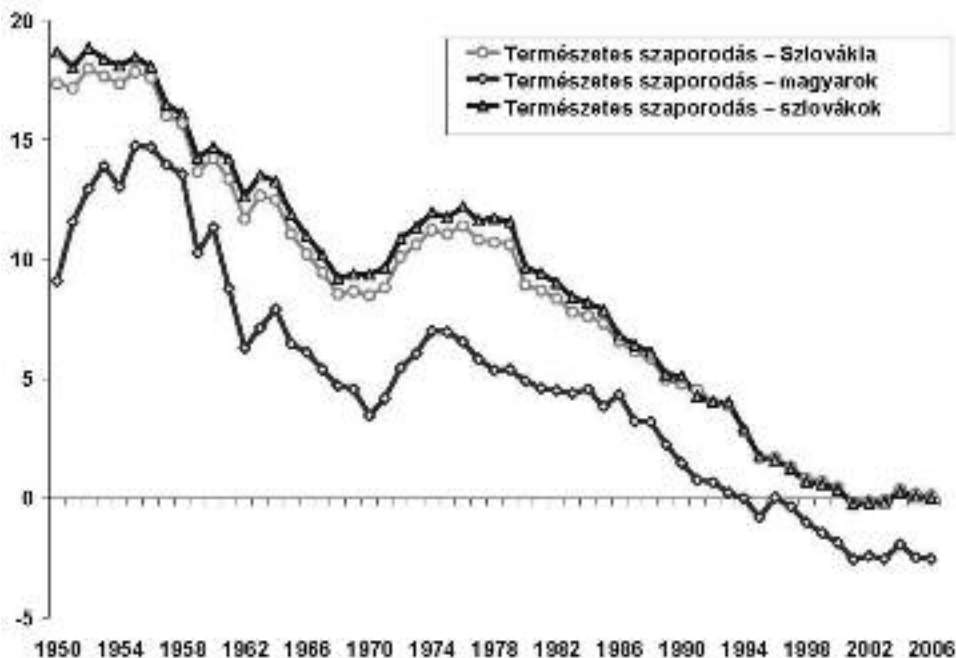
A magyar nemzetiségű elhalálozottak aránya a magyar lakosság szlovákiai arányánál is magasabb. 1962-ben 15,2 százalékot, 1972-ben 14,0 százalékot tett ki, 1984-ben 12 százalék alá esett (11,95 százalék), 1995-től folyamatosan 11 százaléknál alacsonyabb az értéke. A szlovák nemzetiségű meghaltak részaránya ugyanazon időszakban 82,0 százalékról 88,5 százalékra emelkedett.

2.4. A természetes szaporodás alakulása

A magyar népesség természetes szaporodása a második világháború utáni évtizedek során az ötvenes évek második felében volt a legmagasabb (1956-ban 5658 fő), majd másfél évtizeddel később mélypontot ért el (1970-ben 1913 fő). A hetvenes évek közepéig tartó újabb növekedés meg sem közelítette az 1956-os maximumot (1974-ben 3944 fő). A magyarok természetes szaporodása azóta fokozatosan csökken, 1990-ben 846 fős növekedés volt kimutatható.

Szlovákia lakosságának természetes szaporodása az ötvenes években 60 ezer felett mozgott, a hatvanas évek végére 40 ezer alá esett, majd fokozatosan növekedett: 1976-ban 54 ezer fő feletti értékkel kulminált, azóta kisebb-nagyobb ingadozásokkal fokozatosan csökkent, 1990-ben alig haladta meg a 25 ezret (25 370).

5. ábra. A magyar és szlovák lakosság természetes népmozgalmi egyenlege Szlovákiában, 1950–2006 (Forrás: PO)

Szlovákia és a magyar nemzetiségűek természetes szaporodása 1950-től 1990-ig tendenciáiban hasonlóan alakult, de a magyar arányszámok jóval alacsonyabbak. Az országos természetes szaporodás arányszáma az 1950. évi 17 ezrelékről 1990-re 4,8 ezrelékre, 2000-re 0,5 ezrelékre esett vissza. A magyar népesség szaporodása az ötvenes években 12–13 ezrelék felett mozgott, a nyolcvanas évek második felében 3,4 ezrelékre, 1990-ben 1,5 ezrelékre apadt. Mivel a 90-es évek közepétől a magyarok körében a regisztrált adatok szerint a halálozások száma meghaladta a születéseket, ezért a természetes szaporodás fogyásba váltott, ennek értéke 2000-ben -1,9 ezrelék.

A magyar népesség természetes szaporodását még egy szempontból meg kell vizsgálnunk. Milyen részarányát teszik ki a magyarok a szlovákiai természetes szaporodásnak? A születések és halálozások alakulásánál láttuk, hogy a magyar születések részaránya közel 2 százalékponttal alacsonyabb, a halálozásoké 1–3 százalékponttal magasabb a magyar nemzetiségűek összlakosságon belül kimutatott részarányánál. A viszonylag magas halálozási és alacsony születési arányszámok közötti különbség fokozatosan csökken: a hatvanas évek elején a magyar elhalálozottak aránya a szlovákiai elhalálozások 15,2 százalékát, a magyar születések aránya a szlovák születések 10,4 százalékát tette ki. A két népmozgalmi adat eltérése 4,8 százalékpontot tett ki (15,2–10,4 százalék), a nyolcvanas évek második felében a különbség 2,1 százalékpont (11,6–9,5 százalék) volt. Ily módon az ötvenes években a magyar népesség a szlovákiai természetes szaporodás 8 százalékát, a nyolcvanas évek második felében 6,0 százalékát, 1990-ben 3,3 százalékát adta, az 1990-es évek második felében a

magyar népesség fogyása csak tovább mérsékelte az amúgy is folyamatosan csökkenő szlovákiai természetes szaporodást.

2.5. Migrációs folyamatok

A vándormozgalom a szlovákiai magyarság számának alakulását az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben meghatározta. A Csehszlovákia megalakulását követő években százazres nagyságrendű magyar népesség telepedett át Magyarországra, a második világháború után ennél még magasabb volt a menekült, deportált, lakosságcsere-re kényszerített magyarok száma. Az ország határain belüli, időszakonként eltérő intenzitású belső migráció a magyar lakosság társadalom- és településszerkezetét is módosította. Az ingázás (a belső vándorlás egy változata) évtizedeken át meghatározta és meghatározza ma is a magyar családok jelentős hányadának életmódját.

A statisztikai kimutatások nem rögzítik a teljes külső vándormozgalmat, a rendszerváltás előtti évtizedek külső (nemzetközi) vándormozgalmát csak részben világítják meg. Nem tartalmazzák az ország területét illegálisan elhagyók számát, ezek a korábbi rendszerben féltve őrzött, titkosított adatok voltak. 1992-ig a csehszlovák statisztikai kimutatások külön kategóriákban tüntették fel a Csehország és Szlovákia közötti, valamint a külföldre irányuló vándormozgalmat. Csehszlovákia felbomlásáig a Szlovákiából Csehországba (vagy fordított irányba) költözők nem voltak ténylegesen kivándorlók, hiszen a migránsok ugyanazon szövetségi államban maradtak, és később adminisztratív korlátozások nélkül visszaköltözhettek.

Szlovákia vándormozgalma két szakaszra tagolható. Az ötvenes évektől a rendszerváltásig a kivándorlók száma magasabb a bevándorlókénál. A vándorlási különbség időközben fokozatosan csökkent, a kivándorlók száma az ötvenes évek elején (1950 és 1953 között) évente 10–20 ezer, 1955 és 1967 között 5–10 ezer, a nyolcvanas évek végén 2–5 ezer körül mozgott. A szlovákiai migrációban a Csehországba irányuló vándormozgalom dominált, a külföldre (akkor még a Csehországon kívüli országokba) irányuló vándorlási különbség a csehországinak mintegy tizede volt. A Csehországba kivándorlók száma évtizedeken át magasabb volt a bevándorlókénál, így összességében a Szlovákián kívüli területekre irányuló mechanikus népmozgalomban a kilencvenes évek elejéig kivándorlási többlet mutatható ki.⁵ Csehszlovákia 1993-as szétválása után

5. A Szlovákia és Csehország közötti vándorforgalom 1950 és 1990 között Szlovákia számára 236 ezer fős veszteséget jelentett. Szlovákia külső (külföldre irányuló) vándormozgalma ugyanebben az időszakban 5,2 ezres bevándorlási többlettel zárult. (A Szlovákiába bevándorlók száma 26,7 ezer, a kivándorlóké 21,5 ezer fő volt.) Csehszlovákiába ugyanazon időszak alatt 92 ezren vándoroltak be, 157 ezren vándoroltak ki, a vándorlási veszteség 65 ezer fő volt. Említettük már, hogy a népmozgalmi statisztikai kimutatások az ún. engedély nélküli migrációról nem tartalmaznak adatokat. Az országot elhagyók számát azonban a népszámlálási és a népmozgalmi statisztikai kimutatások eltéréseiből viszonylag pontosan meg lehet határozni. Eszerint 1948 és 1989 között Csehszlovákia egész területéről mintegy 440 ezer fő távozott külföldre. Az időszak alatt az emigráció intenzitása nem volt egyenletes, magasabb volt az 1948-as kommunista hatalomátvétel vagy az 1968-as intervenció utáni időszakban, s elenyészően alacsony az ötvenes években, a határok szinte hermetikus lezárása, a nyugati államokba történő utazások maximális korlátozásának idején. A szlovákiai

Szlovákiában a bevándorlók száma meghaladja a kivándorlókét, 2000-ben számuk közel 1500-zal volt magasabb a kivándorlókénál.

Szlovákia összlakossága és a magyar nemzetiségűek vándormozgalmára vonatkozó adatokkal éves bontásban a nyolcvanas évektől rendelkezünk. A Csehországba évente kivándorló (átköltöző) magyar nemzetiségűek száma többnyire 400 és 500 között mozgott, 1981–1990-ben átlagosan 457 fő költözött át Csehországba. A (Csehországból) bevándorlók száma 240 és 400 között ingadozott, átlagban 293 fő volt. A kivándorlók száma minden évben magasabb volt a bevándorlókénál, a legnagyobb kivándorlási többlet (1988-ban) 253, a legalacsonyabb (1990-ben) 53 fő volt. A Csehország irányába történő migráció gyakran nem jelentett végleges áttelepülést, többnyire munkahelyi vagy családi okokra volt visszavezethető, s ezek megszűntével sokan visszaköltöztek Szlovákiába. A nyolcvanas években a Csehország irányába zajló vándorforgalom következtében a szlovákiai magyarok lélekszáma több mint 1,5 ezer fővel csökkent.

A magyar lakosság regisztrált nemzetközi vándorforgalma alacsony volt, az évente kivándorlók száma a nyolcvanas években átlagban 90 körül, a bevándorló magyarok száma 50 körül mozgott. A korábbi évtizedekben a Csehszlovákiából történő kivándorlás lehetőségeit igencsak szűkre szabták. Többnyire házasságkötés s az ezt követő családjegyesítés keretében volt lehetőség az ország területének engedélyezett elhagyására. A (magyar nemzetiségűek) magyar állampolgárokkal kötött házasságuk után döntő többségben Magyarországra költöztek. De a Magyarországon kívüli magyarlakta területekről származó magyar nemzetiségűek (szlovákiai magyarokkal kötött) házasságkötésük után már viszonylag gyakrabban telepedtek le Szlovákiában. Másrészt a bevándorló magyar nemzetiségűek egy része nem magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárral kötött házasságot. A hivatalos statisztikák szerint a szlovákiai magyarok vándormozgalmi vesztesége évente mintegy 200 fő (ebből 60 fő Csehországba települ).

A nyolcvanas évek szlovákiai vándorlási mozgalmában a magyar nemzetiségűek részaránya alacsonynak mondható. A Csehországba átköltözők 4,9 százaléka, a Csehországból Szlovákiába áttelepülők 4,8 százaléka volt magyar nemzetiségű. A külföldre kivándorlók 15,3 százaléka, a bevándorlók 11,7 százaléka volt magyar. A nyolcvanas években kimutatott kivándorlás 5,5 százalékát tették ki magyar nemzetiségűek.

A 90-es években a magyarok bevándorlási többlettel rendelkeztek, a pozitív vándorlási különbözet értéke igen alacsony, 2000-ben 23 fő.

emigráció mértékéről erre az időszakra vonatkozó adataink nincsenek, de az 1984–1989-re vonatkozó adatok segítségével felbecsülhetjük. 1984 és 1989 között 24 892 fő távozott „illegálisan” Csehszlovákiából, a Szlovákiából távozók száma 7159 volt. A Csehországból disszidálóknak az összlakossághoz viszonyított aránya magasabb (71,2 százalék) a Szlovákiából emigrálókénál (28,8 százalék). A nyolcvanas évek közepétől az évtized végéig Szlovákiát átlagban évente 1193 fő (a két tagköztársaságot együttesen 4149 fő) hagyta el. A becslés és a nyolcvanas évek második felének adatai alapján a 1948–1989-es időszakban a Szlovákiát elhagyók számát 126–136 ezer főre tehetjük. Az országot illegálisan elhagyók számáról nemzeti statisztikai bontásban nincsenek adataink, egyedül a fenti kritériumok alapján számított, illetve becslést további becslésével kísérletezhetünk, így a nyolcvanas években a szlovákiai magyarság emigrációból adódó csökkenését évi 50–100 főre tehetjük.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a szlovákiai magyar lakosság demográfiai változásait elemeztük a szlovákiai népesedési folyamatok hátterében. A csehszlovák és a szlovák állami kerek között élő magyar lakosság népmozgalmi folyamatai a vizsgált időszakban az országosnál kedvezőtlenebbek voltak. A vizsgált időszakban a házasságkötési és a születési mozgalom alatta maradt az országos értékeknek, a halálózási arányszám viszont meghaladta azt. Ily módon a magyar népességet alacsony természetes szaporodás, a 90-es évektől a szaporodást felváltó fogyás jellemezte. A kedvezőtlen népmozgalmi folyamatok hátterében a nemzetiségváltási, asszimilációs folyamatok is meghúzódnak, melyekkel a dolgozat szűk keretei között csak érintőlegesen volt módunkban foglalkozni. A magyar lakosság migrációs folyamatai ellentmondásosan alakultak. A két háborút követő időszakban összesen több mint 200 ezer fővel fogyott migrációs okokra visszavezethetően a szlovákiai magyar lakosság száma. Döntő többségüket áttelepültek, menekültek, deportáltak, lakosságcserére kényszerítettek tették ki. A békés társadalomépítés időszakainak nagy részében viszont az elvándorlás mértéke alatta maradt az országos trendeknek.

Felhasznált irodalom

- Balázs József–Horváth Róbert 1995. *Bevezetés a demográfiába*. Szeged, JATEPress.
- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária 2002. *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi.
- Demografická příručka FŠÚ. Praha, 1982.
- Demografický vývoj obyvateľstva Československej socialistickej republiky podľa výsledkov sčítania ľudu s prihliadnutím na jeho národnostné zloženie. Bratislava, Sekretariát rady vlády SSR pre národnosti, 1983, č. 951/1983.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek*. Pozsony.
- Gyurgyik László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyik László 1998. A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. kötet. Budapest.
- Gyurgyik László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyik László–Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai népességfejlődés összehasonlító elemzése*. Budapest, EÖKIK, 2010.
- Historická štatistická ročenka ČSSR. Praha, FŠÚ, 1985.
- Konečná, Alena 1977. Národnostní homogamie a heterogamie v ČSSR. *Demografie*, 1977/1., 1–10.
- Matulník, Jozef 1998. *Pokles pôrodnosti na Slovensku – sociologická perspektíva*. Trnava, Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave.
- Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. Praha, FŠÚ, 1991.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2002.

Sociálna štatistika 1990. Bratislava, SŠÚ, 1993.

Sokolová Gabriela és koll. 1987. *Súdobé tendence vývoje národností v ČSSR*. Praha.

Srb, Vladimír 2002. *Obyvateľstvo Slovenska 1918–1938*. Bratislava, Akty.

Vaňo, Boris (szerk.) 2001. *Obyvateľstvo Slovenska 1945–2000*. Bratislava, Akty.

Vereš, Pavel 1986. Regionální vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1910 až 1980. *Demografie*, 1986/2.

Ziegenfuss, Vladimír 1966. Národnostní smíšenost manželství v ČSSR. *Demografie*, 1966/1. 28–35. p.

LÁSZLÓ GYURGYÍK

The demographic evolution of the Hungarian minority communities in Slovakia in the 20th century. The cause and effects of population decline.

In our study we analysed the demographic changes in the Hungarian population in Slovakia in light of the Slovakian demographic processes. The migration processes of the Hungarian population living within the realms of Czechoslovak and Slovak states were less favourable than the national average. Within the studied period, new marriages and child births were lower than the national average, however, the mortality rate was higher. The Hungarian population was characterized by low reproduction rates, which was respectively replaced by decline from the 90s. In light of unfavourable migration processes, the changes of nationality and assimilation processes became prolonged, a subject which we touched upon only marginally, within the narrow budgetary scope of our research. The migration processes of the Hungarian population have evolved in a contradictory manner. In the period following the two wars, the number of Hungarians in Slovakia declined by more than 200 000, due to migration reasons. An overwhelming majority consisted of refugees, resettlers, deported and those forced to participate in the population exchange. In the times of peace, however, the rate of emigration was lower than the national trends.

Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban

ZOLTÁN SZALAY

Minority language rights in Slovakia in the period
between 1918 and 1968

342.725(437.6)“1918/1968”

342.724(437.6)“1918/1968”

323.1(437.6)“1918/1968”

Keywords: Language use regulations in the Czechoslovak legislation. Minority language rights in the First Republic, the Slovak State, during the disenfranchisement and the period after the Second World War. Regulations of language rights until 1968.

1. Nemzetközi jogi keretek az első Csehszlovák Köztársaság idején

Az első Csehszlovák Köztársaságban a kisebbségi nyelvi jogok szabályozása az 1919. szeptember 10-én Saint Germain-en-Laye-ben a szövetséges és társult főhatalmakkal megkötött szerződésben lefektetett alapelvekre vezethető vissza. A szerződés leglényegesebb pontja a 7. cikkely (4) bekezdése, amely meglehetősen szűkös keretek között ugyan, de kötelezővé teszi a kisebbségi nyelvek használatának biztosítását. A rendelkezés megfogalmazása viszonylag általános, a szabályozás konkrét módjait meghagyja a csehszlovák állam hatáskörében. Ennek az általánosságnak és homályosságnak köszönhetően vitatható, mennyire teljesítette a csehszlovák állam a szerződésben vállaltakat. A 7. cikkely (4) bekezdése értelmében a csehszlovák köztársaság – egy hivatalos nyelv bevezetésének sérelme nélkül – a nem cseh nyelvű állampolgároknak megfelelő könnyítések (facilités appropriées) köteles nyújtani nyelvüknek a bíróságok előtt szóban vagy írásban való használata tekintetében.

A szerződés szövegében szereplő „nem cseh nyelvű állampolgárok” kitétel, tehát a kisebbségi nyelvi jogok alanyának negatív meghatározása kérdésessé teszi, ki mindenkit illetnek meg a „megfelelő könnyítések”. Flachbart Ernő felhívja rá a figyelmet (Flachbart 1935, 7. p.), hogy ez a megfogalmazás arra enged következtetni, a kisebbségi nyelvi jogok a csehszlovákiai szlovák nyelvű állampolgárokat is megilletik, a szerződés tehát nem a két világháború közti Csehszlovákiában központilag, politikai érdekből konstruált „csehszlovák nyelv” koncepciójára épül, hanem határozottan megkülönbözteti a cseh és a szlovák nyelvet, s ez utóbbit kisebbségi státussal látja el. Véleményem szerint a szerződés szövegezésében e helyütt is olyan hibáról beszélhetünk, mint a kisebbségi nyelvi jogok közigazgatási szervek előtti használata biztosításának „elmulasztása” esetében, amit alább tárgyalunk.

A „nem cseh nyelvű állampolgárok” meghatározáson tehát azon csehszlovákiai állampolgárokat értjük, akik a nyelvi kisebbségek tagjai. Ahogy Gyönyör József is rámutat (Gyönyör 1994, 84. p.), ez a kezdetektől az *individuális elv* alapján álló nyelvhasználati szabályozásra utal. Hogy kik tartoznak a kisebbségi nyelvhez (nyelvi kisebbség-

hez), azt egyetlen jogszabály sem definiálta egyértelműen. Elvárható lett volna a definíció beiktatása például az 1920. évi 256. számú, a népszámlálásról szóló törvénybe, illetve annak végrehajtási rendeletébe, az 1920. évi 592. sz. kormányrendeletbe, kielégítő megoldással azonban ezek a jogszabályok nem szolgáltak. Az 1920. évi 592. sz. kormányrendelet annyiban igyekszik orvosolni a népszámlálás során esetleg fellépő gyakorlati nehézségeket, hogy a nemzetiséget az anyanyelvtől teszi függővé.

A kisebbségi nyelvi jogok azonban nem kizárólag a természetes személyekre, hanem a *jogi személyekre* – képviselő-testületekre, önkormányzati hivatalokra, egyházi hivatalokra és más köztestületekre – is vonatkoznak. Amennyiben például egy község egy közigazgatási eljárás során mint ügyfél szerepel, ugyanúgy megilletik a törvényben meghatározott nyelvi jogok, mint a természetes személyeket.

A szerződés 7. cikkelye (4) bekezdése, amely a nyelvi kisebbségek számára biztosítandó „megfelelő könnyítésekről” rendelkezik, nem tesz említést a rendelkezés területi hatályáról, ellentétben a szerződés 9. cikkelyének (1) bekezdésével, amely a kisebbségi oktatás feltételeit határozza meg, s azokat az adott kisebbségnek a városokon, ill. kerületekben képviselt „jelentős arányához” szabja (hogy mit takar a „jelentős arány” fogalma, a szerződés szövege nem tér ki rá). Lokalizálható-e a tehát a 7. cikkely (4) bekezdésében biztosított jog? Flachbart szerint nem, s ebbéli véleményében a cseh F. Weyr hasonló tartalmú megállapításaira hivatkozik (Flachbart 1935, 11. p.). Ennek megfelelően a kisebbségi nyelvi jogoknak az egyes ún. bírósági járásokra, azaz azon területekre való korlátozása, ahol a kisebbségek a lakosság bizonyos százalékát teszik ki (Lásd A kisebbségi nyelvek használata c. fejezetet), nincs teljesen összhangban a Saint-Germain-en-Laye-i szerződéssel.

A szerződésnek van még egy pontja, amely számos félreértés forrásaként értelmezhető, bár a legtöbb szerző egyértelmű szövegezési hibaként említi. A 7. cikkely (4) bekezdése a kisebbségi nyelveknek kizárólag a bíróságok előtt való használatára vonatkoztatja a „megfelelő könnyítéseket”. Mivel az 1920-as nyelvtörvény természetesen nem csak a bíróságok, hanem az egyéb hatóságokra és szervekre is kiterjeszti a kisebbségi nyelvi jogokat, ebben az esetben a szerződésben leírtakkal szemben pozitív változtatásról beszélhetünk. Chalupný külön kiemeli (Chalupný 1933, 21. p.), hogy ez esetben a nyelvtörvény a szerződésben vállalt kötelezettségeken felüli jogokat biztosított a kisebbségek számára. Flachbart, megint csak Weyrre hivatkozva, a szerződés ezen pontjáról szólva „egyszerű szerkesztési hibáról” beszél (Flachbart 1935, 12. p.).

2. Nyelvi jogi szabályozás a csehszlovák jogrendben

Amint arra Chalupný figyelmeztet (Chalupný 1933, 22. p.), a kisebbségi szerződés nem váltott ki közvetlen jogi következményeket a Csehszlovák Köztársaságban, annak szövegét be kellett építeni a csehszlovák jogrendbe. Ehhez megfelelő jogszabályok elfogadására volt szükség.

2.1. Az 1920-as nyelvtörvény elfogadása előtt

A frissen létrejött Csehszlovák Köztársaság a jogi stabilitás és folytonosság jegyében, az 1918. évi 11. számú, ún. recepciós törvényben hatályban hagyta az ország terüle-

tén érvényes törvények nagy részét. Ennek megfelelően Szlovákia területén hatályban maradt az 1868:XLIV. tc., amely a nyelvi jogokat szabályozta (lásd alább).

Ezt a szabályozást tovább árnyalta-pontosította néhány, a következő években elfogadott jogszabály. Az 1918. december 10-i 64. számú törvény 3. §-a szerint Szlovákiában szlovák nyelven kell a hivatalos ügyeket intézni, s más nyelvek használatát külön rendelettel fogják szabályozni. Efféle külön rendelet azonban az 1920-as Alkotmánylevél elfogadása előtt nem jelent meg. A nyelvi jogi szabályozás átmeneti megoldásához hozzájárult a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság 1919. március 19-i elvi jelentőségű határozata, amely megállapította a következőket: a csehszlovák nemzetnek az 1918. október 28-i 11. számú törvényben kinyilvánított önrendelkezése alapján megalakult csehszlovák állam nemzeti jellegéből logikusan következik, hogy a cseh (szlovák) nyelv az a nyelv, amelyen az állam és szervei kinyilvánítják akaratukat és gyakorolják jogaikat. Ezt a szabályozási vonalat követik továbbá az alábbi jogszabályok:

- az 1918. november 2-i 1. számú csehszlovák törvény a törvények és rendeletek kihirdetésének szabályozásáról;
- a már említett 1918. december 10-i 64. számú törvény a szlovákiai rendkívüli intézkedésekről;
- valamint az 1919. január 30-i 56. számú igazságügyi miniszeri rendelet egyes állások betöltéséről.

A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság határozata a „más nemzeti törzsek” tagjai számára a „nemzeti lét kibontakoztatása” és a nyelvhasználat terén biztosítja a nemzeti jogokat, kiemelve, hogy az állam ezeket a jogokat csak akkor adhatja meg, ha nemzeti jellege nem szenved sérelmet. A határozat szerint ezek a jogok kizárólag a csehszlovák állampolgárokat illetik meg.

Az 1868:XLIV. törvénycikk a *nemzeti egyenjogúság tárgyában* meglehetősen tág kereteket biztosított az egyes nemzeti kisebbségek nyelvhasználatára szempontjából. Rendelkezett többek között:

- a törvényeknek az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén kiadandó hiteles fordításáról;
- a törvényhatósági gyűléseken való anyanyelvi felszólalás lehetőségéről;
- a községi bíróság előtti anyanyelvhasználat lehetőségéről;
- a járásbíró előtt a saját község ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelve használatának lehetőségéről;
- az idézésnek lehetőleg a fél anyanyelvén való fogalmazásáról;
- az egyházközségeknek az anyakönyvvezetés, az egyházi ügyek intézése és az iskoláik oktatási nyelve szabad megválasztásának lehetőségéről;
- a községek közgyűlésének jegyzőkönyvi és ügyviteli nyelve meghatározásának lehetőségéről;
- az ország minden polgárának saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez, ill. a kormányhoz benyújtandó beadványa anyanyelven történő megfogalmazása lehetőségéről.

A törvény részletes elemzésétől itt eltekintünk, tekintettel arra, hogy mindössze ideiglenes hatállyal szabályozta a nyelvi jogokat a két világháború közötti Csehszlovákiában.

2.2. Nyelvi jogi szabályozás az 1920-as Alkotmánylevélben

Az 1920. február 29-én elfogadott Alkotmánylevél a hatodik fejezetében fektette le a nemzeti, vallási és faji kisebbségek védelmének alapelveit. A 128. § (3) bekezdése, amely a csehszlovák állampolgárok nyelvhasználatáról rendelkezik, a Saint Germain-en-Laye-i szerződés 7. cikkelye (3) bekezdésének az átvétele. A rendelkezés szövege a következő:

(3) A Csehszlovák Köztársaság állampolgárai az általános törvények keretei között bármely nyelvet szabadon használhatnak a magán- és kereskedelmi érintkezésben, a vallást érintő ügyekben, a sajtóban és mindennemű kiadványban vagy nyilvános gyűléseken.

A rendelkezés szövegezéséből kitűnik, hogy az első Csehszlovák Köztársaság jogrendje nem korlátozta a nyelvhasználatot a magánérintkezés területén.

Számos kritika érte az idézett rendelkezést az „általános törvények keretei között” formula beiktatása miatt, ami eltérést jelentett a kisebbségi szerződéstől, s gyakorlatilag relativizálta a biztosított nyelvhasználati jogot. A 129. §-ban az Alkotmánylevél kimondja, a nyelvi jog alapelveit a Csehszlovák Köztársaságban külön törvény határozza meg, amely ennek az Alkotmánylevélnek a részét képezi. A 128. § szövegébe iktatott „általános törvények keretei között” formula tehát azt is biztosította, hogy a rendelkezésben meghatározott nyelvhasználati jog nem ellenkezhetsen a nyelvtörvényben leírtakkal. Mindazonáltal, mint látni fogjuk, a nyelvtörvény sem avatkozott a magán-szféra nyelvhasználatába.

A 128. § (4) bekezdése leszögezi, hogy a nyelvhasználati jog nem érinti az állami szervek azon jogait, amelyeket a közrend, az állambiztonság, ill. a hathatós ellenőrzés érdekében hozott törvények biztosítanak. Ezzel tehát az Alkotmánylevél tulajdonképpen „megvédelmezi” az államot az esetleges visszaélésekkel szemben, amelyek a nyelvi jogok használatából eredhetnek.

2.3. Az 1920-as nyelvtörvény

Az Alkotmánylevél 129. §-ának megfelelően a csehszlovák nyelvhasználat jogi szabályozásának alapelveit egy külön jogszabály, mégpedig az 1920. február 29-i 122. számú nyelvtörvény állapította meg. Ez a nyelvtörvény az Alkotmánylevél szerves részét képezte. A törvény önmagában meglehetősen általános fogalmazású, számos helyen a később elfogadandó végrehajtási rendeletekre hivatkozik, ezekre azonban évekig várni kellett. Az első ilyen rendeletet 1926-ban adták ki: a 17-es számú kormányrendelet a belügyminisztérium, az igazságügy-minisztérium, a pénzügyminisztérium, az ipari minisztérium, a kereskedelmi és kisipari minisztérium, a közmunka-, közegészség- és testnevelési minisztérium, az ezek irányítása alatt álló köztisztviselők, valamint a helyi önkormányzati hivatalok részére fogalmazta meg a nyelvhasználati jog pontosabb szabályait.¹ A hat éven keresztül készült jogszabály végül meglehetősen megnyirbált for-

1. Nem vonatkozott azonban a közoktatási, a közlekedési, a földművelésügyi, a honvédelmi és a népjóléti minisztérium alá rendelt hivatalokra és intézményekre.

mában került elfogadásra. „Végső, 1926-os formájában a nyelvi rendelet a nyelvtörvény kifejezetten szűkítő koncepcióját jelentette.” (Petráš 2009, 204. p.) A jogszabály elfogadása a német kisebbség részéről heves ellenkezést váltott ki. A másik fontos végrehajtó jogszabályt 1928-ban fogadta el a csehszlovák kormány, s ez a megyei és járási szervezetekben szabályozta a nyelvhasználatot. Végső soron azonban mindkét kormányrendeletéről megállapítható, hogy „sajnos nem szolgált alapul a nyelvtörvény lényegesebb szabályozásához.” (Petráš 2009, 208. p.)

2.3.1. Az állam- és hivatalos nyelv

A nyelvtörvény, a kisebbségi szerződés 7. cikkelye (4) bekezdéséből kiindulva meghatározza a *köztársaság hivatalos és államnyelvét*. A törvény előkészítése és elfogadása idején a legnagyobb ellentéteket az gerjesztette, a „hivatalos nyelv” vagy az „államnyelv” kifejezés kerüljön-e a szövegbe. „Egyes politikai pártok a csehszlovák nyelv »államnyelvvé« nyilvánításának nagy jelentőséget tulajdonítottak, határozottabban nagyobb, mint az ebből eredő előjogok valóban fontos megállapításának.” (Petráš 2009, 313. p.)

Az állam- és hivatalos nyelv kiváltságos pozíciója a törvény 1. §-a szerint a „csehszlovák nyelvet” illeti meg. A „csehszlovák nyelv” fogalmát a nyelvtörvény vezeti be, hogy ezzel is hangsúlyozza a nemzetállami egység elvét. Gyönyör József kitér rá, az alkotmánybizottság „célszerűnek tartotta, hogy azt a nyelvet, amelyet a köztársaság »államalkotó nemzete« beszél, a jog területén közös elnevezéssel illessék, jöllehet a valóságban »ugyanannak a nyelvnek két megnyilvánulási formájáról van szó, a csehről és a szlovákról«”. (Gyönyör 1994, 99. p.) A „csehszlovák nyelv” konstrukció a cseh és szlovák nyelv egyenrangúságát egy mesterséges fogalom leple alatt kívánta biztosítani, ami a gyakorlatban annyit jelentett, a cseh nyelvű szöveg ugyanúgy csehszlovák, mint a szlovák nyelvű. Csatlakozhatunk tehát Gyönyör József álláspontjához, mely szerint „a bizottság a hivatalos nyelv egységes fogalmának kialakításával nem akart valamiféle új fogalmat alkotni, csupán közös megjelölést használni”. (Gyönyör 1994, 99. p.) Ez az intézkedés elsősorban a német kisebbség körében váltott ki nemtetszést, hiszen a valóságban (a két nemzeti közösség nagysága alapján) kisebbséginek számító szlovák nyelvet ezzel a német fölé emelték.

A „csehszlovák nyelv” kérdésének jogi szabályozását a nyelvtörvény 4. §-a tartalmazza, amely gyakorlatilag két körzetre osztja a Csehszlovák Köztársaságot: az 1918. október 28. előtt a birodalmi tanácsban képviselt királyságokhoz és országokhoz vagy a porosz királysághoz tartozó területeken rendszerint cseh, Szlovákiában (a korabeli magyar nyelvhasználat szerint: Szlovenszkóban vagy Szlovenszkón) rendszerint szlovák a hivatali nyelvhasználat (a „hivataloskodás”² nyelve).

2. A „hivatali nyelvhasználat” terén a nyelvtörvény nem tett különbséget belső és külső kommunikáció között, mindazonáltal „tekintettel arra, hogy az 1. § az ügyintézését csehszlovák nyelven általánosan szabályozta, a 2. § pedig csupán a külső ügyintézésre vonatkozóan határozott meg kivételeket, a hivatalok, bíróságok, vállalatok stb. belső hivatali nyelvhasználatát kizárólag csehszlovák nyelven folyt. Ez a rendelkezés azonban nem vonatkozott az önkormányzatra, ami teljesen eltérően volt szabályozva a törvény más paragrafusaiban”. (Petráš 2009, 313. p.)

A rendelkezés szövegébe iktatott „rendszerint” kifejezés figyelmeztet, hogy az ország két nyelvi körzetre való felosztása jobbra irányadó jelleggel bír, s nem jelent szigorú nyelvi határokat. Ezt erősíti meg a 4. § (2) bekezdése, amely szerint valamely cseh nyelvű beadványnak szlovák hivatalos elintézése és fordítva, valamely szlovák nyelvű beadványnak cseh hivatalos elintézése a beadvány nyelvén történt elintézésnek tekintendő. A két nyelv tehát azonos ranggal és szereppel bír az ország egész területén, mint a „csehszlovák” állam- és hivatalos nyelv megnyilvánulási formái.

Az állam- és hivatalos nyelv fogalmának kifejtését a nyelvtörvény 1. §-ának további szövege tartalmazza. Három pontban fejt ki az állam- és hivatalos nyelv kiváltságosságának mibenlétét. Demonstratív, nem pedig enumeratív felsorolásról van szó, hívja fel a figyelmünket Gyönyör József. (Gyönyör 1994, 104. p.) A szöveg szerint az állam- és hivatalos nyelv az a nyelv,

- amelyen a köztársaság bíróságainak, hivatalainak, intézeteinek, vállalatainak és szerveinek munkája, tevékenysége folyik, ill. amelyen hirdetményeik megjelennek és külső megjelölésük történik;
- amelyen az államjegyek és bankjegyek fő szövege íródik;
- amely a véderő vezényleti és szolgálati nyelve; a legénységgel való érintkezésben azonban annak anyanyelve is használható.

További törvények a csehszlovák nyelv mint állam- és hivatalos nyelv egyéb funkcióiról is határoztak:

- ezen a nyelven hirdetik ki a törvények és rendeletek hiteles szövegét (1920. évi 500 sz. törvény);
- ez a törvényhozó testület tárgyalási nyelve (1920. évi 325. és 326. sz. törvény);
- a tanítási nyelvtől függetlenül minden középiskola és tanítóképző intézet kötelező tantárgya (1923. évi 137. sz. törvény);
- a nemzetközi szerződések nyelve;
- a köztársaság nagycímere csak ezen a nyelven tartalmazza a „*Pravda vítězí*” jelmondatot és a „*Republika Československá*” feliratot;
- a köztársasági elnök nem tisztán magánjellegű címeres iratait és okiratait ezzel a kör alakú felirattal látják el: „*President republiky Československé*”;³
- ezen a nyelven íródik az ércből és papírból készült csehszlovák fizetési eszközök, valamint az okmánybélyegek szövege⁴ stb.

2.3.2. A kisebbségi nyelvek használata

Az első Csehszlovák Köztársaság nem ismert külön kisebbségi nyelvtörvényt, a kisebbségek nyelvi jogait alapvetően az 1920. február 29-i 122. sz. nyelvtörvény szabályozta.

Az államnyelv és a kisebbségi nyelvek használata közötti legjelentősebb eltérés, hogy az utóbbit a nyelvtörvény *területi elv* szerint szabályozta. Ahogy erre már fentebb utaltunk, ez a fajta szabályozás nem feltétlen állt összhangban a Saint-Germain-en-

3. Ez esetben természetesen választani kell a hivatalosan egynek számító cseh és szlovák nyelv között, s ahogy a példákból kitűnik, ilyenkor rendszerint a cseh nyelv kerül előtérbe.

4. Ugyanakkor a végrehajtási rendelet szerint a papír fizetőeszközök értékét azok hátlapján kisebbségi nyelveken is fel kell tüntetni.

Laye-ben aláírt szerződés szellemével. Az 1920-as nyelvtörvény vezette be azt a 20 százalékos *határt*, amely máig meghatározó jellegű a szlovák nyelvi jogban.

Ennek a 20 százalékos hányadnak a törvénybe iktatása különféle történelmi előzményekre vezethető vissza. A még Habsburg-fennhatóság alá tartozó Csehországban, az első világháború előtti nyelvhasználati javaslatok is tartalmazták a 20 százalékos hányadot, mint például a Jakub Škarda 1888. évi javaslata, vagy az 1910. júniusi Buquoy-tervezet. Egy 1889. évi cseh tartománygyűlési javaslat például 25%-os hányadot szab meg a kisebbségi nyelvi jogok érvényesíthetőségének feltételéül. A húsz százalékot azonban, bár másabb formában, de megtalálni például a magyar 1868:XLIV. tc.-ben is (a nemzeti egyenjogúság tárgyában), konkrétan a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvének szabályozásánál (a jegyzőkönyvet az állam hivatalos nyelve mellett azon a nyelven is vezetik, amelyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egyötöd része – azaz a képviselő-testület legalább 20%-a – jegyzőkönyvi nyelvül óhajt). Gyönyör József ezen a helyen megjegyzi, a csehek korábban túlságosan magasnak, „a germanizálás eszközének tartották” a 20%-os arányt, álláspontjuk csak a független Csehszlovákia megalakulása után változott meg. (Gyönyör 1994, 90. p.)

A nemzeti kisebbségek nyelvének használatát a nyelvtörvény a 2. §-ában szabályozza, azaz inkább csak meghatározza e szabályozás kereteit, ez a paragrafus ugyanis jelentős részben továbbtal a törvény végrehajtási rendeleteire. Itt vezeti be a jogszabály a területi elvet is, mégpedig a következőképpen: olyan „bíróági járásokról” van szó, amelyekben „a *legutolsó népszámlálás szerint 20 százalék ugyanolyan, de nem csehszlovák nyelvű állampolgár lakik*”. Azok a bíróságok, hatóságok és szervek, amelyeknek hatásköre ilyen bírósági járásokra terjed ki, kötelesek betartani a nemzeti kisebbségek nyelvének használatára vonatkozó előírásokat. Hangsúlyozandó, hogy nemcsak azokról a szervekről van szó, amelyek az adott bírósági járás területén rendelkeznek székhellyel, hanem akár azon központi államigazgatási szervekről is, amelyek hatáskörébe az adott bírósági járás tartozik. (Petráš 2009, 314. p.) Ezek az előírások a következők:

- a. az említett szervek kötelesek *elfogadni a jogosult kisebbségi nyelven íródott beadványokat*;
- b. kötelesek a kisebbséghez tartozó felekkel való érintkezés során *azok nyelvét használni*, függetlenül az esetleges beadvány nyelvétől;⁵
- c. kötelesek a kisebbségi nyelven előterjesztett beadványok elintézését nemcsak csehszlovák nyelven, hanem a beadvány nyelvén is elvégezni. Ebben az esetben tehát *kétnyelvű elintézésről* van szó, ahol (a végrehajtási rendelet 25. cikkelye alapján) első helyen az államnyelvi változat szerepel. A kisebbségi nyelven való elintézés nem a csehszlovák nyelvű elintézés fordítása, hanem eredeti szövegnek számít. A két szöveg közötti eltérés esetén az államnyelven íródott az irányadó (a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság 1925. szeptember 4-i 16 399. sz. elvi jelentőségű határozata alapján);
- d. a 2. § (4) bekezdése a belső ügyvitelt illetően rendelkezik, mégpedig a következőket írva elő: „A *közvádoló azonos feltételek mellett köteles vádat emelni más nyelvű terhelt ellen ezen a nyelven is, esetleg csak ezen a nyelven.*” Mivel itt nem a vádlott felé irányuló érintkezésről van szó, hanem a közvádoló és a bíróság

5. A végrehajtási rendelet 24. cikkelye alapján.

közötti kommunikációról, ez tulajdonképpen belső ügyvitelnek számít. Ami a bíróság döntéseit illeti, azokat kötelező a vádlott nyelvén is kiadni, kivéve, amikor az érdekelt erről lemond;

- e. a nyelvtörvény *nem zárja ki az egy nyelvű, azaz kizárólag kisebbségi nyelvű ügyintézését sem*. A 2. § (3) bekezdése szerint *„rendelet fogja megállapítani, mennyiben és mely bírósági járásoknál és hatóságoknál, amelyeknek hatásköre egyetlenegy járásra, mégpedig egy ily nemzeti kisebbséggel bíró járásra terjed ki, hasonlóképpen mely ezeknek közvetlenül fölébe rendelt bíróságoknál és hatóságoknál történhet az elintézés csak a fél nyelvén”*. A végrehajtási rendelet 37–40. cikkelye határozza meg a kizárólag kisebbségi nyelven való ügyintézés feltételeit. A legfőbb követelmény, hogy a bírósági járás lakosságának legalább kétharmadát ugyanahhoz, de az államnyelvtől eltérő nyelvhez tartozó állampolgárok tegyék ki.⁶ Ha ilyen járásról van szó, s a beadványt egy kisebbségi nyelvhez tartozó személy kisebbségi nyelven nyújtotta be, s a felek mindegyike ehhez a kisebbségi nyelvhez tartozik, vagy pedig, beadvány nélküli eljárás esetén, kizárólag a kisebbségi nyelvhez tartozó személyek vesznek részt az eljárásban, lehetséges csak a kisebbség nyelvén elintézni a beadványt és kézbesíteni a végzést; kiadni a végzést beadvány nélküli eljárás esetén; tárgyalni a felekkel, s erről hivatalos jegyzőkönyveket vagy ügyiratokhoz jegyzeteket készíteni; határozatokat és végzéseket kiadni; a címzettet a kézbesítendő iratokon, levélborítékokon és kézbesítési íveken feltüntetni. Fakultatív rendelkezésről van szó, a törvény sehol nem zárja ki az államnyelv használatának lehetőségét, ám amennyiben az adott bírósági járásban elégségesnek tűnik egy adott kisebbségi nyelv használata, a nyelvtörvény eltekint az államnyelv használatára való kötelezéstől. Ezzel tulajdonképpen, még ha ezt a jogszabály *expressis verbis* nem mondja is ki, lehetővé teszi a kisebbségi nyelv mint hivatalos nyelv használatát.

A kisebbségi nyelvek egyéb területeken való használatáról további jogszabályok határoznak. A végrehajtási rendelet 1. cikkelyének m) pontja, illetve a 33. és 40. cikkely rendelkezik a végzések és okmányok pecsétjeinek nyelvről. A két nyelvű végzések és okmányok esetén *kötelezővé teszi a két nyelvű pecsétet*, ha az a félnek szóló elintézés elengedhetetlen, szerves része. A *„kisebbségi járások” bíróságainak és hivatalainak hirdetményei szintén kötelezően két nyelvűek*. A Szlovákia igazgatásával megbízott miniszter 1919. július 25-i 4148. adm. sz. hirdetménye *engedélyezi a két nyelvű körbélyegzők használatát a magyarlakta területeken*. A végrehajtási rendelet *lehetővé tette az útlevelek és egyéb utazási okmányok többnyelvűségét*. Az 1923. évi 244. sz. kormányrendelet szerint *a tisztviselők hivatalos címét kisebbségi nyelven is lehet használni*. Az állam tevékenyen működött közre a kisebbségi nyelvek használata folyamán felmerülő következtetlenségek kiküszöbölése végett: az egyes minisztériumok rendeletekben meghatározták az alacsonyabb szintű hivatalok hivatalos elnevezését az egyes kisebbségi (konkrétan német, lengyel és magyar) nyelveken.⁷

6. Ez az arány az 1928-as 229. sz. kormányrendelet által 75%-osra változik.

7. Gyönyör József a Belügyminisztérium 1922. május 22-i 26 711. sz. rendeletét említi, illetve a Külügyminisztérium 1924. november 24-i 194 601-I. sz. körlevelét (ez utóbbiban a Csehszlovák Köztársaság pontos megnevezését határozták meg).

Az állam pozitív szerepvállalásának egyik ékes példája az 1921. évi 500. sz. törvény, amely alapján a Törvények és Rendeletok Tára (Sbírka zákonů a nařízení státu československého) a hivatalos, csehszlovák nyelvű megjelenés mellett, amennyiben lehetséges, az eredetivel egy időben, német, lengyel és magyar hivatalos fordításban is megjelenik. Mindez a gyakorlatban 1938-ig működött is.

További fontos rendelkezést tartalmaz a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozóan az ún. banktörvény (1920. április 14-i 347. sz. törvény), amely a papírpénzekben cseh nyelvű szöveget ír elő, a *bankjegy értékét azonban szlovák, orosz, német, lengyel és magyar nyelven is fel kell tüntetni*. Ez a szabályozás érdekes példa a szlovák nyelv „kisebbségi státusba” való szorulására, s egyúttal a „csehszlovák nyelv” fikciójának életképtelenségére.

Nagyvonalúan járt el az első köztársaságbeli csehszlovák jogrend a *nemzetgyűlés képviselőivel szemben*. Az 1920. április 15-i 325. sz. törvény lehetővé tette a német, orosz, magyar és lengyel nemzetiségű képviselőknek, hogy *anyanyelvükön szólalhasanak fel*, illetve terjeszthessék elő javaslatukat, kérdéseiket, interpellációikat, ahogy a képviselői fogadalmat is leteheték saját anyanyelvükön. A név szerinti szavazás során is ezt a nyelvet használhatják, s a köztársasági elnöknek a képviselőházhoz intézett üzenetét kisebbségi nyelveken is kiadják.

2.3.3. Nyelvhasználat az önkormányzatokban

A nyelvtörvény 3. §-a az önkormányzati hatóságok, képviselő-testületek és köztestületek nyelvhasználatát illetően tulajdonképpen az állam minimális elvárásait fogalmazza meg. Megállapítja, hogy a csehszlovák nyelvű szóbeli és írásbeli beadványokat a felsorolt szervek mindig kötelesek elfogadni és elintézni. A gyűléseken és tanácskozásokon *mindig megengedett a csehszlovák nyelv használata*. A nyilvános hirdetmények nyelvét illetően a törvény a végrehajtó hatalomra bízta a szabályozást. A 3. § (4) bekezdése meglehetősen általánosan utal a kisebbségi nyelvhasználat szabályaira: „A 2. § feltételei mellett kötelességük az önkormányzati hatóságoknak, képviselő-testületeknek és köztestületeknek más, mint csehszlovák nyelvű beadványokat elfogadni és elintézni, valamint a gyűléseken és tanácskozásokon más nyelv használatát is megengedni.”

A községi önkormányzatok nyelvhasználatának szabályozásának területén az „*ügyviteli nyelv*” fogalmáé a kulcsszerep. Az ügyviteli nyelv megállapítása a község hatáskörébe tartozik,⁸ ám be kell tartani a végrehajtási rendelet által megszabott feltételeket. Három lehetőség áll fenn:

1. az államnyelv mint a község kizárólagos ügyviteli nyelve, amennyiben egyetlen kisebbség sem éri el a 20 százalékos hányadot;
2. a kétnyelvűség: a község ügyviteli nyelve az államnyelv is, amennyiben a községben az államnyelvhez tartozók száma nagyobb, mint az ügyviteli nyelvvé nyilvánított kisebbségi nyelvhez tartozóké, illetve ha az államnyelvhez tartozók aránya a községben eléri az ötven százalékot;
3. amennyiben a fenti két eset nem áll fenn, kizárólagos ügyviteli nyelvként használható a kisebbségi nyelv.

8. A végrehajtási rendelet 70. és 71. cikkelye

Az ügyviteli nyelven zajlik a községi képviselő-testület, a községi tanács, a bizottságok ülésezése. Ezen a nyelven teszik közzé a községi hivatalok hirdetményeit. Ez utóbbi területen azonban egy újfajta, normatív szabályozást is bevezet a végrehajtási rendelet az államnyelvet támogatandó, mikor kimondja, hogy *a legalább háromezer lelket számláló településeken a hirdetményeket mindig kötelező államnyelven is közzétenni.* Az *útjelző táblák* esetében szintén minden esetben kötelező a kétnyelvűség, tehát az államnyelv használata is, mégpedig az első helyen.

A *beadványok elintézése* területén szintén kiemelt szerep jut a község ügyviteli nyelvének. A község bármilyen beadványt elintézhet az ügyviteli nyelven. Az ügyviteli nyelven benyújtott beadványokat köteles ezen a nyelven elintézni. Érdekes korlátozás vonatkozik az államnyelv használatára: amennyiben nem nyilvánították ügyviteli nyelvé az államnyelvet vagy nem válhatott azzá, a község a beadványt nem intézheti el államnyelven. Köteles azonban elfogadni és elintézni (az ügyviteli nyelven) minden államnyelven benyújtott beadványt. Amennyiben nem az ügyviteli nyelven benyújtott beadványról van szó, ám legalább 20 százaléknyi kisebbség tartozik az adott nyelvhez a községben, kötelező a beadványt annak nyelven intézni.

Ami az első pillantásra nagyvonalú kisebbségi nyelvi jogi rendezés gyakorlati alkalmazását illeti, Simon Attila figyelmeztet, ebben jókora hiányosságok mutatkoztak. „Ezeket a pozitívumokat viszont ellentételezte, hogy a szudétanémet régiókkal ellentétben, ahol szinte maradéktalanul érvényesült a német nyelvhasználat, a dél-szlovákiai postahivatalokban és vasútállomásokon hiányoztak a magyar információs táblák, s a vasútállomások neve is csak szlovákul volt kiírva. Sérelmet szenvedett a nyelvrendelet végrehajtó intézkedésében előírt hivatalos nyelvhasználat is, hiszen a járási hivatalok a magyar többségű falvakkal is szlovákul leveleztek, a hivatalok a magyar nyelvű beadványokra általában szlovák nyelven válaszoltak, az anyakönyvi kivonatokat az előírásokkal ellentétben még a színmagyar településeken is csak államnyelven adták ki. S nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a kormányzat a közigazgatási határok céltudatos módosításával több régióban is olyan változásokat idézett elő az egyes bírósági járások nemzetiségi összetételében, amelyek szűkítették a 20%-os nyelvhasználati jog érvényesítésének lehetőségeit.” (Simon 2010, 62. p.) Ezekre a visszasságokra hívta fel a figyelmet az Egyesült Magyar Párt 1936-ban kelt memoranduma, amely a nyelvtörvény alkalmazásának hiányosságait elsősorban a végrehajtó rendelkezések kései kibocsátására s egy restriktív gyakorlat meghonosodására, illetve „perszonális okokra” vezette vissza. (Simon 2010, 62. p.)

2.3.4. A helységnevek használatának szabályozása

A helységnevek szabályozására *külön törvény keretén belül* került sor, mégpedig a város-, község- és utcanevéről, valamint a községek helységnévtáblával való megjelöléséről és a házak számozásáról szóló 1920. évi 266. sz. törvénnyel, amelynek rendelkezéseit az 1920. évi 324. sz. kormányrendeletben pontosították.

A helységnevek megalkotása a belügyminiszter hatáskörébe utaltatott, s a kormányrendelet megállapította, hogy a belügyminiszter a „csehszlovák nyelv alkotta” neveket látja el az egyes településeket. Lehetővé teszik azonban a kisebbségi nyelveken való helységnévhasználatot is, a következő esetekben:

- az adott településen a legutóbbi népszámlálás adatai alapján az ugyanahhoz, de nem a csehszlovák nyelvhez tartozók aránya legalább húszszázalékos;

- azon bírósági és hivatali székhelyek esetében, amelyek hatásköre kiterjed az olyan bírósági eljárásra, amelyben a legutóbbi népszámlálás szerint legalább húszszázalékos a kisebbség aránya;
- azon települések esetében, amelyek számára a csehszlovák nyelv nem alkotott külön nevet, a nemzeti kisebbség nyelvén azonban megállapítható „történetileg igazolt eredeti helységnév”, s a dolognak nincs adminisztratív vagy egyéb akadálya.

A belügyminiszter tehát *hivatalosan jóváhagyhatja a kisebbségi nyelvű helységnevet*, s az így jóváhagyott kisebbségi nyelvű helységnevet a bíróságok, az állami szervek, intézetek és vállalatok, valamint a felek *kötelesek voltak* használni. (Kivéve, ha a kommunikáció a külföld felé irányult: ez esetben érdekes módon nem engedélyezett a kisebbségi nyelvű helységnevek használata.) Ebben az esetben megint csak *a kisebbségi nyelv mint hivatalos nyelv* jelenik meg, még ha ez a státusa csak közvetetten jut is érvényre.

Az utcanevék esetében a törvény a települések képviselő-testületére bízta a döntést, annyit követel csak meg, hogy az utcanévtáblákon az első helyen mindig a csehszlovák nyelvű változat szerepeljen (ugyanaz érvényes a helységnévtáblákra is).

A helységnevek sajtóbeli használatát az első köztársaság jogrendje semmilyen módon nem szabályozta.

3. A kisebbségi nyelvi jogok helyzete az első Csehszlovák Köztársaság felbomlása idején

Az ezerkilencszázharmincas évek végén kezdődő időszakot a kisebbségi nyelvi jogok erőteljes visszaszorulása, illetve a Szlovákia területén hatályos jogrendből való teljes eltűnése jellemezte. Az első köztársaságban megindult kisebbségvédelmi folyamatok a totalitárius rezsimek alatt visszafordultak, s évtizedeknek kellett eltelni, mire valamelyest stabilizálódhatott a kisebbségek társadalmi helyzete, jogállásuk terén azonban tulajdonképpen mindvégig megmaradtak a kaotikus állapotok. Az első köztársaságban bevezetett részleges megoldások végső soron nem bizonyultak elégségesnek a kisebbségek helyzetének rendezésére (Petráš 2009, 322. p.), a következő évtizedek azonban még ilyen szintű megoldásokkal sem szolgáltak, s jelentősen visszavetették a nyelvi jogok fejlődését.

3.1. A csehszlovák állam felbomlása előtti nyelvi jogi rendezési kísérletek

Az első Csehszlovák Köztársaság képtelen volt hatékonyan kezelni a kisebbségi kérdést, annak ellenére, hogy de jure meglehetősen széles körű lehetőségeket biztosított a kisebbségi nyelvhasználat terén. Mindemellett azonban a gyakorlatban a közigazgatásban „az államnyelv előtérbe helyezése gyakran olyan messzire ment, hogy azt a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság egyes esetekben törvénytellennek találta”. (Petráš 2009, 322. p.) Az egyes nemzeti kisebbségek azonban a harmincas évek vége felé egymás után nyújtották be javaslatukat a nemzetiségi kérdés rendezésére, amelyek jelentős részét a nyelvi jogi kérdéseknek szentelték. Ezek közül a legjelentősebbnek a Szudétanémet Párt memorandumja nevezhető, amelyet 1938. június 8-án terjesztettek Milan Hodža miniszterelnök elé. A memorandum számos radikális javaslatot tartalmazott,

„nemzeti kataszter” létrehozását indítványozta, területi autonómiát követelt a nemzetiségeknek, nemzeti kúriákra osztotta volna fel a nemzetgyűlést, a minisztériumokban nemzetiségi szekciók létrehozását helyezte volna kilátásba. A nyelvhasználatot illetően a nemzetiségi nyelveknek a közigazgatásban és a parlamentben való használatát jelölte meg mint célt, holott ez a hatályos csehszlovák törvények alapján biztosítottnak számított.

1938. július 26-án hagyta jóvá a csehszlovák kormány azt a „nemzetiségi statútumot”, amely kilátásba helyezte a nemzetiségi kérdés rendezését, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsítását, egy új nyelvhasználati törvény elfogadását, illetve említést tartalmazott az autonómiáról is. A nyelvhasználat terén módosult volna a 20%-os határ, a német, a magyar és a lengyel nyelv regionális szinten hivatalos nyelvekké váltak volna. A statútumban lefektetett 15%-os nyelvhasználati határ a tárgyalásokon a németeknél jóval kisebb szerepet kapó magyaroknak sem tűnt megfelelőnek, az Egyesült Magyar Párt „elégtelennek minősítette a nyelvhasználati határ 20%-ról 15%-ra való leszállítását, hiszen így továbbra is mintegy 200 ezer magyar maradna nyelvi jogok nélkül, másrészt a közigazgatási határok megváltoztatásával – mint arra korábban már volt példa – ezt ismét kijátszhatná a kormányzat”. (Simon 2010, 147. p.)

A statútum ilyen formában való elfogadása azonban végső soron mégis a kisebbségek (rész)sikerét és a csehszlovák kormány meghátrálását jelentette, amiben jelentős szerepet játszott az erős nemzetközi nyomás: a dokumentum az előkészületek öt hónapos időszaka alatt gyökeres változásokon ment keresztül, egyre több engedményt téve a kisebbségeknek (elsősorban a Szudétanémet Párt képviselőinek).

A következő időszakban számos kísérlet történt a nemzetiségi (s ezen belül a nyelvhasználati) kérdések rendezésére,⁹ egyiket sem sikerült azonban, akár csak részlegesen is, megvalósítani a köztársaság hamarosan bekövetkező bukása miatt.

4. Kisebbségi nyelvi jogok a független szlovák állam idején

A független szlovák állam alkotmányát, azaz az 1939. július 21-i 185. sz. alkotmánytörvényt 1939. július 31-én hirdették ki a Szlovák Törvénytárban (Slovenský zákonník). A háborús szlovák állam területén 1938-as adatok szerint 67 502 magyar nemzetiségű állampolgár „rekedt”. 1940-ben számuk 53 128-ra csökken, ebből 45 880-an rendelkeznek szlovák állampolgársággal.¹⁰

A szlovák alkotmány egyik jellegzetessége, hogy az emberi jogoknak meglehetősen szűkös teret szentel. Az alkotmány tizedik fejezete ráadásul az állampolgárok kötelezettségeit előnyben részesíti a jogaikkal szemben. Az emberek (a szövegben: „lakosság”) életének, szabadságának és vagyonának védelmét származástól, nemzetiségtől, vallástól és foglalkozástól függetlenül garantálja, törvényi rendelkezések alapján azonban lehetővé teszi ennek a védelemnek a korlátozását.

9. René Petráš említi a cseh alkotmányjogász, Zdeněk Peška (aki egyébként kifejezetten pozitívan viszonyult a nemzetiségi statútumhoz is) egyik érdekes ötletét a kisebbségi ügyekkel kapcsolatos bírósági eljárások rendezésére, amely egy speciális kisebbségi ügyekkel foglalkozó tanács létrehozásán alapult volna az alkotmánybíróságon belül. (Petráš 2009, 258–259. p.)

10. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Pekar2/pdf_doc/hetenyi.pdf

Külön fejezet, mégpedig az utolsó előtti, tizenkettedik tér ki a nemzetiségek jogálásának szabályozására, „Nemzetiségi csoportok” címmel. Már a címből kitűnik, hogy nem kisebbségekről van szó, a terminológia tehát bizonyos értelemben még kedvezőnek is tekinthető a nemzetiségekre nézve. Ami a nyelvi jogokat illeti, a 94. § alapján a nemzetiségi csoportok jogosultak nyelvüket a közéletben és az oktatásban használni, amiről külön törvénynek kellett volna rendelkeznie. Ezt a nagylelkű normát azonban nyomban ellehetetlenítette a fejezet utolsó rendelkezése, amely így szólt:

95. §

A nemzetiségi csoportoknak ebben az alkotmányban feltüntetett jogai annyiban érvényesek, amennyiben ugyanilyen jogokat élvez a valóságban a szlovák kisebbség is az érintett nemzetiségi csoport anyaországában.

Ezzel tehát az alkotmány a reciprocitás elvét iktatta törvénybe, figyelmen kívül hagyva annak minden aránytalanságát. Ez az alkotmányos rendelkezés „a Magyarországgal szembeni védelmi politika egészen 1945-ig gyakran használt alapvető eszköze maradt”.¹¹ A magyar nyelvű iskolarendszer, illetve a magyar nyelvű istentiszteletek azonban ebben az időben még fennmaradhattak.¹²

5. A jogfosztottság időszaka

Az 1944–45-ös időszakban a Szlovák Nemzeti Tanács által kibocsátott, illetve a Beneš köztársasági elnöktől származó rendeletek, dekrétumok, hirdetések közül számos érintette a Szlovákia területén élő nemzeti kisebbségeket. Az alábbiakban elsősorban a nyelvi jogok szemszögéből fontos dokumentumokat vizsgáljuk.

A németek és magyarok szlovákiai jogfosztottságának nyitányaként szoktak tekinteni az 1945. április 5-én kihirdetett Kassai Kormányprogramra, amely nagyon markánsan és súlyos ideológiai töltettel fogalmazta meg a háború utáni sovíniszta politikai célkitűzéseket. A nyelvhasználat szempontjából azonban már korábban született kemény korlátozó intézkedés.

A Szlovák Nemzeti Tanács 1944. évi 6. számú rendelete a német és a magyar nemzeti kisebbség oktatásügyének és istentiszteleti nyelvének rendezéséről kimondja, hogy a német és a magyar nemzeti kisebbség minden fokú és kategóriájú, 1938. október 6. után létesített iskolája megszűnik. Hasonló módon rendelkezik az istentiszteletekről: ahol 1938. október 6. után vezették be a német vagy a magyar nyelvet, ezek a továbbiakban nem használhatók. A legszélsőségesebb intézkedések, azaz a kisebbségi nyelvhasználati jogok teljes felszámolása azonban valóban a Kassai Kormányprogram elfogadása után következett. A németek és magyarok állampolgárságtól való megfosztását az 1945. évi 33-as számú köztársasági elnöki dekrétum megerősítette. Korábban a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. évi 44. számú rendelete már minden

11. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Pekar2/pdf_doc/hetenyi.pdf

12. 1939-ben negyven magyar tannyelvű iskolában kb. 4500 gyermek tanult, a magyar nyelvű istentiszteletek száma nagyjából az 1939 előtti szinten maradt.

német és magyar állami és közalkalmazott szolgálatból való elbocsátásáról határozott, a szolgálati viszonyukból származó mindenféle juttatások, nyugdíj- és szociális járulékoktól való megfosztottsággal egyetemben.

A szélsőséges sovíniszta politika következményeként 1945 szeptemberében egyetlen magyar tannyelvű iskola sem nyitotta meg kapuit Szlovákiában.

5.1. A kisebbségi helységnevéhasználat eltörlése

A kisebbségi nyelvi jogok teljes eltörléséhez elengedhetetlen volt a helységnevek kérdésének rendezése, hiszen az első köztársaságból örökölt jogrend lehetővé tette (sőt, bizonyos esetekben kötelezővé) a településnevek kisebbségi nyelvű használatát. A legtöbb település már az első köztársaság idején kapott ugyan szláv hangzású nevet, egyesek azonban párhuzamosan használhatták az államnyelvi és a kisebbségi nyelvi változatot (pl. Ďala Stará/Ó-Gyalla, Hrnčiarovce/Gerencsér, Kert/Kürt, Beš/Bős stb.), illetve kizárólag a kisebbségi változatot (Sőreg, Apáca-Szakállas, Bögellő, Hodermark stb.). Az 1948. június 11-i A311/16-II/3-1948. számú belügyi megbízotti hirdetmény a szlovákiai városok, községek és települések hivatalos nevének megváltoztatásáról az első köztársaságból származó rendszert teljesen eltörlte: átfogó reform keretén belül megváltoztatásra kerültek a helységnevek, számos esetben szlovák nemzeti hősről neveztek el a kisebbségek által lakott településeket. A belügyi megbízott az 1920. évi 266. számú törvényre hivatkozva hirdette ki az új névjegyzéket, „a városok, községek és települések valamennyi német és magyar eredetű kettős (azaz második) megnevezését” hatályon kívül helyezte.

Ezzel a csehszlovák vezetés a kisebbségi eredetű helységnevek használatának ügyét lezártak tekintette. „A kérdés azóta is rendezetlen”, kommentálja az 1948-as hirdetményt Gyönyör József 1994-ben. (Gyönyör 1994, 265. p.) Az 1994-ben elfogadott ún. „táblatörvény”¹³ biztosít bizonyos jogokat a kisebbségi eredetű helységnevek használatára, ugyanakkor leszögezi, hogy hivatalos okmányokban kizárólag az államnyelvi változat használható. A kérdés tehát e sorok írásakor¹⁴ továbbra is rendezetlen.

6. Rendelkezések a nyelvi jogi rendezés ügyében 1968 előtt

A pártállami időszakban a kisebbségek jogi helyzetét elsősorban alacsonyabb rendű jogszabályokon keresztül próbálták rendezni, bár a csehszlovák jogalkotók nem vittek véghez jelentős lépéseket e téren. Az 1938 előtti nyelvi jogi rendszer visszaállítására nem mutatkozott hajlandóság a hatalom részéről, s nem rukkoltak elő újabb megoldásokkal sem – a nyelvi jogi helyzetet a homogén nemzetállami berendezkedés jegyei határozták meg, ami jelentős mértékben ellehetetlenítette az előrelépést. Változások csak 1968-ban álltak be, az addigi intézkedések egy átfogó koncepció hiányáról tanúskodnak.

13. Az 1994. évi 191. sz. törvény a községek megjelöléséről a nemzeti kisebbségek nyelvén

14. 2010. augusztus vége

6.1. Az 1948-as alkotmány és a nemzetiségi kérdés az ötvenes években

Az 1948-as alkotmány készítésekor a csehszlovák hatalom képviselői egyszerűen „megfeledeztek” a nemzeti kisebbségekről. Az alkotmány 2. cikkelye (1) bekezdése kimondja, a Csehszlovák Köztársaság két egyenjogú szláv nemzet, a csehek és a szlovákok egységes állama. Az egész szövegben semmiféle utalás nem történik arra, hogy ebben az államban egyéb nemzetek képviselői is élnek, így ebben az időszakban a csehszlovák jogrendben aligha beszélhetünk kisebbségi nyelvi jogok létezéséről.

Valamelyest mérsékelte a helyzetet az 1956. évi 33-as számú alkotmánytörvény a szlovák nemzeti szervekről, amelynek második bekezdése említést tesz róla, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács hatáskörébe tartozik „az egyenjogúság nevében kedvező feltételeket biztosítani a magyar és ukrán nemzetiségű polgárok gazdasági és kulturális életéhez”. Konkrét kisebbségi jogok meghatározásáról tehát itt sem beszélhetünk (vitatható, mik a „kedvező feltételek”), ráadásul az alkotmánytörvény figyelmen kívül hagyja a magyaron és az ukránon kívüli egyéb kisebbségeket.

A nemzetiségi kérdést ebben a kisebbségek számára meglehetősen ínséges időszakban a hatalom alacsonyabb szintű szabályozással próbálta rendezni. Az 1952. június 17-én kiadott határozat „a magyar nemzetiségű állampolgárok némely kérdéséről” nem tartalmaz nemzetiségi jogokat, ennek alapján adták azonban ki 1952. július 1-jén azt a határozatot, amely részletesebben taglalta a kisebbségi jogok területén szükséges intézkedéseket. Ezt a határozatot a Megbízottak Testülete adta ki, s elrendelte benne az állami szervek, közintézmények, gazdasági szervezetek magyar nyelvű megjelölését, a központi államigazgatási szervek irányelveinek magyar nyelvre való lefordítását. A dél-szlovákiai nemzeti bizottságok és más állami szervek magyar nyelvű határozatok, végzések, bizonylatok, igazolások kiadására köteleztettek, a hirdetményeket, felhívásokat, rendeleteket magyarul is közzé kellett tenniük, a nyilvános helyeken elhelyezett tájékoztató, útjelző és figyelmeztető táblákat magyar nyelvű szöveggel is el kellett látni, és a magyar nemzetiségű állampolgárok beadványait, kérelmeit, panaszait magyar nyelven is el kellett intézni. A helyzet furcsaságát az adta, hogy a határozat – titkos lévén – csak az illetékes szervekhez jutott el, maguk az állampolgárok nem érte-sülhettek jogaikról.

Az 1959. február 5-i 17. sz. határozat elrendelte a törvények és egyéb jogszabályok magyar nyelvre való fordítását. Ennek megfelelően 1968-ig jelentek meg a törvények és rendeletek magyar nyelven. A határozat ugyanakkor biztosította a magyar nyelvű fel-szólalás lehetőségét a nemzeti bizottságok ülésein.

6.2. Az 1960-tól 1968-ig terjedő időszak

Az 1960. július 11-i 100-as számú alkotmánytörvény, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmánya továbbra is kizárta a nemzeti kisebbségeket az államalkotó tényezők közül, az államot mint a két „egyenjogú testvérm nemzet”, a csehek és a szlovákok egységes államát határozta meg. A 25. cikkelyben azonban helyet kaptak a nemzeti kisebbségek, az 1956-os alkotmánytörvénnyel szemben itt nem csak a magyar és az ukrán, hanem már a lengyel kisebbség is szerepel. A szöveg a kulturális fejlődéshez való jogon kívül az anyanyelven való művelődés jogát is biztosítja e három nemzeti

kisebbség részére. Ezek után a nemzetiségeket államalkotó tényezőként elismerő 1968. évi 144-es számú alkotmánytörvény elfogadásáig nem került sor jelentős eseményre a kisebbségi nyelvhasználati jogok szabályozása terén a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban.

Felhasznált irodalom

- Dějiny československého státu a práva. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1992.
- Flachbart Ernő, dr. 1935. *A csehszlovákiai népszámlálások és a felvidéki kisebbségek nyelvi jogai*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt.
- Flegl, Vladimír 1989. *Dokumenty k vývoju československého ústavného práva*. Praha, Ústav státní správy.
- Gyönyör József 1994. *Terhes örökség*. Pozsony, Madách-Posonium.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Pozsony, Madách.
- Hetényi, Martin: *Postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku v rokoch 1939–1940*. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Pekar2/pdf_doc/hetenyi.pdf
- Chalupný, Václav, JUDr. 1933. *Československé jazykové právo so zretelem k judikatuře Nejvyššího správního soudu*. Zvláštní otisk z veřejné správy.
- Misad Katalin 2009. A kisebbségi nyelvek használatát szabályozó rendelkezések Szlovákiában, Finnországban és Dél-Tirolban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 4. sz. 77–84. p.
- Petráš, René 2009. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha, Karolinum.
- Popély Árpád–Šutaj, Štefan–Szarka László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor.
- Simon Attila 2010. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Tauchen, Jaromír: *K některým otázkám právní úpravy jazykového práva v první ČSR z německého pohledu*. <http://www.law.muni.cz/edicni/dp08/files/pdf/historie/tauchen.pdf>
- Ústava Československej republiky. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958.
- Ústava Slovenskej republiky. Bratislava, Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1939.

ZOLTÁN SZALAY

Minority language rights in Slovakia in the period between 1918 and 1968

Keywords: Language use regulations in the Czechoslovak legislation. Minority language rights in the First Republic, the Slovak State, during the disenfranchisement and the period after the Second World War. Regulations of language rights until 1968.

The study gives an overview of a half a century's worth of changes in minority language rights legislation from the perspective of Hungarians living on the territory of today's Slovakia. It sums up the official regulations of minority language use on a national and municipal level, disjoining the allowances or restrictions of the constitution and the system of constitutional rights, as well as the lower level legislation.

A nemzetiségi oktatás problémái Szlovákiában a közoktatási törvény és a nyelvtörvény ellentmondásai tükrében

LÁSZLÓ A. SZABÓ

The issues of ethnic education in Slovakia in light of the contradictions
of the public education law and the language use law

376.7(=511.141)(437.6)

37.014(437.6)

316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: Minority education. Public education laws and educational regulations in Slovakia. Ethnic education. The effect of the law regarding the regulation of the use of state language (Slovak) on minority language use.

1. Általános bevezető

Szlovákia lakosságának nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálás adatai alapján¹ a tíz évvel korábban végzett előző adatgyűjtéshez² képest némileg megváltozott. A nem szlovák nemzetiségű lakosok száma 14,2%-ra esett vissza, ami elsősorban a magyarok számának csökkenésével magyarázható, viszont gyakorlatilag még így is az ország minden hetedik polgára valamely nemzeti vagy etnikai kisebbség képviselője. Ennek a ténynek törvényszerűen meg kell jelennie a közoktatási rendszer egyes elemeiben is, hiszen az alkotmány által biztosított általános polgárjogok, valamint a nemzetközi egyezmények normáiból adódó alapvető emberi és szabadságjogok együttesen kell, hogy biztosítsák a Szlovákiában élő nemzetiségekhez tartozó személyek mindenemű jogait, ebből kifolyólag a művelődéshez való hozzáférésüket is.

Jelen tanulmány elsősorban azzal kíván foglalkozni, hogy a szlovák állam milyen törvényes háttérrel biztosít annak érdekében, hogy a kisebbségek nyelvén folyó nevelés és oktatás a többségi nemzet óvodáival és iskoláival összehasonlítva egyenrangú szerepet és egyforma lehetőségeket kapjon.

Vizsgálatunk során mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy az ország alaptörvényének 42. cikkelye biztosítja a művelődéshez való általános jogot, a közoktatás ingyenességét, valamint egyúttal mindenki számára előírja a tankötelezettséget. A részletesebb szabályozás egyéb jogszabályok felhatalmazása alapján történik. Ezek közül elsősorban a 245/2008-as számú közoktatási törvény³ érdemel említést, amely legfőképp az oktatás és nevelés alapelveit, céljait, feltételeit, tartalmát, formáját, valamint megszervezésének módját kívánja szabályozni.

1. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v roku 2001, Štatistický úrad Slovenskej republiky

2. Sčítanie ľudu, domov a bytov v roku 1991, Štatistický úrad Slovenskej republiky

3. Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov

2. A 245/2008-as számú közoktatási törvény rövid elemzése

2.1. A törvény elemzése általános közoktatási szempontok szerint

A 2008. május 22-i dátummal keltezett közoktatási törvény egy nagyon régóta hatályos jogszabályt váltott fel,⁴ amely a 24 esztendő alatt a számtalan módosítás ellenére is jelentősen elavult. Már az 1989-es társadalmi és politikai fordulatot követően felmerült egy új törvény elfogadásának szükségessége, mivel azonban a korábbi választási ciklusok sokféle szempontból vegyes kormánykoalíciói nem tudtak egységes álláspontra jutni az oktatási reform megvalósításának módját és eszközeit illetően, így – úgymond – politikai akarat hiányában nem sikerült dűlőre jutni az alapelvek és a törvény végleges szövegének tekintetében sem. Következésképpen csak a 2006-tól regnáló Fico-kormány oktatási tárcájának indítványa járt sikerrel a parlamentben, így a baloldali, valamint nemzeti beállítottságú koalíció kéznymát viseli a közoktatás egyik alaptörvénye.

Ha általános szempontok szerint vizsgáljuk a szlovák közoktatási törvényt, elsősorban azt kell róla elmondani, hogy már a törvényalkotó eredeti szándékával⁵ sincs összhangban. A minisztérium ugyanis még a paragrafusok szövegezése előtt nyilvánosan deklarálta, hogy az Európai Unió fejlett országainak oktatási rendszereiben tapasztalható fejlődési irányok és prioritások figyelembe vételével készíti el a jogszabályt, hogy biztosított legyen az egyes rendszerek kompatibilitása és átjárhatósága, ugyanakkor olyan törvényt kíván alkotni, amely lehetővé teszi az iskolarendszer dinamikus fejlődését és demokratizálódását. Az oktatás résztvevői viszont ebből gyakorlatilag semmit sem észlelhettek. Az egyéb szakmai döntések pedig teljes mértékben vakvágányra vittek a tervezett oktatási reformot.

A törvény további hiányossága, hogy az 1984-es szabályozáshoz, illetve az időközben eszközölt módosításokhoz képest életbe lépett változások nem rendszerszintűek, csupán részlegesek, töredékesek. Így a jogszabály nem teszi lehetővé a rendszer szerkezeti vázának átalakítást, a fejlődés gátjainak elhárítását, sőt még inkább megerősíti az állami szerepvállalást és a központi irányítást, és megakadályozza a rendszer igazgatásának rugalmasabbá tételét, holott a nevelés és oktatás kérdéseiben elsősorban a gyermek szüleinek vagy törvényes képviselőinek, valamint az iskoláknak kellene vállalniuk a felelősséget, nem pedig az államnak.

A vizsgált jogszabály gyakorlatilag nem más, mint korábbi jogi normák, törvények és alacsonyabb szintű miniszteri rendeletek – ollóval szabott – egyvelege. Ennek következtében felépítése sem kiegyensúlyozott. Egyes részletkérdéseknek (pl. mennyi zsebpénzt kaphat a tanuló a speciális nevelési intézményben) nagyobb teret szentel, mint az oktatás néhány lényegesebb problémájának (pl. a pedagógusok jogai), amelyekkel jóformán alig vagy egyáltalán nem foglalkozik. Apróságnak tűnhet, de szakmai szempontból ugyancsak furcsa, hogy a törvény több helyen emlegeti pl. a tanóra kifejezést, de sehol sem adja meg annak definícióját. És még számtalan hasonló példát hozhatnánk a kapkodva írt jogszabály tartalmi és formai hiányosságaira.

4. Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon)

5. Legislatívny zámer zákona o výchove a vzdelávaní

A szöveg felépítése, valamint a paragrafusok sorrendje sem logikus, hiszen például a tanév megszervezéséről és lebonyolításáról szóló lényeges szakasz (150.§) csak az első fejezet vége felé, a külföldi tanulók oktatásáról vagy az ösztöndíjakról értekező részt követően található a törvényben. Annak ellenére, hogy a törvény korábbi normák kompilációja, mégis nagyon sok alacsonyabb szintű rendelkezésre bízta a részletek kifejtését és pontosítását (28 kormány- és miniszteri rendeletre hivatkozik), ami nehezen átláthatóvá teszi a jogszabályt.

Az 1. részt négy paragrafus alkotja, és bár a törvény 1. paragrafusa tételesen felsorolja, mi mindent kíván szabályozni, rögtön a harmadik kifejezésnél („feltételek”) gondban lehetünk, mert az oktatás és nevelés feltételeiről taxatív jegyzéket vagy felsorolást sehol sem találunk, ezzel szemben a 151. § címében a jogszabály (a vállalkozások lehetővé tételét, a politikai tevékenység tiltását, valamint az egészségre és az erkölcsre káros hatással bíró termékek reklámozását gátló rendelkezések kapcsán) már az oktatás egyéb feltételeiről beszél.

A 2. paragrafust, amely a törvényben szereplő alapfogalmakat magyarázza, szintén nem sikerült hiánytalanul megalkotni, mert olyan lényeges kifejezések maradtak ki belőle, mint pl. a pedagógus.

A törvény 3. §-a (*A nevelés és oktatás alapelvei*) is tartalmaz néhány ellentmondást, mert egy-két bekezdését a legnagyobb jóindulattal is nehéz irányelvnek nevezni, ugyanakkor nem utal rá, hogy az oktatás feltételeinek biztosítása elsősorban az állam feladata, és nem tesz említést az oktatási intézmények és a szülők együttműködésének fontosságáról sem.

Számtalan ilyen jellegű hiányosságtól és rendszertelenségtől hemzseg az egész szöveg, ami nagy valószínűséggel a tárcavezetés politikai nyomásából adódó sietségnek és kapkodásnak köszönhető, és kellő idő és tájékozottság hiányában ezt a törvényalkotók sem tudták kiszűrni. Több olyan kérdés is felmerül a törvény kapcsán, amely pusztán jogtechnikai problémának tekinthető, és az egyszerű jogalkalmazó pedagógus talán észre sem veszi az olyan apró momentumokat, mint pl. azt, hogy egyes kifejezések az egyik említéskor egyes számban szerepelnek, később többesben (pl. az állami és iskolai pedagógiai program), ám ezek is a szövegezés következetlenségeiről árulkodnak.

Az új közoktatási törvény ugyanakkor néhány fontos újdotságot is bevezetett a gyakorlatba. Ezek közé tartozik például az állami pedagógiai program, valamint az erre épülő iskolai pedagógiai program. A jogszabály kimondja, hogy minden oktató-nevelő intézmény e programok szerint köteles végezni a munkáját. A minisztérium által kiadott állami program egyebek között tartalmazza az adott szintű oktató-nevelő tevékenység konkrét céljait, a műveltségi területeket és szakteredeket, a munkavégzés lehetséges módjait és feltételeit, valamint az iskolai program kidolgozásának alapelveit. Az iskola pedagógiai programja az intézmény alapidokumentuma, melyet az igazgató ad ki és tesz közzé a pedagógiai tanács és az iskolatanács jóváhagyása nyomán. Ez a program lenne hivatott lehetőséget adni az iskoláknak az elkülönböződésre, a saját arculat kialakítására, a gyakorlatban viszont az iskola vezetése nem kap elegendő mozgásteret az óraszámok és a tananyagtartalom módosítására, így az egyes intézmények programjai között alig észlelhetünk lényeges különbségeket. Ráadásul – mivel a program kidolgozása az erre nem képzett pedagógusok dolga – sok helyen tapasztalható az is, hogy az iskolák szó szerinti megfogalmazásban, kritikai felülvizs-

gálás nélkül átvették az állami pedagógiai programot, mintegy degradálva a reform egyik alapkövének szerepét.

Érdekessége és további hiányossága a törvénynek, hogy a szóban forgó alapidokumentumokat a következő, 11. paragrafusban (*Pedagógiai dokumentáció és egyéb dokumentáció*) meg sem említi, és csak a régi gyakorlat fogalmait (tanterv, tanmenet stb.) használja. (A dokumentáció kérdéseit egyébként egy másik fejezetben – főképp a nyelvtörvény alkalmazásának tükrében – részletesebben is elemezzük.)

A közoktatási törvény 2. részének 2. szakasza a műveltségi szintek problémakörét taglalja, s meghatározza, hogy mely iskolatípus milyen végzettséget és ezzel együtt milyen jellegű oklevelet biztosít a nemzetközi rendszeren (ISCED) belül. Ez a rész mindeképp pozitív hozadéka az új jogszabálynak, mivel megkönnyíti az uniós összehasonlítást és a külföldi tanulmányok elismertetését.

A harmadik és negyedik szakasz a tankötelezettség kérdéseivel, valamint gyakorlati megvalósításával foglalkozik.

A törvény 3. része az iskolák típusaival és hálózatával kapcsolatos szabályozást tartalmazza, a 4. rész az oktató-nevelő munka megszervezésének és értékelésének módjait határozza meg, az 5. rész az egyes műveltségi szintek felvételi eljárásainak folyamatát szabályozza, míg a 6. rész a középiskolai tanulmányok befejezésével kapcsolatban ad útmutatást. A közoktatási törvény 7. része a sajátos nevelési igényű tanulók művelődésével foglalkozik, gondolva mind a fogyatékos, mind a rendkívül tehetséges gyerekekre. A 8. rész az államigazgatás egyéb szerveihez (rendőrség, tűzoltóság) tartozó iskolák működésével, míg a 9. rész a tanórán kívüli oktatás és nevelés megoldásának formáival és az ebben részt vevő intézmények (iskolai klub, szabadidőközpont, kollégium stb.) szerepével foglalkozik, valamint a speciális intézmények és a különféle tanácsadói szolgálatok feladatait határozza meg. A 10. rész a közös általános rendelkezéseket tartalmazza, a gyermekek és szüleik jogaitól kezdve egészen az ösztöndíjak vagy az iskolai regiszter kérdéséig, míg a 11. rész az átmeneti és záró rendelkezések gyűjteménye, amelyben a parlament többek között 39 jogszabály megszüntetéséről is döntött. (Ez a rendelkezés is arra utal, hogy mindezeket a törvényeket és rendeleteket magába olvasztotta az új közoktatási alapszabály.)

A 245/2008-as számú törvény nemcsak egy régi rendelkezést helyettesítő szabályrendszer, hanem két másik közoktatási előírás, valamint két egyéb (a szabálysértésekről és az állami vagyon kezeléséről szóló) törvény módosítása is egyben. A II. és III. törvénycikkely az iskolai gyakorlatban egyrészt az iskolaügyi államigazgatásról és az iskolai önkormányzatokról rendelkező 596/2003-as törvény,⁶ másrészt pedig a közoktatás finanszírozását meghatározó 597/2003-as jogszabály⁷ kiegészítése. (Ezekkel a törvényekkel, valamint a nemzetiségi oktatásra vonatkozó rendelkezéseikkel külön fejezetben foglalkozunk.)

6. Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov

7. Zákon č. 597/2003 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení v znení zákona č. 523/2004 Z. z., zákona č. 564/2004 Z. z. a zákona č. 689/2006 Z. z.

2.2. A közoktatási törvény nemzetiségi szempontok szerinti elemzése

Szlovákiában az óvodák és iskolák hálózata egységes, a kisebbségek tanintézetei nem alkotnak önálló rendszert. Így a nem szlovák nyelven oktató és nevelő intézményekre vonatkozó szabályok tulajdonképpen megegyeznek az államnyelven működő óvodákat és iskolákat érintő rendelkezésekkel, azzal az eltéréssel, hogy itt a nyelvi sajátosságok némiképp másféle gyakorlatot eredményeznek, ugyanakkor viszont bizonyos többlet-köteleességeket is rónak rájuk.

Az alábbiakban főképp a kisebbségi aspektusok alapján próbáljuk meg áttekinteni a közoktatási törvény egyes utasításait. Előljáróban el kell mondani, hogy a törvény szövege összesen 22 esetben tesz említést a kisebbségekről, illetve a nemzetiség kérdéséről, ezek közül néhány utalás szóismétlésként egyazon bekezdésen belül szerepel.

A jogszabály az alapelvek között (3. §) megemlíti a „nemzetek, valamint a nemzeti- és etnikai csoportok közti barátság szellemében” zajló oktatás fontosságát, amiről az oktatási és nevelési célok közt (4. §) is említést tesz. Ugyancsak irányelvként szerepel a nemzetiségi gyűlöletkeltésre buzdító információterjesztés tiltása. (Sajnos ezek gyakorlati megvalósításáról, annak lehetőségeiről, eszközeiről és módzatairól semmilyen egyéb dokumentum nem értekezik.)

Legtöbb esetben az anyanyelvi művelődéshez fűződő jog kapcsán szól a törvény a nemzetiségekről, főleg a tanítási nyelv ürügyén (12. §) sorolja fel a nem szlovák nyelvű iskolák egyes típusait. Ezek közé tartoznak elsősorban a magyar kisebbség oktatási gyakorlatában meghonosodott anyanyelvi képzést folytató intézmények, ahol minden tantárgyat magyar nyelven oktatnak. A többi szlovákiai nemzetiség esetében inkább a kisebbség nyelvét oktató iskolákról beszélhetünk, ahol egyéb (elsősorban nevelési) tantárgyakat is taníthatnak a nemzetiség nyelvén. A törvény értelmében mindegyik intézményben kötelező tantárgy a szlovák nyelv és irodalom, aminek a megnevezése helyesen (és a jelenlegi gyakorlat alapján is) szlovák nyelv és szlovák irodalom lenne.

A jogszabály ugyancsak rendelkezik arról, hogy a vizsgák nyelve az iskola tanítási nyelve, vagyis mindenki olyan nyelven mérettetheti meg magát, amilyen nyelven az adott ismereteket elsajátította. Kevesen tudják, de ez érvényes abban az esetben is, ha a kisebbséghez tartozó tanuló szlovák tanítási nyelvű középiskolába felvételizik, vagy épp fordítva, szlovák tannyelvű alapiskolából nemzetiségi nyelven oktató középiskolába jelentkezik (66. §).

A törvény az adatkezelés kapcsán azt is meghatározza, hogy a tanulókról a nemzetiségre vonatkozó adatok is gyűjthetők, s ezek részét képezik az iskolai, valamint a központi tanulói regiszternek.

Ugyancsak a nemzetiségekkel kapcsolatos kitétel a közoktatási törvény által az 596/2003-as törvényben eszközölt egyik módosítás is, amelynek új, 13a paragrafusa 3. bekezdése alapján az iskolai tanfelügyelő a munkaköréből adódóan köteles ismerni az adott nemzetiségi iskola tanítási nyelvét. Ezt a rendelkezést ugyanilyen formában a korábbi közoktatási törvény (29/1984) tartalmazta.

Ha nem csupán azt vizsgáljuk, mit tartalmaz a jogszabály, hanem olyan szemmel is olvassuk, mi maradt ki belőle, akkor megállapítható: nemzetiségi szempontból a 6. § hiányosságának tekinthető, hogy a törvény az állami pedagógiai program részeként

nem írja elő a nemzetiségi oktatás sajátosságainak és feltételeinek felsorolását, ugyanakkor a sajátos nevelési igényű tanulókkal kapcsolatban ugyanezt megteszi.

A közoktatási törvény kapcsán az iskolai gyakorlati munka szemszögéből a leginkább érzékeny és legtöbb indulatot kiváltó szakaszt a 11–13. paragrafusok jelentik, amelyek a pedagógiai dokumentáció, az oktatási nyelv és a tankönyvek kérdéseivel foglalkoznak.

A dokumentáció vezetésének problémáját a kétnyelvűség okán más helyen taglaljuk.

A tanítási nyelvvel foglalkozó 12. § 2. bekezdése kimondja, hogy az iskolák tanítási nyelve – amennyiben a törvény nem rendelkezik másképpen – az államnyelv. Ezt a rendelkezést mindjárt a következő részben kénytelen kiegészíteni és tulajdonképpen megcáfolni, hiszen az alkotmány 34. cikke értelmében minden kisebbséghez vagy etnikai csoporthoz tartozó egyén számára biztosított az anyanyelvi művelődés.

A szóban forgó paragrafus e bizonyos 3. bekezdése is a jogszabály eléggé nyakatekert fogalmazásáról árulkodik, amikor azt mondja, hogy a nemzeti(ségi) kisebbségekhez vagy etnikai csoportokhoz tartozó polgárok gyermekei és tanulói (sic!) számára az államnyelv elsajátításának joga mellett biztosított a saját nyelvükön zajló neveléshez és oktatáshoz való jog a törvény által meghatározott feltételek között. A kacifántos szöveg legnagyobb problémája viszont nem is az értelmetlen szövegrészben áll, hanem abban, hogy a közoktatási törvény biztosította jogok közül az alkotmányban garantált anyanyelvi oktatásnak kellene elsőbbséget élveznie, hiszen a nemzetközi mérések is első sorban az anyanyelv, a matematika, illetve a természettudományok terén szerzett készségek és képességek különböző élethelyzetekben történő alkalmazását vizsgálják (lásd pl. PISA).

A szlovák nyelv oktatását természetesen ennek ellenére nagyon fontosnak tartjuk, ám az is különös ellentmondás, hogy az államnyelv elsajátítása a törvény szövegében egy időben jelenik meg a kisebbségekhez tartozók jogaként és egyben kötelességeként is. Ad absurdum olyan ez, mintha az alkotmányos jogra hivatkozva minden kisebbséghez tartozó gyermeknek kötelezővé tennénk a nemzetiségi iskola látogatását, holott jól tudjuk, hogy a valóságban pl. minden ötödik magyar nemzetiségű tanuló többségi iskolába jár.

A kisebbségi iskolák számára az új közoktatási törvény egyik legnagyobb érvágása a 13. §-ban található, amely a korábbi liberális megoldás (29/1984. sz. törvény 40. paragrafusa) helyett kizárólag az oktatási minisztérium által jóváhagyott vagy ajánlott tankönyvek, illetve a törvény céljaival és alapelveivel összhangban levő tankönyvek és munkafüzetek használatát engedélyezi. Az persze a törvény szövegéből nem derül ki, hogy az összhang elbírálása kinek a feladata, így a mindenkor tanügyigazgatás saját kénye-kedve szerint járulhat hozzá egy tankönyv használatához, vagy éppen utasíthatja el annak forgalmazását. A tankönyvek szerzőinek és kiadóinak pályáztatása cseppet sem csökkentette a centralizált tartalomszabályozást és az állami monopóliumot.

Amennyiben a jogszabály alkotói a tanszabadságról és az európai oktatási térbe történő integrációról beszéltek a közoktatási törvény kapcsán, akkor nem lett volna szabad elzárniuk semmilyen alternatív utat sem a kulcskompetenciák megszerzéséhez. Ez a magyar tanítási nyelvű iskolák esetében nem csupán olyan szempontból aggályos, hogy ezentúl hivatalosan nem használhatják pl. a Magyarországon megjelent kiadvá-

nyokat, hanem néhány iskolatípus esetében gyakorlatilag veszélybe kerül a hatékony működésük is, mivel az eredeti szlovák tankönyvek fordításai csak több évet késve (vagy egyáltalán nem) jutnak el hozzájuk, ráadásul a tárca kiadói tervének korlátozott anyagi lehetőségei miatt egyes tankönyvek és tansegédeszközök magyarul meg sem jelennek.

Ez esetben az iskolák gondjára nem lehet gyógyír a magyar–szlovák bilaterális kormányközi egyezmény⁸ sem, amely ugyan kimondja, hogy a szerződő felek adományozhatnak a másik ország területén élő kisebbségeiknek többek közt oktatási és módszertani anyagokat is, ám ennek teljes mértékű megvalósítása korlátokba ütközik, sőt gyakorlatilag kivitelezhetetlen.

Ami az új szlovákiai tankönyvkiadási gyakorlatot illeti: a törvény kimondja, hogy a tankönyv jóváhagyása és engedélyeztetése meghatározott időre történik (általában 5 év), ami még inkább kiszolgáltatott helyzetbe hozza a nem szlovák tanítási nyelvű iskolákat, hiszen mire megjelenik és az iskolákba eljut az eredeti tankönyv fordítása, jóformán érvényét is veszti, s minden kezdődhet előről.

Arról pedig már nem is érdemes elmélkedni, hogy napjainkban az információk jelentős részét a gyermek már nem a hivatalos tankönyvből szerzi meg, hanem egyéb alternatív forrásokból (internet, televízió, szakkönyvek, sajtó stb.).

2.3. A törvény összevetése a korábban hatályos jogszabállyal

Az 1984-ben megalkotott és a prágai Szövetségi Gyűlésben elfogadott csehszlovák közoktatási törvény – amelynek a szocialista nevelés fontosságáról és a kommunista párt vezető szerepéről értekező bevezetője furcsamód még a 2003-as módosítás után kiadott teljes szöveg részeként is ott szerepelt – viszonylag logikus felépítésű jogszabály volt. Egyértelműen meghatározta, mely intézmények és milyen iskolatípusok alkotják az ország oktatási rendszerét, megszabta a tanítás nyelvét, a kisebbségek jogait, majd részletesen szabályozta az alapiskolák, a középiskolák, a speciális iskolák és a szabadidős tevékenységet biztosító intézmények működésének feltételeit és módját. Ezek után megállapította a tankötelezettség szabályait, a tanév rendjét, majd néhány közös rendelkezéssel megszabta, mit, hogyan és miből kell (lehet) oktatni, illetve kik és milyen feltételekkel dolgozhatnak az oktatásban, valamint milyen nem állami fenntartású iskolák működhetnek az ország területén. A törvény a további paragrafusaiiban egyéb részleteket szabályoz.

A törvénynek egyébként a preambulumaéhoz hasonló hagyatéka volt a 3. paragrafus is, amely egészen 2008-ig tételesen felsorolta, hogy a „cseh, magyar, német, lengyel és ukrán (ruszin) nemzetiségű polgárok számára” biztosítja a saját nyelven folyó oktatás jogát, holott már 1991-ben hatályát veszítette a 144/1968-as alkotmánytörvény,⁹ amely alapján ez a rendelkezés a jogszabály szövegébe bekerült.

8. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 120/2004 Z. z. – Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Maďarskej republiky o spolupráci v oblasti kultúry, školstva, vedy, športu a mládeže
9. Ústavný zákon č. 144/1968 Zb. o postavení národností v Československej socialistickej republike

Az új közoktatási törvény feladata mindenekelőtt az lett volna, hogy a modern kor követelményeihez igazítsa az oktatás és nevelés feltételrendszerét és szabályait. A beharangozott tervek szerint az európai gyakorlattal kompatibilis jogszabálynak kellett volna elkészülnie, ám Szlovákia végül csupán az oktatás egységes nemzetközi osztályozási rendszerét, valamint annak alapját, az oktatási programokat vette át, egyéb területeken inkább ahhoz az uniós deklarációhoz ragaszkodott, amely kimondja, hogy az oktatás az EU-n belül az egyes tagországok jogkörébe tartozik, és nem szorul jogharmonizációra.

Ha általános szempontok alapján próbáljuk összehasonlítani az új közoktatási törvényt a 29/1984-es jogszabály utolsó érvényes változatának filozófiájával és tartalmával, azt mondhatjuk, hogy mindenképpen zavarosabb és átláthatatlanabb lett. Nagyobb hangsúlyt fektet ugyan a fogalmak értelmezésére (minden bizonnyal a későbbi félreértések elkerülése végett), ám nem sikerült megtalálnia a kellő arányokat az egyes témakörökön belül, és a nagy terjedelem és a számtalan közvetett törvénymódosítás ellenére sem tudja teljes mértékben szabályozni a közoktatás minden egyes szegmentumát. Így további jogszabályok megalkotását feltételezi és indukálja.

Nemzetiségi szempontból is összességében azt kell megállapítanunk, hogy a fejlett uniós országok oktatási gyakorlatából az illetékes szlovák minisztérium tulajdonképpen semmit nem vett át, amivel a kisebbségi nyelven folyó oktatást az országban fennálló súlyának megfelelően tudná kezelni. Sőt, egyes területeken még megpróbálta viszszyanesgetni is a korábban érvényes rendelkezéseket. Kimaradt ugyan a törvényből a konkrét nemzetiségek felsorolása, de gyakorlatilag semmilyen új elemet nem tartalmaz, ami már 1984-ben ne lett volna adott a nemzetiségek képviselőinek. Az államnyelvről szóló törvény módosításának elfogadása után – amely megengedhetetlen módon közvetve megváltoztatja a közoktatási törvény rendelkezéseit is – pedig újabb adminisztratív terheket ró a kisebbségi iskolák pedagógusaira.

Mindent összevetve: a törvény – ahelyett, hogy megkönnyítené és modernizálná az élet egyik legfontosabb területének mindennapi gyakorlatát – csupán az állam szerepét erősíti.

3. Az államnyelv (szlovák nyelv) használatát szabályozó törvény¹⁰ vizsgálata

3.1. Általános elemzés

A törvényalkotó szándéka abból a megállapításból táplálkozott, miszerint a szlovák nyelv a szlovák nemzet legfontosabb sajátossága, kulturális örökségének legbecsebb értéke, a Szlovák Köztársaság szuverenitásának megnyilvánulása és polgárai kommunikációjának általános eszköze, amely biztosítja az ő szabadságukat és egyenlőségüket méltóságukban és jogaikban.

10. Zákon č. 357/2009 Z. z. úplne znenie zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky, ako vyplýva zo zmien a doplnení vykonaných nálezom Ústavného súdu Slovenskej republiky č. 260/1997 Z. z., zákonom č. 5/1999 Z. z., zákonom č. 184/1999 Z. z., zákonom č. 24/2007 Z. z. a zákonom č. 318/2009 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku Slovenskej republiky

Különös megoldása – mondhatnánk paradoxona – a jogszabálynak, hogy a bevezetőben először a szlovák nemzetről, később pedig már az ország polgáraitól (értsd: a kisebbségek képviselőiről is) beszél, ugyanakkor a polgárok – és minden bizonnyal velük együtt anyanyelvük – egyenlőségét úgy képzei el, hogy mindjárt az 1. paragrafusban kimondja: az állam nyelve a szlovák nyelv, és az előnyt élvez minden más – Szlovákia területén használt – nyelvvél szemben. Ugyan az 1. § 4. bekezdése kimondja, hogy amennyiben az államnyelvről szóló törvény nem rendelkezik másképp, akkor a kisebbségek nyelvének használatát a korábbi vonatkozó törvények szabályozzák, mindazonáltal több esetben is megváltoztatja a korábbi joggyakorlatot.

A szlovák nyelvtörvény filozófiájának legnagyobb furcsasága, hogy az európai jogrenddel ellentétben a többség nyelvét igyekszik védeni a kisebbségi vagy regionális nyelvekkel szemben, míg például a világnyelveknek a szlovák nyelvre kifejtett esetleges negatív hatását korántsem veszi figyelembe. Ugyancsak különös, hogy a törvény államnyelvről beszél, nem pedig hivatalos nyelvről vagy a hivatali érintkezés nyelvéről (mint ahogy azt a korábbi, 428/1990-es jogszabályban¹¹ tette), hiszen a nyelv nem tartozik az állam attribútumai közé, kommunikációs eszközzel csak az adott ország polgárai rendelkeznek, ez pedig egy multikulturális egység esetében többféle anyanyelv vagy első nyelv is lehet.

A törvény külön paragrafusokban szabályozza a hivatali nyelvhasználatot, a földrajzi nevek használatát, valamint az iskolai gyakorlatot. Meghatározza, hogyan sugározhatnak nem szlovák nyelvű adást a rádióban, televízióban, helyi hírközlésben. Megszabja, mi és milyen módon jelenhet meg nyomtatásban, hogyan kell megszervezni a kisebbségi nyelven zajló kulturális rendezvényeket, és hogyan kell feliratozni az emlékműveket és -táblákat. A törvény ugyancsak kimondja, hogy a fegyveres erők szolgálati idejükben kizárólag az államnyelvet használhatják. Azt is szabályozza, hogy a bírósági és közigazgatási eljárásokat milyen nyelven kell (lehet) lefolytatni. Végezetül meghatározza, hogy a község egyéb területein (fogyasztóvédelem, jogügyletek, egészségügy, reklámok, információk stb.) az államnyelven kívül mikor és hogyan lehet használni a kisebbségek nyelvét.

Csupán egyetlen érdekességet emelnénk ki a számtalan rendelkezés közül, amely ugyan közvetlenül nem tartozik vizsgálódásunk körébe, hiszen az egészségügyet illeti, de jól jellemzi a jogszabály filozófiáját: A törvény szövege szerint az egészségügyi és szociális intézmények személyzete az ügyfelekkel államnyelven köteles kommunikálni. Ha az ügyfél nem beszél szlovákul, akkor másképp is lehet vele beszélni. A kisebbséghez tartozó ügyfelek – azokon a településeken, ahol lélekszámuk eléri a 20 százalékot – használhatják anyanyelvüket is, viszont a személyzet ezt a nyelvet nem köteles ismereni és használni. Vagyis a kisebbségi polgár kapott egy jogot, amit számára senki nem köteles biztosítani.

A jogszabály betartásának felügyeletével egyébként a törvény a kulturális minisztériumot bízta meg, s a 2009-es módosítás alapján büntetéseket is kilátásba helyezett az előírást megszegőknek.

11. Zákon Slovenskej národnej rady č. 428/1990 Zb. o úradnom jazyku v Slovenskej republike

3.2. Oktatással összefüggő rendelkezések

Az államnyelvről szóló törvény a 4. paragrafusában szabályozza az oktatásügyi nyelvhasználatot, és a nyelvismeret kötelezővé tételén kívül gyakorlatilag semmit sem tartalmaz, amit már ne határozna meg a közoktatási törvény.

Mindjárt az 1. bekezdésben kimondja, hogy az államnyelv (értsd: szlovák nyelv) oktatása minden alap- és középiskolában kötelező, más nyelven tanítani és vizsgáztatni csak a közoktatási törvényben megszabott feltételekkel (245/2008, 12. §) lehet.

A 2. bekezdés értelmében minden pedagógus alkalmazott (a külföldi oktatók és lektorok kivételével) köteles bírni az államnyelvet. Azt persze nem határozza meg a törvény, hogy milyen szinten kell érteniük, beszélniük vagy írásban használniuk a szlovák nyelvet, ezért nem tudni, elfogadható-e már az elégséges nyelvtudás vagy mindenképpen kitűnő szintre kell felfejlődniük a pedagógusoknak. Ennek a követelménynek ugyanis nem csupán a kisebbségi tanítók, hanem sok esetben a szlovák anyanyelvűek sem felelnének meg.

A nyelvtörvény azt is kimondja, hogy a pedagógiai dokumentáció és az egyéb dokumentáció nyelve az államnyelv (245/2008, 11. §), valamint a tankönyveket is szlovák nyelven kell megjelentetni (245/2008, 13. §). Egyúttal azt is megismétli, hogy a közoktatási törvény értelmében a nemzetiiségi iskolák számára kötelező a dokumentáció kétnyelvű vezetése, illetve a kisebbség nyelvén zajló oktatást szolgáló tankönyvek kivett képeznek a törvény rendelkezése alól.

A 4. paragrafus végezetül azt állapítja meg, hogy a törvény nem vonatkozik a felsőoktatásra, valamint a nyelvoktatásra.

3.3. A pedagógiai dokumentáció és az egyéb dokumentáció körül kialakult helyzet genezise a nyelvhasználat szempontjából

Az 542/1990-es törvény 11a paragrafusának 2. bekezdése értelmében a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma 1999-ben megalkotta a pedagógiai dokumentációról szóló 217/1999-es számú miniszteri rendeletet, amely részletesen kifejti, mi és milyen kritériumok alapján tartozik a pedagógiai dokumentumok közé, ezeket egyben tételesen felsorolja, valamint meghatározza kiadásuk és vezetésük módját.

2003-ban a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa új törvényt fogadott el a tanügyi államigazgatás és az iskolai önkormányzatok működéséről (Tt. 596/2003), s az említett rendelet – kis kiegészítésekkel történt beolvasztásával (29. §) – ezáltal hatályát veszítette. A változások lényege abban állt, hogy a rendelkezés már nemcsak az iskolákra vonatkozott, hanem egyéb nevelési intézményekre is, valamint a lista 3 újabb dokumentummal egészült ki, amelyek azonban (pl. az órarend) nincsenek teljes összhangban az eredeti jogszabályból átvett filozófiával. A módosítás ugyanakkor azt is megszabja, hogy az egyházi és magániskolák saját maguk adják ki az alapvető pedagógiai dokumentumokat a minisztériummal történt egyeztetést követően, továbbá a személyi adatok gyűjtését és felhasználását is szabályozza az új utasítás.

Mivel a teljes körű szabályozást még ez a paragrafus sem tudta biztosítani, a törvény felhatalmazásából következően a minisztérium 2005-ben egy újabb rendeletet¹²

12. Vyhláška č. 348/2005 Z. z. o druhoch a náležitostiach vysvedčení a ostatných školských tlačív

jelentetett meg a törvénytárban a bizonyítványok és egyéb nyomtatványok kiadásával kapcsolatban. Ez a jogszabály a dokumentumok kiadása mellett tárolásuk és archiválásuk szabályait is tartalmazza.

A 2008-ban megalkotott – és tanulmányunkban is részletesen elemzett – közoktatási törvény a 11. paragrafusában foglalkozik a pedagógiai dokumentáció és az egyéb dokumentáció kérdéskörével. Amellett, hogy átveszi a korábbi jogszabályok szövegét, némi kiegészítést is tesz. Elsősorban újabb nyomtatványokkal bővíti a pedagógiai dokumentáció körét, amelyek azonban nem igazán felelnek meg az 1. bekezdésben található definíciónak. Ezenfelül a jogszabály bevezet a gyakorlatba egy új fogalmat is (az *iskola egyéb dokumentációja*) azon okiratok együttes megnevezésére, amelyek – a törvény szövege szerint – az oktató-nevelő folyamat szervezését és irányítását biztosítják, ezek lényegét viszont nem pontosítja, és csak néhány példát sorol fel. Így csupán annyi derül ki, hogy az egyéb dokumentációt a minisztérium által jóváhagyott nyomtatványokon kell vezetni és szükséges archiválni. A törvénynek ez a része egyben hatályon kívül helyezte az 596/2003-as jogszabály 29. paragrafusát, amely ugyanezt a kérdést szabályozta.

A 245/2008-as közoktatási törvény felhatalmazási rendelkezései alapján az oktatási miniszter több rendeletet¹³ is kibocsátott, közülük viszont csak az alapiskolákról szóló 320/2008-as jogszabály alkalmazza az egyéb dokumentáció fogalmát, valamint az iskolák irányításával kapcsolatos dokumentációt, a többi ezt a kérdést nem is taglalja.

A további ellentmondás a bizonyítványok és egyéb iskolai nyomtatványok kiadását szabályozó 326/2008-as rendeletben található, amely a 348/2005-ös rendeletet váltotta fel, s ebben az egyéb dokumentációval kapcsolatban az iktatásuk módját illetően csupán 4 konkrét dokumentumot említ a közoktatási törvényben felsoroltak közül.

A jogrend következő bukfence a 306/2009-es miniszteri rendelet, amely az iskolai klubok, a szakkörök, a szabadidőközpontok, iskolai gazdaságok és gyakorlóközpontok működését szabályozza. Ez a rendelet ugyanis olyan okiratokat sorol fel a pedagógiai és egyéb dokumentumok között, amelyek a törvényben nem szerepelnek, ez pedig jogalkotási szempontból megengedhetetlen. A miniszteri rendelet ugyanis a törvényben nem található kötelezettséget senkire sem róhat, feladata mindössze annyi, hogy a megalkotására felhatalmazó eredeti jogszabály szövegét pontosítsa a gyakorlat szempontjából.

Miután a szlovák parlament elfogadta az államnyelvről szóló – sokat vitatott – törvény módosítását, némileg tovább bonyolódott a nemzetiségek nyelvén oktató iskolák helyzete.

A nyelvtörvény ugyanis a közoktatási törvényre hivatkozva (ami gyakorlati szempontból tulajdonképpen teljesen fölösleges) kimondja, hogy a pedagógiai dokumentáció és az egyéb dokumentáció nyelve az államnyelv, viszont ez a jogszabály sem konkretizálja, mi is tartozik az egyéb iskolai írásbeliségek közé. Mivel a kisebbségi iskolák a pedagógiai dokumentumokat már korábban is két nyelven (az iskola tanítási nyelvén és a hivatalos szlovák nyelven) vezették, ez a gyakorlatban e tekintetben nem eredményezett változást. Megjelent viszont az egyéb dokumentáció fogalma, ami azt jelentet-

13. Vyhláška č. 320/2008 Z. z. o základnej škole, Vyhláška č. 322/2008 Z. z. o špeciálnych školách, Vyhláška č. 324/2008 Z. z. o základnej umeleckej škole, Vyhláška č. 326/2008 Z. z. o druhoch a náležitostiach vysvedčení a ostatných školských tlačív vrátane spôsobov ich evidencie a uloženia

te, hogy ettől kezdve minden nyomtatványt, okiratot, kiadványt, jegyzőkönyvet, feljegyzést stb. két nyelven kell vezetnie a pedagógusnak, sőt ha az iskolatanácsot vagy a szülői közösséget is az intézmény részeként értelmezzük, akkor nekik is.

A nyelvtörvényt felügyelő kulturális minisztérium egyik főosztályvezetője 2009 szeptemberében kiadott – különös érvelést tartalmazó – állásfoglalásában az állítja, hogy a törvénybe bekerült ugyan az egyéb dokumentáció fogalma, de ez a pedagógusok munkáját nem fogja megterhelni, mert amit maga a fogalom takar, az egyáltalán nincs összefüggésben a pedagógiai tevékenységgel (?!), s ezeket az iratokat a tanító nem fogja lefordítani. A minisztérium véleménye szerint a pedagógiai dokumentációt korábban is szlovák nyelven kellett vezetni, és a kisebbségi iskolákban 1999 óta megengedett a kétnyelvűség. Az pedig senkinek nem lesz kárára – mondja a hivatalnok –, ha pl. a szervezési és működési szabályzatot, az iskola statútumát vagy a pszichológiai vizsgálatok eredményét kétnyelvűen fogja kiadni, hiszen ez csak azt szolgálja, hogy mindenki megértse őket.

Amennyiben abból a logikai posztulátumból indulunk ki, hogy az oktatási intézményekben minden olyan okirat, amely nem tartozik a pedagógiai dokumentáció körébe, az egyértelműen egyéb dokumentációnak minősül, akkor a nemzetiség nyelvén oktató iskolákban gyakorlatilag minden írásbeliséget kétnyelvűen kell kezelniük. Ez egyben azokra az iratokra is vonatkozik, amelyek belső dokumentumok, soha nem látnak napvilágot, soha senki nem ellenőrzi őket, csupán az intézmény vagy a pedagógus munkáját segítik és szolgálják, s ezért elegendő lenne őket a tanítás nyelvén (vagy a tanítási óra nyelvén) vezetni.

A kulturális minisztérium érvelése azt igazolja, hogy az államnyelvről szóló törvény módosításának megalkotója nem elemezte kellő körültekintéssel az iskolai dokumentáció kiadásának és vezetésének módját, s ezzel talán akarata ellenére is azt eredményezte, hogy a nemzetiségi pedagógusok és iskolavezetők, akik feladata elsősorban a hatékony oktató-nevelő munka szervezése és végrehajtása lenne, nagymértékű kettős adminisztrációt kénytelenek végezni.

Ezt sok iskolában azzal ellensúlyozzák, hogy csak szlovák nyelven készítik el a legtöbb dokumentumot, ami – ha szigorúan értelmezzük a törvény betűjét és szellemét – akkor ugyanúgy törvényt sértő cselekedet, mintha csak a nemzetiség nyelvén írnák, de várhatóan nem kell komolyabb retorzióktól tartaniuk. Pedig, ha figyelembe vesszük, hogy az 596/2003-as törvény 13a paragrafusa alapján a nemzetiségi óvodát vagy iskolát ellenőrző tanfelügyelő köteles ismerni az intézmény nevelési vagy tanítási nyelvét, akkor a belső vagy egyéb dokumentációban épphogy elegendő lenne a kisebbség nyelvét használni.

Ugyanakkor éppen az oktatási minisztériumról is elmondható, hogy nem tartja be a közoktatási törvény 11. paragrafusában foglaltakat, hiszen a 4. bekezdés kimondja, hogy a 3. bek. a)–f) pontjaiban felsorolt dokumentumokat (vagyis a tanterveket, tanmeneteket és sztemderdekkeit, amelyek a dokumentumok között egyébként érthetetlen okokból nem szereplő állami pedagógiai program részei) a tárca jelenteti meg, ezek viszont a nemzetiségi iskolák részére is csak szlovák nyelven készültek el.

3.4. Rövid összegzés

Ha röviden összegezni szeretnénk a nyelvtörvénnyel kapcsolatos fenti gondolatokat, s azokat megpróbáljuk összehasonlítani az európai kisebbségek nyelvhasználati gyakor-

latával, azt láthatjuk, hogy a legtöbb országban a kisebbségi csoportok igényei és elvárásai határozzák meg a nyelvekről rendelkező jogszabályok utasításait. Ezzel szemben Szlovákiában az őshonos nemzetiségi közösségek nyelve törvényből adódóan másodlagos. Amíg ez az állapot és a többségi alapállás nem változik, nem várható az oktatás terén sem különösebb változás.

4. Egyéb oktatási jogszabályok elemzése a kisebbségek nyelvhasználatával kapcsolatban

A nyelvhasználatot érintő egyéb oktatási törvények és rendeletek megjelentetését fordított időrendi sorrendben próbáljuk meg nyomon követni, és elsősorban azt vesszük szemügyre, milyen lehetőségeket nyújtanak – vagy éppen milyen feladatokat adnak – a kisebbségeknek, valamint miféle nyelvi jogokat vagy köteleességeket rónak a nemzetiségi iskolákra, azok pedagógusaira vagy tanulóira.

4.1. Törvények

Az utóbbi esztendőök egyik legfontosabb – és egyben hiánypótlónak nevezhető – oktatási törvénye a pedagógusokról szóló 317/2009-es számú jogszabály.¹⁴

Ennek kapcsán elsősorban azt mondhatjuk el, hogy a 6. paragrafusban a munkavégzés feltételei közt a megfelelő végzettség és a feddhetetlenség, valamint az egészségügyi alkalmasság mellett előírja az államnyelv ismeretét is. Ezt a kérdést a 11. paragrafusban részletezi, s kimondja, ha valaki nem az államnyelven szerezte képesítését, akkor egy éven belül nyelvvizsgát kell tennie szlovák nyelvből. Amennyiben az illető pedagógus rendelkezik érettségi vizsgával a szlovák nyelv és irodalom tantárgyból, e nyelvvizsga alól mentesül. Ugyancsak nem kell szlovákból vizsgáznia a nyelviskola idegen nyelv tanárának, a bilingvális (két tanítási nyelvű) iskola idegen nyelven oktató pedagógusának, valamint a külföldi lektornak, aki gyakorlatilag a pedagógus asszisztenseként működik.

Sajnos ez a jogszabály se maradt furcsaságok vagy visszásságok nélkül. Azt ugyanis nem mondja ki (értsd: nem teszi kötelezővé), hogy a nemzetiségi iskola pedagógusának ismernie kell az adott kisebbség nyelvét, hogy alkalmas legyen posztja betöltésére. Ráadásul egyben diszkriminatív is, amikor a szlovák nyelvvizsgát a szlovák szakosokat képző felsőoktatási intézmények mellett kizárólag a szlovák tanítási nyelvű középiskolákra bízta, kizárva ebből a körből a nemzetiségi intézményeket, holott azok pedagógusai ugyanolyan egyetemi oklevéllel, ugyanolyan képesítéssel rendelkeznek, mint többi kollégájuk. Ez azért is kirívó eset, mert a vizsga illetéke elérheti a létminimum 10 százalékát is, és a nemzetiségek nyelvén oktató iskolák az efféle bevételtől eleve elesnek.

Hogy azért ne legyünk igazságtalanok, van ennek a törvénynek egy pozitív eleme is az 5. paragrafusban, amely úgy rendelkezik, hogy a pedagógusnak joga van a folytonos továbbképzésre azon a nyelven, amelyen pedagógiai tevékenységét végzi. A kisebbséghez tartozó tanár így anyanyelvén művelődhetne, ha volna intézmény, amely ezt

14. Zákon č. 317/2009 Z. z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov

akkreditált programban fel tudná kínálni. Sajnos a gyakorlatban ez nem nagyon működik, ráadásul már a törvényhez tartozó 445/2009-es miniszteri rendelet¹⁵ sem részletezi a további körülményeket.

Ha már említést tettünk bizonyos pénzekről, fontos megemlíteni a nemzetiségi oktatás finanszírozásának kérdését is. Az alap- és középiskolák támogatásának szabályait tartalmazó 597/2003-as jogszabály¹⁶ 4. paragrafusában meghatározza, hogy a normatív támogatás összege többek között az iskola tanítási nyelvének függvénye. Ezt a 2/2004-es számú kormányrendelet¹⁷ pontosította, amelynek 4. paragrafusa kimondja, hogy a nem szlovák tanítási nyelvű iskola támogatása az alapösszeg 108%-a, míg a bilingvális iskolák ennek 125%-át kapják. Mindez annak eredménye, hogy ezek az iskolák magasabb óraszámban oktatnak, így működési és bérköltségeik is nagyobbak.

A pénzeszközök struktúrája egyébként abból adódik, hogy a tárca büdzséjében elsősorban az oktató-nevelő tevékenységre, az iskolák működtetésére, a vészhelyzetek kezelésére, építkezésekre és átépítések beruházási költségeire, fejlesztési programokra, szakköri tevékenységre, tankönyvekre, módszertani kiadványokra és pedagógiai sajtó megjelentetésére, valamint versenyek szervezésére találhatók anyagi eszközök. Ezek közül viszont az iskolák számára törvényileg csak a már említett működési és bérköltségek garantáltak, minden egyéb kiadás sorsa a minisztérium döntéseinek – és néha a jóindulatának is – múlik. Így a nemzetiségi iskolák is jelentős mértékben kiszolgáltatottak a mindenkori kormány tisztviselőinek.

Tanulmányunkban több ízben is említést tettünk már az 596/2003-as törvényről, amelynek a tanfelügyelőket érintő részén kívül (13a §) az iskolák megnevezésével foglalkozó 21. paragrafusa értekezik még a kisebbségek nyelvhasználatáról. Ez a rendelkezés kimondja, hogy amennyiben egy iskolában valamely nemzetiség nyelvén (is) folyik az oktatás, akkor az intézmény nevét és típusát szlovákul és a nemzetiség nyelvén is fel kell tüntetni, illetve ha az adott településen a nemzetiségi lakosok számaránya eléri a 20%-ot, akkor az egyéb jogszabályok értelmében a község vagy város nevét is mindkét nyelven kell használni.

4.2. Kormányrendeletek

Az egyetlen idevágó kormányrendeletéről (2/2004) már az előző részben szóltunk. Ennek módosítása¹⁸ nem változtatott a nemzetiségekre vonatkozó, korábban elfogadott szabályokon, így jellemzésétől ezúttal eltekintünk.

15. Vyhláška č. 445/2009 Z. z. o kontinuálnom vzdelávaní, kreditoch a atestáciách pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov

16. Zákon č. 597/2003 o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení

17. Nariadenie vlády č. 2/2004 Z. z., ktorým sa ustanovujú podrobnosti rozpisu finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu pre základné školy, stredné školy, strediská praktického vyučovania, základné umelecké školy a školské zariadenia

18. Nariadenie vlády č. 697/2006 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 2/2004 Z. z., ktorým sa ustanovujú podrobnosti rozpisu finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu pre základné školy, stredné školy, strediská praktického vyučovania, základné umelecké školy a školské zariadenia v znení neskorších predpisov

4.3. Miniszteri rendeletek

A minisztérium által kiadott alacsonyabb szintű normák – vizsgálódásunk szempontjából – egyik leglényegesebb eleme a bizonyítványokról és egyéb iskolai nyomtatványokról szóló rendelet¹⁹ lehetne, ez azonban egyszer sem említi a nyelvhasználatot, csupán felsorolja, milyen közokiratok léteznek az oktatásban, melyek azok jellemző jegyei, illetve hogyan kell őket kezelni és tárolni. Így csak a közoktatási törvény kétnyelvűsége vonatkozó szabályozására (11. és 18. paragrafus) hagyatkozhatunk. Érdekes módon míg az említett rendelet elődje²⁰ legalább utalás szintjén emlékeztetett a szóban forgó szabályozás jogi alapjaira, itt már az sem történik meg. A rendelet mindössze annyiban érinti külön a kisebbségek képviselőit, hogy kimondja: a bizonyítvány tartalmazza a nemzetiségre vonatkozó adatot.

A nemzetiségekre vagy a kisebbségi nyelvhasználatra utaló rendelkezések sem az alapiskolákról,²¹ sem a középiskolákról²² szóló rendeletbe (hasnolón a többi jogszabályhoz) nem kerültek, ami azt is jelenti, hogy a tárca külön nem határozza meg a kisebbségi vagy regionális nyelven folyó oktató-nevelő tevékenység szabályait, arra ugyanazok az előírások vonatkoznak, mint a többségi iskolákra.

A miniszteri rendeletek közül csupán a középiskolai tanulmányok befejezéséről szóló norma²³ szabályozza némileg a nemzetiségi sajátosságokat. Ez a jogszabály ugyanis megállapítja, hogy a kisebbségi nyelven zajló oktatásban az érettségi, illetve a záróvizsga kötelező része mind írásban, mind szóban az iskola tanítási nyelve, valamint a szlovák nyelv és szlovák irodalom tantárgy. Ezen felül azonban ez a rendelet sem részletezi az egyéb specifikumokat.

A tárca törvénytárban megjelenő rendelkezései közül egyéb jogi norma nem tér ki külön a nemzetiségi oktatás kérdéseire.

4.4. Módszertani utasítások

Az oktatási minisztérium módszertani utasításai közül mindenekelőtt a tanulmányi versenyek szervezését szabályozó irányleveket²⁴ említhetjük meg. Ez az előírás azért is fontos, mert az esélyegyenlőség végett a korábbi esztendőkhöz gyakorlatában bevált, hogy a versenyek szervezői a központi utasítás alapján kötelesek voltak a nemzetiségi iskolák tanulói számára anyanyelvükre fordítani a vetélkedés feladatait. (Igaz, a valóságban ez nem mindig történt meg.) A 2009-ben megjelentetett ukáz viszont ilyen jellegű rendelkezést már nem tartalmaz, így a tanulónak vagy felkészítő tanárának nincs hivatkozá-

19. Vyhláška č. 326/2008 Z. z. o druhoch a náležitostiach vysvedčení a ostatných školských tlačív vrátane spôsobov ich evidencie a uloženia

20. Vyhláška č. 348/2005 Z. z. o druhoch a náležitostiach vysvedčení a ostatných školských tlačív

21. Vyhláška č. 320/2008 Z. z. o základnej škole

22. Vyhláška č. 282/2009 Z. z. o stredných školách

23. Vyhláška č. 318/2009 Z. z. o ukončovaní štúdia na stredných školách

24. Smernica č. 13/2009-R z 25. augusta 2009 o organizovaní, riadení a finančnom zabezpečení súťaží žiakov škôl

si alapja, ha esetleg államnyelven nyomják kezébe a feladványokat. Pedig a magasabb szintű jogszabályok is kimondják, hogy a vizsgáztatás nyelve az a nyelv, amelyen a tanuló az ismereteit elsajátította. Ez persze az egyes versengések szervezési szabályzatában még helyrehozható lenne, erre viszont – minisztériumi utasítás hiányában – gyakorlatilag semmi biztosíték nincs, hiszen az irányelvek 8. cikkelye 4. bekezdésének d) pontjában, amely a kiadások egyes tételeit sorolja, a bizottságok üléseinek költségeitől az irodaszereken át egészen a nyomtatásig mindenféle található, csak éppen a fordítási költségek nem.

5. Néhány gondolat a nemzetiségi oktatás gyakorlatában jelentkező problémákról

A 2006-tól eltelt időszak sok szempontból és több területen nem kedvezett a kisebbségi nyelveken oktató intézményeknek, s rányomta bélyegét a jelenlegi állapotokra. Ezekről terjedelmi okok miatt csak a teljesség igénye nélkül teszünk említést.

Az egyik ilyen terület a tankönyvkiadás. Itt természetesen nemcsak azokról a költségvetési gondokról beszélhetünk, amelyekről korábban már szóltunk, és amelyek tulajdonképpen fékezik és/vagy néha teljesen megakadályozzák a kisebbségi tankönyvkiadást, hanem problémát jelent a tartalmi szabályozás is. Az egyik alapvető probléma, hogy a fordítások alapjául szolgáló szlovák nyelvű társadalomtudományi tankönyvek (történelem, földrajz, társadalomismeret stb.) esetenként vagy más aspektusból mutatják be a szlovákiai kisebbségeket, mint az ildomos lenne, vagy egyáltalán nem foglalkoznak velük. Mivel a tanmeneteket és a mérések alapjául szolgáló kritériumokat is szlovák szakemberek alkotják, akik nem veszik figyelembe a nemzetiségi sajátosságokat, ez megnehezíti a nemzetiségi pedagógus identitásformáló tevékenységét is. Sokszor az oktatási folyamat túlpolitizálása sem segíti az érintetteket.

Jellemző példa rá, hogy az oktatási minisztérium nemzetiségi főosztálya hosszú előkészítő munka és sorozatos tárgyalások után jóváhagyta a magyar gimnáziumok történelemoktatása számára kidolgozott tanmenetet, majd ehhez megszülettek a szükséges tankönyvek is, de – a 2006-os kormányváltás után – még a harmadik (befejező) rész megjelenése előtt a Ján Mikolaj vezette tárca leállította az egész sorozat kiadását, s már az előző két részt sem lehetett megrendelni a tankönyvforgalmazó vállalatnál.

A minisztériumok háttérintézményeinek szintjén sem folynak a dolgok a helyes mederben, sok esetben figyelembe se veszik a nemzetiségek igényeit vagy követeléseit. Ennek hátterében a megfelelő szakembergárda hiánya is megtalálható, ám sok esetben az állam részéről sem tapasztalható szándék a probléma hatékony kezelésére. Így van ez az Országos Pedagógiai Intézetben²⁵ és az egyes módszertani központokban,²⁶ ahol csak néhány kisebbségi szakértő egymástól függetlenül és majdnem elszigetelten, az intézmény más-más szervezeti szintjén foglalkozik a nemzetiségi oktatás kérdéseivel. Ennél még riasztóbb eset tapasztalható a szakképzést felügyelő intézetben,²⁷

25. Štátny pedagogický ústav

26. Metodicko-pedagogické centrum

27. Štátny inštitút odborného vzdelávania

amely a nemzetiségi iskolák témakörével egyáltalán nem foglalkozik. Ennek köszönhetően a kisebbségek nyelvén zajló szakoktatás szinte teljesen kihalóban van.

Mint látható: számos problémával küzdenek a nemzetiségek nyelvén oktató intézmények. A legnagyobb gond viszont egyértelműen az, hogy a kisebbségi oktatásnak a mai napig nincs valódi stratégiája, nincs fejlesztési programja, amely figyelembe venné a szlovákiai nemzetiségek nyelvi, kulturális és egyéb sajátosságait.

2005-ben elkészült ugyan az oktatási minisztérium központi munkaterve alapján a nemzetiségi főosztály jóvoltából egy koncepció²⁸ a nemzetiségi oktatás szervezésével és irányításával kapcsolatban, ám ez az értekezés, bár végigjárta a tárcán belüli egyeztetés minden egyes állomását, és az eredeti elképzelések értelmében sorsáról a kormány kisebbségi tanácsa²⁹ lett volna hivatott dönten, különböző okok miatt soha nem került még az oktatási miniszter grémiuma elé sem. A Fico-kormány ezt kihasználva hasonló címmel a saját szándékait vetette papírra, ez viszont szinte kizárólag a magyar tanítási nyelvű iskolákban zajló szlovákoktatásra helyezi a fő hangsúlyt, mintha ez lenne a nemzetiségi iskolák egyetlen gondja.

6. Megoldási lehetőségek

A kisebbségi oktatás komplex, sokszereplős folyamat, problémáinak megoldása ily módon számos összetevő függvénye. Részben az érintett közösségeken, igényeiken és hozzáállásukon, belföldi és nemzetközi kapcsolataikon múlik, részben pedig az állam által biztosított feltételrendszertől függ, amelynek többek között vannak jogi, pénzügyi, intézményi, szakmai és személyi tényezők.

A fenti tanulmányban leírt problémák elsősorban jogi természetűek. Ebből adódóan is az tűnik kézenfekvőnek, hogy a hatékony kisebbségi művelődés feltétele mindenképp előtérbe egy biztonságos jogi háttér és egy megfelelő szervezeti struktúra kialakítása, amelyben a nemzetiségek képviselőinek óvodái és iskolái a szakmai háttérszervezetek aktív támogatása révén végezhetnek eredményes munkájukat.

Itt viszont okkal merül fel egy megkerülhetetlen alapkérdés: Hogyan lehetne kielégíteni a kisebbségi igényeket úgy, hogy közben nem sérül a többségi rendszer?

Ennek Európában számos előképe van, melyek elsősorban az intézményi önállóság és önrendelkezés talaján születtek meg. A téma bonyolultsága miatt viszont nem lehet sablonok alapján változást eredményezni, az átalakulás behatóbb vizsgálatokat és előkészületeket igényel. Ugyanakkor persze egy kutatás sem képes leegyszerűsített kérdésekre naprakész válaszokat adni, már csak azért sem, mert tájainkon – legalábbis az oktatás terén – összeolvadtak a szerepek, nem léteznek a kutatók, a szakértők, a tanácsadók és a döntéshozók csoportjai közti határok, következésképpen nincs a kutatás és a politika közt sem megfelelő kommunikáció.

Summa summarum: a szlovákiai kisebbségek oktatása terén a hosszú távú értékek és a rövidebb távú érdekek mentén kell kialakítani egy működő modellt, amely írásos garanciát (jogszábat) biztosít minden eshetőségre, hogy a nemzetiségek súlyuknak

28. Koncepcia výchovy a vzdelávania národnostných menšín v Slovenskej republike

29. Rada vlády Slovenskej republiky pre národnostné menšiny a etnické skupiny

megfelelő helyet és teret kapjanak az oktatás minden egyes területén. Mindehhez az erők összevonásával képzett szakértőgárdát, kisebbségi kutató- és fejlesztőbázist kell kiépíteni. Mindenekelőtt azonban a társadalomkutatók közreműködésével kialakítandó egyértelmű jövőképre és – ennek fényében – részletes cselekvési tervre van szükség a nemzetiségek megmaradásához, hogy egyáltalán tovább éljen az igény a kisebbségi vagy regionális nyelveken zajló oktatás iránt.

LÁSZLÓ A. SZABÓ

The issues of ethnic education in Slovakia in light of the contradictions of the public education law and the language use law

Ethnic education is a complex, multi-player process, the resolution of its issues is a function of many components. In part it depends on the communities, their needs and approach, their national and international relationships, and in part it also depends on the state-provided system of conditions, which have legal, financial, institutional, professional factors. The issues described in the study are mostly legal in nature. Obviously, it appears to be that the principal conditions for an effective ethnic education lay in the establishment of a secure legal background and an appropriate institutional structure, due to which the kindergartens and schools of the ethnic representatives can carry out their effective work with the active support of professional organizations.

Modernizációs tartalékok és veszteségek*

1. Kisebbségi létállapot és kialakulása (áttekintés)

A szlovákiai magyar nemzeti közösségről, nemzetközi jogi szempontból mint kisebbségi közösségről 1919. szeptember 10-e után beszélhetünk. Ugyanis ekkor írták alá a fő szövetségi és társult hatalmak Csehszlovákiával az ún. garanciaszerződést a Párizs melletti Saint-Germain-en-Lay kastélyban. Azonban már korábban, 1919. április 3-án elfogadta a prágai Nemzetgyűlés az első olyan törvényt, amely az új határokon belül az oktatás nyelvét szabályozta. Ezt a törvényi rendelkezések többek között az idegen (nem szlovák és cseh) nyelvi közösségek által működtetett elemi és polgári iskolák alapításának szabályozásával kívánták elérni.

Az impériumváltást követően szlovák tannyelvűvé vált a magyar középiskolák egész sora. Szlovákiában csupán négy önálló magyar tannyelvű gimnázium és egy tanítóképző maradt meg. A mai Szlovákia területén 1918-ig az akkori értelmezés szerint hat felsőfokú intézményben folyt magyar nyelvű oktatás: a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen, a kassai Állami Gazdasági Akadémián, a kassai Állami Jogakadémián, a pozsonyi Egyetemes Evangélikus Teológiai Akadémián, az Eperjesi Evangélikus Kollégiumban, valamint a selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskolán. (Popély 1998) Ezen intézményeket 1921-re az új hatalom vagy megszüntette, vagy szlovák tannyelvűvé változtatta, egy részük pedig átmenekült Magyarországra.

Részben nyelvi okok miatt a magyar fiatalok a hazai cseh vagy szlovák nyelvű egyetemek helyett a megmaradt színvonalasabb csehországi német nyelvű egyetemeket részesítették előnyben. A húszas évek második felében azonban kezdett megfordulni a kocka, és egyre több magyar fiatal iratkozott be cseh vagy szlovák nyelvű felsőfokú intézményekbe. Mindemellett továbbra is igen nagy volt az igény a magyar nyelvű felsőfokú továbbtanulás iránt Magyarországon. Ennek vonzását lényegesen lecsökkentette az 1928-ban hozott minisztériumi rendelet, amely megtiltotta a Magyarországon szerzett oklevelek nosztrifikálását. Csehszlovákiában a két világháború között egyetlen magyar nyelvű felsőfokú jellegű oktatási intézmény működött, mégpedig az 1925-ben létrehozott losonci református teológia.

* A Magyar Professzorok Nemzetközi Szövetsége első konferenciáján (Budapest, 2010. december 11.) és a Szlovákiai Magyar Felsőoktatás Fórumán (Komárom, 2011. június 3.) elhangzott előadások szerkesztett változata.

Rövid története során – kurta harminc év alatt – mindenekelőtt a második világháború utáni kitelepítésekkel a szlovákiai magyarságot kétszer is megfosztották szinte teljes értelmiségi rétegétől.

A magyar nyelvű polgári és felsőfokú továbbtanulás lehetőségeinek korlátozása vagy megszüntetése és az egyre gyakoribb diszkriminatív hatósági intézkedések a szlovákiai magyarságnak a többségi nemzetekhez viszonyított műveltségi szintbeli lemaradását vetítették elő. Erre mutatnak rá az 1937-es statisztikai adatok is. Az 1930-as statisztikai adatok szerint Szlovákia összlakosságának 17,8%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A polgári iskolák tanulóinak csak 8,7%-a volt magyar nemzetiségű. 1938-ban Csehszlovákiában 953 magyar nemzetiségű főiskolás hallgató volt, ami 3,1%-nak felel meg, holott az összlakossági arányok szerint 5,5%-nak kellett volna lenni.

A Szlovákiához csatolt magyar többségű területeken a magyarság Kárpát-medencei története során még regionális szinten sem alkotott valamilyen társadalmi, gazdasági, közigazgatási egységet, és nem alakulhatott ki a felvidéki történelmi identitás.

A szlovákiai magyarság a Szlovákia és Magyarország közötti több száz kilométeres országhatár mentén többször elvékonyult sávban él, amely lényegében a nyugati, közép- és keleti tömbmagyarságot köti össze. A több megyei szintű közigazgatási egységbe való szétszórtsága szinte teljesen lehetetlenné tette egy viszonylag egységes gazdasági térségbe történő tömörülését a magyarságnak. A legnagyobb, a nyugati tömbmagyarság gazdasági szerepvállalását gyengíti Pozsony vonzása, amely egyre keletebbre tolódik ki. A többnyire agrárterületeken élő magyarság helyzetét nagyban befolyásolja az agrárágazatok leépítése, a magyar agrárszakember-hiány. Az ideologizált erős szlovák tőke az agrár-, de egyéb irányú vállalkozásokon keresztül erőteljesen hatol be a magyar lakta területekre, s magával hozza a szlovák etnikai munkaerőt. Mindezek a munkahelyi, társadalmi nyelvhasználat terén, a társadalmi életben is a magyar etnikai kapcsolatok, kötődések fellazulása irányába hatnak.

A szlovákiai magyarságot jellemző társadalmi, gazdasági problémák sokassága lényegében három alapproblémára vezethető vissza. Ezek: az alacsony természetes népszaporulat, a magas asszimiláció és az alacsony műveltségi szint.

A kulturális életen kívül Szlovákia magyarsága nem tudta kialakítani saját autonóm gazdasági, társadalmi, közigazgatási térségét, se elérni azt, hogy alapvető befolyással rendelkezessen az őket érintő ügyek intézésében. Erre a 20. századi geopolitikai nagyhatalmi játszmák keretein belül a választott bátortalan, esetleg élesebb konfliktusoktól való félelem diktálta stratégiák és taktikák mellett gyakorlatilag esélye sem volt.

Az élet mindennapi gondjai mellett a nemzeti kisebbségek vállalát súlyosan terheli a megmaradás, a kisebbségi lét megtartása.

A magyar identitás megtartásáért és megéléséért a küzdelem két fronton folyik. Az első a többségi államhatalommal és közhangulattal szemben folyó küzdelem az autonóm társadalmi és gazdasági lét megteremtéséért. A második küzdelem a kisebbségi közösségen belül folyik a saját maga által kimunkálható, létrehozható és autonóm módon működtethető kisebbségi közösségi létformák kialakításáért.

2. Oktatási expanzió és a kisebbségek továbbtanulása

A (cseh)szlovákiai oktatási rendszer alapjait az első világháború után rakták le a nemzetállamok eszméi alapján. Ezt némileg átalakította a második világháború után az erős szovjet oktatásexpanzió. Azonban az oktatási rendszerek változásait később az egyes oktatási szintek fokozatos tömegesedése is befolyásolta.

A továbbtanulási igény éltetője mindenekelőtt a középosztály. A középosztályosodás, polgárosodás előrehaladása gerjeszti lényegében a művelődési szintek fokozatos tömegesedését. A magyarság Szlovákiában a fentebb röviden körvonalozott körülmények között fokozatosan lemaradt a polgárosodás tekintetében a többségi társadalomhoz viszonyítva, amit egyfajta modernizációs deficitként jellemezhetünk. E hiány halmozódik még azáltal is, hogy a magyarság többnyire agrárjellegű vidékeken, kisebb városokban, falvakban lakik. A továbbtanulási igények lassabban, késleltetve nőnek, mint a többségi szlovák társadalomban.

A továbbtanulási igények tömegesedéséből eredő modernizációs többlet fontosságára a szlovákiai magyarság és oktatáspolitikája kellőképpen nem figyelt fel, amikor a rendelkezésünkre álló iskolahálózat keretein belül kellő intenzitással nem szorgalmazta és nem kezdeményezte a magasabb szintű oktatás fejlesztését, létrehozását. Így a két világháború között a polgárosodást elősegítő polgári iskolaoktatásban való viszonylag alacsony részvétele indította el a szlovákiai magyarság modernizációs deficitjének a létrejöttét. A második világháború után az ötvenes, hatvanas években hasonlóan, az immár tömegesedő középiskolai művelődésben alakult ki modernizációs deficitje a magyar közösségnek. Ekkor a továbbtanulási igényeket a szakképzés felé terelték, és éppen a szakközépiskolai oktatás terén lépett fel jelentős deficit mind a magyar iskolák, mind a magyar tanulók száma tekintetében.

A szlovákiai magyarság modernizációs tartalékai a felsőoktatásban a legjelentősebbek. Trianon óta 50% körüli deficit alakult ki, amely önmagát generálja. A 20. század utolsó évtizedében éri el a felsőoktatás tömegesedése Szlovákiát. Amikor a kisebbségi oktatás alapjait rakták le az első és második világháború után, a felsőoktatás iránti igény még alacsonyabb volt, és a kisebbségi felsőoktatási politikák többnyire csak a pedagógus- és lelkészképzés problémáinak megoldására irányultak. A hetvenes, nyolcvanas években a felsőoktatás lassú tömegesedése sem ébresztette fel Szlovákiában az igényt a más szakirányú magyar nyelvű felsőoktatás indítása iránt. A szlovákiai kisebbségi oktatást felkészületlenül érte a tömeges felsőfokú továbbtanulás beköszöntő hulláma. Ezt még hatványozza az európai integráció folyamatában már most megmutatkozó társadalmi, gazdasági igények változása a művelődés, oktatás iránt. A magyar közösség kulcskérdése az általa lakott régiók felzárkózása az országon belül az Európai Unió fejlettebb régióihoz.

Az oktatás expanziója nemcsak velejárója a modernizálódásnak, hanem hajtóereje is. Ezért tudnunk kell, hogy mekkora modernizációs tartaléka van a szlovákiai magyarságnak és az általa lakott régióknak, és milyen gyorsan lehetséges ezt a tartalékot mozgósítani, mekkora ennek a hajtóereje. A főnti elemzések már arra utalnak, a későbbi statisztikák pedig bizonyossá teszik, hogy a szlovákiai magyarság modernizációs tartalékát még nem sikerült kellő szinten aktivizálni, ami láthatóan csak erőltetett, felszínes modernizációt tesz lehetővé. Ezért fontos társadalmi és politikai stratégiai törekvés a

meglevő modernizációs tartalékok mielőbbi föléléstése, kiszélesítése és serkentése. Ez többek között, sőt talán mindenekelőtt a továbbtanulás és szakképzés iránti igények fölkelését és célzott kielégítését jelenti. (Kozma 2000)

Mielőtt kitérnénk a szlovákiai magyar közösség imént summázott modernizációs állapotának számbeli bemutatására, szóljunk néhány szót arról az oktatási, mindenekelőtt felsőoktatási környezetről, amely körülhatárolja a magyar fiatalok művelődését.

3. A szlovákiai felsőoktatási rendszer

Önálló felsőoktatásról a törvényhozás, az irányítás és végrehajtás szintjén Szlovákiában csak 1993-tól, az önálló Szlovák Köztársaság megalakulásától beszélhetünk. Előtte a szlovákiai felsőoktatás teljes egészében az egységes csehszlovák felsőoktatás integrált része volt. Csehszlovákiában megalakulását követően azonnal hozzáláttak az Osztrák–Magyar Monarchiából örökölt iskolarendszer gyökeres átalakításához. Ennek politikai indítékai abból eredtek, hogy a soknemzetiségű országban az ún. államalapító csehek és szlovákok dominanciáját létrehozzák. Az így kialakult és a második világháború után továbbfejlesztett felsőoktatás nem sorolható be sem a duális többszatsatornás, sem a lineáris többlépcsős rendszerekbe, leginkább az egyszintű, egylépcsős felsőoktatás fogalmával jellemezhető. A képzés ideje 4, 5 vagy 6 év volt, az egyes szakterületektől függően. A felsőoktatási intézmények nevében főiskola vagy egyetem szerepelt, ami nem jelentett képzési szintbeli különbséget. Ugyanis ettől függetlenül a végzősek diplomái teljesen egyenrangúak voltak a munkavállalás, a bérezés, a társadalmi elismerés szempontjából. Ebből a sajátos felsőoktatási rendszerből teremtette meg a kitörés lehetőségeit az 1990. július 1-jével életbe lépett 172/1990 sz. felsőoktatási törvény (Zákon o vysokých školách), amely már lehetőséget biztosított a különböző szintű felsőfokú képzésnek (Zákon 1990, 21. §). Az első szint a Bachelor („bakalár”, bakkalaureatus, Bc), titulust eredményezi, míg a második, a mesterképző szint a használt Master helyett tudományterületektől függően: a. „magister” (Mgr.), b. „inžinier” (Ing.), c. az orvosi, állatorvosi képzésben a MUDr., MVDr. titulust. Az említett törvény érdekessége, hogy valójában lehetőséget kínált az addigi egyszintű képzés megtartására, de mind a duális, mind a lineáris modellek kialakulására is. Ennek ellenére a szlovákiai felsőoktatást a kilencvenes években csak az intézményeken belüli duális képzési formák kialakulásának lassú folyamata jellemezte. (László 2006)

E vajúdnak vetett véget a bolognai folyamathoz való csatlakozás, amelynek a 2002. április 1-jén életbe lépett teljesen új szemléletet tükröző 131/2002-es számú felsőoktatási törvény nyitott utat. E törvény egyedülálló Európában a tekintetben, hogy egyértelműen kimondja: Szlovákiában csak az egymásra épülő három fokozatú akkreditált tanulmányi programok szerint folyhat felsőfokú képzés. A minisztérium csak kivételes esetekben engedélyezhet olyan, ún. összevont tanulmányi programokat, amelyek második szintű diplomához vezetnek anélkül, hogy közben 3 év után diplomával végződő kimenetet biztosítana. Az említett törvény sajátossága, hogy a bolognai rendszerbe beépítette az egyetemi, ún. kisdoktori fokozatok megszerzésének lehetőségét a magiszteri titlussal rendelkezők számára. Érdekességként említjük meg, hogy a második szinten szakterületek szerint két titulust különböztet meg a törvény, az egyetemi doktori képzésben hatot és a harmadik szintű programokban négyet.

A két erre tervezett átmeneti évet végül is ki kellett bővíteni, így a 2005/2006-os akadémiai évtől kezdődően már csak a bolognai rendszerben lehetett felsőfokú tanulmányokat indítani. 2010-ben a teljes öt éves bolognai rendszer kifutása után már bizonyos következtetéseket is le lehet vonni a folyamat szlovákiai hatásáról. Ezek egyike, hogy a nyilvános és magánintézményekben 2008-ban a bolognai modellben először az első ciklusban 20 481 nappali hallgató végzett és ugyanebben az évben a második ciklus első évfolyamába 19 144 nappali hallgató iratkozott be. A munkaerőpiacot csak a hallgatók 6,5 százaléka választotta. Hasonló volt a helyzet 2009-ben is. Ez egyértelműen azt mutatja, hogy Szlovákiában a régi egyszintű felsőoktatás folytatódik a bolognai modellben. Az első ciklus után nem mutatkozik hajlandóság a kilépésre, sem társadalmi igény a Bc. végzősek befogadására, de hatalmi szándék sem mutatkozik a folyamatok befolyásolására.

A Bolognára való átállás folyamatában Szlovákiában kialakították a 364 tanulmányi szak rendszerét, a szakok 27 tudományágba, ezek pedig 9 tudományterületbe vannak besorolva. A tanulmányi szakok tartalmi leírásai is elkészültek. A felsőfokú tanulmányokat a hallgató a tanulmányi programokban végzi, amelyek egy-egy tanulmányi szakra épülnek oly módon, hogy a programnak tartalmaznia kell a tanulmányi szak számára előírt tananyag legalább hatvan százalékát.

A 3+2 formát ajánló bolognai modellre való átállás legérzékenyebb és talán legfontosabb része az új tanulmányi programok elkészítése. A munkaerőpiacon való alkalmazhatóság szempontjából fontos képességek, készségek megszerzésének és a továbbtanulást igénylő elméleti ismeretek elsajátításának összehangolása jelenti a programok készítőinek a legnagyobb gondot. A szlovákiai felsőoktatási intézmények sem találták meg eddig erre a problémára a megfelelő megoldást. Kisebb-nagyobb tartalmi változtatások mellett úgy készítették el a tanulmányi programjaikat, hogy a korábbi egylépcsős programokat kettéosztották, bakkalaureatusi vizsgát és szakdolgozat megvédését előírva diplomás kimenetet biztosítottak a munka világába. Így a hagyományos egyetemeken nem foglalták le a munkaerőpiac konkrét szakképzettségeket és munkavégzési készségeket igénylő és kínáló terepeit, átengedve ezeket részben a magán felsőoktatási intézményeknek, amelyek létrehozását így közvetve is ösztönözték.

A bolognai modell bevezetését előirányzó 2002-ben elfogadott törvény éveiben egy magán felsőfokú intézmény működött Szlovákiában, 2010-ben már tíz ilyen intézmény volt, és hallgatói az összes hallgatók 16,8%-át tették ki. (Výročná 2009)

A szlovákiai munkaerőpiacot sem találta Bologna megfelelően felkészülve az eddig szokatlan Bc végzettségűek befogadására.

A szlovákiai felsőoktatási rendszer további sajátossága a hatévenként esedékes ún. komplex akkreditáció, amely alkalmával az akkreditációs bizottság átfogóan átvilágítja az egyetemet, valamennyi programját újból akkreditálja. Ennek alapján sorolják be az intézményeket három kategóriába. Azonban nem teljesen tisztázott ennek a következménye.

Nem utolsósorban említsük meg, hogy az 131/2002-es törvény szerint a felsőoktatási intézmények kikerültek az állami intézmények kategóriájából, és sajátos nyilvános önkormányzati intézményekké váltak, amelyeket az állam vállalatyszerűen működtet. Ez többek között azt jelenti, hogy az állam eddig gyakorolt feladatköreinek egy részét az intézmények új szerve, az igazgatótanács látja el. Emellett megmaradtak a hagyományos kari, egyetemi szervek a Szenátus és a Tudományos Tanács.

4. Szlovákiai magyarok a felsőoktatásban

Az alábbiakban a nyilvános és magán felsőoktatási intézmények nappali hallgatóinak statisztikai adataira fogunk támaszkodni, a katonai és rendőrtiszti képzést folytató állami intézmények statisztikai adatai nélkül. Ugyanis ezek adatai a múltban nem mindig voltak hozzáférhetőek, az extern (levelező) hallgatók nemzetiségi összetételéről pedig egyáltalán nem készülnek statisztikai kimutatások.

1. táblázat. A magyar nemzetiségűek aránya korcsoportok szerint

Korcsoport (évek)	A magyar nemzetiségűek százalékos aránya											
	1991	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
0–4., óvoda	8,54	7,62	7,46	7,30	7,14	6,98	6,82	6,65	6,49	6,33	6,17	6,01
5–14., alapiskola	8,97	7,70	7,61	7,52	7,43	7,34	7,25	7,15	7,06	6,97	6,88	6,79
15–19., középiskola	9,54	8,36	8,24	8,11	7,99	7,86	7,74	7,62	7,49	7,37	7,24	7,12
20–24., egyetem	10,09	8,50	8,40	8,30	8,19	8,09	7,99	7,89	7,79	7,68	7,58	7,48
Teljes populáció	10,76	9,68	9,59	9,49	9,40	9,30	9,21	9,12	9,02	8,93	8,83	8,74

Szlovákiában valójában az 1989-es politikai rendszerváltást követően kezdődött el a felsőoktatás fokozatos és tartós tömegesedése. 1990 óta a nappali tagozatos hallgatók száma 2,64-szeresére nőtt. A magyar nemzetiségű hallgatók számának 2,46-szeres növekedése csaknem követni tudta ezt a nagyarányú fejlődést. A második világháború óta a magyar nemzeti közösségen belül a diplomások aránya azonban messze elmaradt a magyar kisebbségnek egyrészt az ország teljes lakosságához viszonyított, másrészt az illető korcsoporton (20–24 évesek) belüli arányától.

Az egyetemista korcsoporton (20–24 évesek) belül a magyar nemzetiségűek aránya 1991 és 2001 között 15,76%-al csökkent Szlovákiában. Ez az aránycsökkenés a 2001 és 2011 között – előrejelzésünk szerint – 12%-ra módosul, ami arra is utal, hogy a magyar fiatalok asszimilációjának üteme a mostani évtizedben némileg mérséklődik (lásd az 1. táblázatot). A felsőoktatás is globalizálódik. Megnőtt az igény a külföldi tanulás iránt főleg ott, ahol nyelvi akadályok nincsenek. Ennélfogva a szlovák fiatalok előtt megnyíltak a csehországi egyetemeken való továbbtanulás lehetőségei. Ugyanez elmondható a szlovákiai magyar fiatalokról is a magyarországi egyetemek irányában. A külföldön tanuló szlovák állampolgárságú hallgatók némileg módosíthatják a hazai statisztikai adatokat. Az európai mobilitási programokban részt vevő hallgatókon túl érdemes tehát figyelni a teljes tanulmányokat külföldön végző hallgatókra is, mivel ezek száma ma már az előbbieket többszöröse Szlovákia viszonylatában. Szlovákia, Csehország és Magyarország egyszerre lett 2004-ben az Európai Unió tagja, és gyakorlatilag közel egy időben vezették be a bolognai rendszert. Emellett a nagyobb hagyományokkal rendelkező magas színvonalú cseh és magyar egyetemek vonzóak a szlovákiai és a szlovákiai magyar fiatalok számára, hiszen nincsenek nyelvi akadályok. Ezek dinamikus növekedését illusztrálja, hogy 2003-ban a csehországi egyetemeken

tanuló 7437 szlovákiai hallgató a Szlovákiában tanuló szlovák állampolgárságú hallgatók 5,2 százalékát tette ki, és 2009-ben ez az arány már 10,7 százalékon van. A szlovákiai magyar nemzetiségű fiatalok számára a magyarországi egyetemek vonzása a színvonal mellett nyelvi okokra is visszavezethető. E fiatalok számának változásait a csehországiaktól eltérően tehát más tényezők is befolyásolják.

Ezen okokból a korrekt következtetések levonása végett nem elég a szlovákiai állampolgárságú magyar nemzetiségű fiatalok felsőfokú művelődését csak a szlovákiai belső viszonyok között tanulmányozni, kutatni. Európában különleges szlovákiai sajátosságok közé tartozik a Csehországban felsőfokú tanulmányokat folytató szlovákiai hallgatók igen magas aránya. (Zpráva 2009) Ez bizonyos értelemben a szlovákiai felsőoktatás leminősítésének jele. Ugyanakkor modernizációs veszteségekhez vezet, mivel a hallgatók jelentős része már külföldön vállal munkát. A szlovákiai magyarok számára a Csehországban és Magyarországon tanuló felsőfokú hallgatóinak magas száma még érzékenyebb modernizációs veszteségeket indukál. A statisztikai oktatáskutatás terepe itt a középiskolai oktatás tekintetében a szlovákiai és a magyarországi adatok együttese. A felsőoktatás tekintetében pedig a szlovákiai, csehországi és magyarországi statisztikai adatok együttesére támaszkodunk. A felhasznált és közölt adatok a szlovák állampolgárokról vonatkoznak (SzA).

Szlovákia és Csehország viszonylatában a nyilvános, magán- és egyházi intézményekben tanuló nappali diákok, hallgatók statisztikai adatait vettük figyelembe, Magyarország esetében pedig az állami, egyházi és alapítványi fenntartású intézmények adatait.

A szlovákiai magyarok felsőfokú művelődésének mélyebb elemzéséhez nem elégségesek a hivatalos, nyilvános statisztikai adatok. Ezek alapján kigenerálhatók olyan statisztikai adatok, amelyek a művelődés finomabb részleteire is rámutatnak. Melyek azok a támaszadatok, amelyek a részletesebb statisztikai adatok kigenerálásának folyamatában kulcsszerepet töltenek be?

1. Első ilyen statisztikai adat a magyar nemzetiségűek aránya főiskolás korcsoporton (20–24 év) belül. A népszámlálások szolgáltatják az egyedüli pontos megbízható hivatalos adatokat. Ezek alapján lehet kikalkulálni meglehetősen nagy pontossággal a népszámlálások közötti évek statisztikai adatait az egyenletes elosztás elve alapján. Előrejelzések megfogalmazásához, a tendenciák kitapintásához azonban szükséges kiszámítani a 2011-es népszámlálás lehetséges statisztikai adatait. Ehhez itt két forrást használunk fel. Az egyik a 2008-ban a SÚSR (VDC 2008) által 2011-re közzétett előrejelzés Szlovákia lakosainak számáról. A második forrás a Gyurgyík László által végzett kutatások eredménye a szlovákiai magyar lakosok számának 2011-re esedékes becslésére (Gyurgyík 2008). Gyurgyík László 2011-re egy pesszimista és egy optimista becslést készített a szlovákiai magyarság számának alakulásáról. Mi itt elemzéseink alapjául e két előrejelzés átlagát vettük. (Komzsik–László 2009, 86. p.) Ezek alapján a magyar nemzetiségűek aránya a főiskolás korcsoporton (20–24 év) belül 2009-ben 7,68% (lásd az 1. táblázatot).

2. A második támaszadat a szlovákiai felsőfokú intézményekben a 2009/2010. akadémiai évben a magyar nemzetiségű hallgatók 4,56%-os aránya lesz (Statisztika 2009). A Csehországban tanuló szlovákiai felsőoktatási hallgatók körében – pontos adat híján – a magyar nemzetiségűek arányát szintén 4,56%-ban becsültük meg.

3. A harmadik támaszadatunk a magyar nemzetiségű középiskolások körében a magyar tannyelvű középiskolát látogató diákok arányára vonatkozik. Ezt 70,59%-nak vettük, ugyanis ez az utolsó öt év (2005–2009) százalékos arányainak átlaga (Štatistika). Ennek alapján biztos adat híján feltételezzük, hogy a magyar nemzetiségű felsőfokú hallgatók szintén 70,59%-a magyar tannyelvű középiskolába járt. A Magyarországon tanuló hallgatókra úgy tekintünk, mint akik magyar nyelvű középiskolát végeztek.

Ezek alapján az említett három országra kiterjedő és a 2009/2010-es akadémiai évre vonatkozó összesített statisztikai adatokat a 2. táblázatban foglaltuk össze (Štatistika 2009; Gyorsjelentés 2010; Zpráva 2009).

2. táblázat. Szlovákiai magyarok a felsőoktatásban

	SzA	MN	MT	MN-KL	MN-HI	MT-KL	MT-HI
Szl.	139 116	6 347	3 969	9 081	2 734	5 900	1 931
Cseh.	16 521	753	471	1 078	325	700	229
Magy.	1 943	1 943	1 943	1 943	0	1 943	0
Összesen	157 580	9 043	6 383	12 102	3 059	8 543	2 160

Az első oszlop tartalmazza a szlovák állampolgárságú (SzA) felsőfokú hallgatók pontos számát nappali képzésben. A második oszlop a magyar nemzetiségű hallgatók (MN) számát tartalmazza, Szlovákia és Csehország viszonylatában az említett 4,56%-os arány alapján kiszámítva. A magyar tannyelvű középiskolát végzett felsőfokú hallgatók (MT) számadataihoz úgy jutottunk, hogy kiindultunk a MN hallgatók (9043) 70,59%-ból (6383) és ebből kivonva a Magyarországon tanuló hallgatók számát (1943) megkaptuk a szlovákiai és csehországi magyar nemzetiségű hallgatók körében (7100=6383+753) a magyar tannyelvű középiskolát végzettek számát (4440=3969+471), amely 62,54%-nak felel meg. Ahhoz a statisztikai adathoz, hogy hány magyar nemzetiségű hallgatónak kellene lennie a felsőoktatásban (MN-KL), felhasználtuk az ismertetett 7,68%-os korcsoportarányt. Így jutottunk el a 12 102 hallgatói számhoz. Ebből kivonva a Magyarországon tanuló hallgatók számát, megkapjuk azt a hallgatói számot, ahány magyar nemzetiségű hallgatónak kellene tanulnia a szlovákiai és csehországi felsőfokú intézményekben. Az ott tanuló szlovákiai hallgatóknak ez 6,53%-a. Azokhoz a számadatokhoz, hogy hány magyar tannyelvű középiskolát végzett felsőfokú hallgatónak kellene tanulnia (MT-KL) a felsőoktatásban, az MN-KL hallgatói számokból ugyanolyan számolási algoritmussal juthatunk el, mint ahogyan azt fentebb a magyar tannyelvű középiskolát végzett hallgatói számok kigenerálásánál tettük. Így eljutottunk ahhoz az adathoz, hogy a szlovákiai és csehországi MT-KL hallgatói szám az MN-KL hallgatói számnak 64,97%-át teszi ki.

5. Tartalékok és veszteségek

Az így elkészített táblázatban a szlovákiai magyarok felsőfokú művelődésének finomabb, részletesebb, mélyebb szerkezeti mutatói jelenítődnek meg. A számadatok mögött húzódnak meg aztán a lényeges mérvadó megállapítások.

A magyar nemzeti közösség felsőfokú művelődésében ún. modernizációs tartalék-ként jelenik meg a 3059 számot kitevő hallgatói hiány (MN-HI), amely tetemes 25,28

százalékban mérhető. Nagyon lényeges, hogy a magyar kisebbség társadalmában mennyire vannak meg a tartalékok aktiválásához szükséges belső és külső motivációs feltételek. E modernizációs hallgatói tartalékszámot évfolyamokra bontva (osztva öttel) azt kapjuk, hogy évenként 612 magyar nemzetiségű középiskolás diákkal kellene többnek bekerülnie a felsőoktatásba ahhoz, hogy az országos korcsoport arányokat elérje.

A magyar tannyelvű művelődésben meglevő felsőfokú modernizációs tartalékokat (MT-HI) a 2160 hallgatói hiány adja, vagyis 432-vel több magyar nyelvű középiskolát végzett diáknak kellene évenként beiratkozni a főiskolákra, mint ahányan jelenleg teszik.

A 2009/2010-es akadémiai évben a magyar tannyelvű középiskolát végzett 6383 felsőfokú hallgató közül 1982 a szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatásban végzi tanulmányait, tehát 31,05%-uk. Ez sugall egy feltételezést, hogy a szlovákiai magyar nyelvű felsőoktatás modernizációs tartalékát a 432 hallgatói hiány 31,05%-a adja, amely évenként 134 hallgatót jelent. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a hazai magyar nyelvű felsőoktatás modernizációs tartalékai az itt ecsetelt értelemben csaknem kimerültek, hiszen a 134 hallgatói tartalékon négy intézmény osztozik.

A szlovákiai magyar nemzetiségű hallgatók 21,49%-a Magyarországon, 8,32%-a Csehországban, tehát összesen legalább 29,81%-a külföldön végzi tanulmányait. E hallgatók nagy részét a magyarság modernizációs veszteségei közé sorolhatjuk, hiszen nagy valószínűséggel (főleg Magyarország viszonylatában) többségük már nem tér vissza szülőföldjére. Ez valójában nemcsak a szlovákiai magyarság modernizációs vesztesége, hanem egész Szlovákiáé is. A magyar nemzeti kisebbségi lét szempontjából még szembetűnőbbek a veszteségek, hiszen a magyar tannyelvű középiskolát végzett felsőfokú hallgatóknak már 30,44%-a tanul Magyarországon, és csak 62,18%-a Szlovákiában. Ez az agyelszívás egyértelműen a szlovákiai magyar értelmiségi réteg kárára történik, és lényegesen negatívan befolyásolja az otthon maradtak esélyeit a régiók modernizációs versengésében.

E fejlődési folyamat tendenciájára mutatnak rá a további statisztikai adatok is, melyek szerint pl. az 1995/96-os akadémiai évben a Magyarországon tanult szlovákiai magyar felsőfokú nappali hallgatók száma 373 volt, ami a Szlovákiában tanult magyar hallgatók 10,83%-át tette ki. Ez az arány gyorsan növekedett, 1998-ban már 19,4 százalékon volt, 2003/04-ben, a szlovákiai magyar egyetem (Komárom 2004) létrehozása előtt már 35,2 százalékra emelkedett. Valószínűleg e magyar egyetemen való tanulási lehetőségek miatt, de demográfiai okok miatt is a 2009/10-es tanévre ez az arány 30,6%-ra mérséklődött. (Gyorsjelentés 2010)

Továbbra is az említett három ország összesített statisztikai adataira támaszkodunk. A művelődési problémák egy másik megközelítését szolgáltatják a középiskolai diákok és a felsőfokú hallgatók számadatainak összehasonlításai. A 2009/10-es tanév adatai szerint az egy évfolyamra eső felsőfokú hallgatók száma (31 516) az egy évfolyamra eső középiskolás diákok számának (70 985) 44,40%-át tette ki. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a szlovákiai állampolgárságú érettségizők átlagában 44,40%-a folytatja tanulmányait a felsőoktatásban. A szóban forgó tanévben 19 472 szlovákiai magyar fiatal tanult a középiskolákban, közülük 13 775 magyar tannyelvű iskolába járt. Ha ezeket az adatokat összevetjük az 1. táblázat adataival, akkor a magyar nemzetiség modernizációs tartalékai abban is felfedhetők, hogy érettségiző fiataljainak átlagban csak 37,16%-a kerül a felsőoktatásba.

Az itt alkalmazott statisztikai technikák, módszerek eredményei alapján még egy érdekes megállapítást tehetünk. Ugyanis a magyar tannyelvű középiskolában tanuló diákoknak átlagban évfolyamonként 37,08%-a tanul tovább a felsőoktatásban, a szlovák tannyelvű középiskolába járó magyar nemzetiségűeknek pedig a 37,36%-a. Itt sikerült először statisztikai számadatokkal igazolni, hogy a magyar nemzetiségűek számára nem jelent előnyt a továbbtanulás szempontjából, ha szlovák nyelvű középiskolába járnak. A magyar nemzetiségű fiataloknak az országos adathoz képest több mint hétszázalékos lemaradása a felsőoktatásba való belépés tekintetében tehát nem alap- és középiskolai oktatási nyelvi probléma, hanem évtizedek óta halmozódó szociális és társadalmi problémák együttese. Ez abban is megmutatkozik, hogy a felsőoktatásba való bejutási feltételek jelenlegi kritériumrendszerének fellazulása miatt nagy valószínűséggel kimondhatjuk, hogy a magyar nemzetiségű érettségiző fiatalok már eleve kisebb arányban jelentkeznek a felsőoktatásba. Tehát a továbbtanulási igény hiányáról beszélhetünk.

Felhasznált irodalom

- Gyorsjelentés 2010. *Gyorsjelentés a 2010/11 tanév felsőoktatási előzetes statisztikai adataiból.* NEFMI, Statisztikai Osztály.
- Gyurgyík László 2008. *Quo vadis, szlovákiai magyarok?* Kézirat, 2008; részben: Új Szó, Szalon, 2009. április 25. 16 p.
- Komzsík Attila–László Béla 2009. A szlovákiai magyar kisebbség intézményes művelődése a statisztikák tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 4. sz. 85–103. p.
- Kozma Tamás 2000. Kisebbségi oktatás Közép-Európában. *Educatio*, 9. évf. 2. sz.
- László Béla 2006. Akkreditáció Szlovákiában. In: Kozma Tamás–Rébay Magdolna (szerk.): *Felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában.* Budapest, U-M-K.
- László Béla 2006a. Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében. In László Béla–A. Szabó László–Tóth Károly (szerk.): *Oktatásügy 1989–2006. Magyarok Szlovákiában IV.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- László Béla 2008. A szlovákiai és a szlovákiai magyar felsőoktatás a bolognai folyamat tükrében. In Kozma Tamás–Rébay Magdolna (szerk.): *A bolognai folyamat Közép-Európában.* Budapest, U-M-K.
- Popély Gyula 1998. A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)szlovákiában 1918-1945. In Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1919–1998. II. Oktatásügy, közművelődés, sajtó.* Budapest, Ister.
- Štatistika. Štatistické ročenky školstva.
- Štatistika 2009. Štatistická ročenka školstva SR.
- VDC 2008. Výskumné demografické centrum. Prognózy z roku 2008.
- Výročná 2009. Výročná správa o stave vysokého školstva za rok 2009. www.minedu.sk, Vysoké školstvo. Výročné správy o stave vysokého školstva.
- Zákon 1990. Zákon č. 172/1990 Z.z. o vysokých školách.
- Zpráva 2009. Výroční zpráva o činnosti vysokých škol. MŠ-ČR. Praha, 2009.

Ipolyság – a kettéosztott város

Az őszirózsás forradalom utáni napokban, 1918. november elején, Ipolyságon is megalakult a nemzetőrség. Ennek parancsnoka Kürthy Ernő huszár százados, kistúri föld-birtokos és helyettese, dr. Salkovszky Jenő tartalékos hadnagy, ipolysági ügyvéd lett. Létszáma az eskütételkor meghaladta a száz főt. Sajnos, a felszerelésük, így katonai erejük is, szegényes volt: 95-ös Mannlicherekkel voltak ellátva, hosszú, másfél méteres fegyverekkel. Ezeket szíj helyett fonott gurtai vagy darab kötél tartotta a vállon. Maga az eskütétel a főtéren, a Vármegyeháza előtt volt megtartva. A század 5 szakaszból állott, vezetőik tartalékos tisztek voltak. A helyi nemzetőrség biztosította a törvényességet és a rendet nemcsak helyben, hanem távolabb, főleg a volt Hont megye területén is. Fő adat-közlőm, Berta Sándor nyugalmazott tanár szerint még Korpona is igénybe vette a segítségüket, mert ott fosztogatások és erőszakos támadások érték a lakosságot. Derekasán helytálltak egészen a cseh légionisták bevonulásáig, 1919. január 20-ig.

Az államfordulat, a „prevrat” Ipolyságon nem zajlott le egyszerű katonai megszállással. A cseh légionisták Csata felől január 19-én délelőtt vonattal érkeztek a vasútállomásra. Itt nemzetőrségünk vezetői fogadták őket, és dr. Salkovszky Jenő ügyvéd közölte velük, hogy a demarkációs vonal, vagyis az Ipoly folyó túloldalán vannak, ezzel megsértették a békeszerződésben elfogadott ideiglenes határvonalat. Ezt a parancsnokok tudomásul vette, elnézést kért, és az egész szerelvény visszavonult Párkány irányába.

Másnap, január 20-án Győr felől gyalogosan közelítették meg a várost – teljes felszereléssel: az öszvéres szekereken a felszerelést szállították, a katonák pedig olasz hegyivadász-egyenruhát viseltek: széles kalapokkal, lábszárvédősen vonultak gyalog a város felé. Mivel akkor még hivatalos, ill. legális katonasága az újonnan kikiáltott államnak nem volt, ezek a katonai egységek inkább szabadcsapatok vagy légiósok voltak, egyenruhájuk ezért nem volt egységes.

Az államfordulatig megmaradt az addigi közigazgatási rend. A hivatalnokok helyükön maradtak, a városbíró Zanoletty József volt. Városunk szülötte közvetlen tanulmányai befejezése után itt kezdett dolgozni, majd 1915-ben városbíróvá választották, vagyis napjaink polgármesterévé. Nehéz munkát vállalt magára: a világháború éveitől a szegénység és elkeseredettség uralkodott mindenütt. Itt is meg kellett szüntetni a kaotikus viszonyokat és biztosítani a törvényességet, a rendet mindenütt. A győztes antanthatalmak már 1918 nyarán döntöttek a „nemzetállamok” kialakításáról a régi monarchia helyén. Ezek határait, nemzetiségi összetételének alakulását mindjárt

a háború utáni hónapok katonai összeütközései, konfliktusai, részben pedig a párizsi békekonferencia határkijelölő bizottságának döntései határozták meg. A városbíró sokatmondó célt tűzött ki maga és munkatársai számára: „Tiszta kezekkel – tiszta munkát!”, s továbbra is a helyén maradt és vezette a városát. A városi főjegyző Drozd András maradt.

A légionisták bevonulására sokan voltak kíváncsiak, és megcsodálták a szokatlan egyenruhás sereget. Abban az időben a város határa északról a mai államrendőrségnél és a szovjet emlékműnél volt. A rendőrséggel szemben, a Petőfi utca sarkán már akkor is állt egy jól menő vendéglő. Itt borozgattak néhányan, köztük Spitzer Vilmos tartalékos hadnagy, a zsidó iskola igazgatójának fia is, aki a kitódult tömeggel ment megnézni a katonai bevonulást. A cigányzene hangjai mellett köszöntötte őket, mire a parancsnok megköszönte a „szíves fogadtatást”, mivel azt hitte, az ő fogadásukra készítették az ipolyságiak a zenés műsort.

Ezután előőrsei felderítették a terepet, majd amikor visszaérkeztek, a zászlóaljnyi katonaság megszállta a középületeket. Maga a parancsnokság a Városháza (ma a Fegyverneki Ferenc Közös Igazgatású Katolikus Iskola) épületében rendezkedett be, a katonaság pedig a város iskoláiban szállt meg. A határvonal a folyón átívelő hidat szelte át, így a Homok városrész a Magyar Tanácsköztársaság irányítása alatt maradt. Az itteni városi Nemzetőrség gyakorlatilag 1919. január 20-ával megszűnt. Magyar oldalon a katonai erőt csak a Pálmay-csoport képviselte, kiknek székhelye Rétságon volt. Pálmay Ernő százados a világháború alatt hadifogságba esett, onnan csak 1918 novemberében tért haza. Ő lett a Léván állomásozó honvéd géppuskás tanfolyam utolsó parancsnoka. Amikor az országban kaotikus viszonyok alakultak ki, Pálmay a katonákból és a hozzájuk később csatlakozó barsi és honti polgárokból, diákokból a belső rend fenntartása végett önkéntes alakulatot szervezett. Ez hamarosan egy századnyi erőt képviselt, és összeütközésbe került az előrenyomuló cseh légiósokkal Zsolna, Galgóc, Trencsénteplic határában. A Károlyi-kormány Pálmayt és egységét 1919. január 8-án az Ipoly bal partjára rendelte, a demarkációs vonal déli oldalára. Ezért katonái közül azokat, akiket családjuk a folyó északi oldalához kötött, a szolgálat alól felmentette. Így összesen 79-en maradtak, 24 tiszttel és 55 katonával. A csoport január 9–10-én Drégelypalánkról először Nagyorosziba, majd Rétságra települt. A Homok városrészben lakó gyerekek, középiskolás tanulók 1918. december 20-ától, a karácsonyi szünet kezdetétől már nem járhattak iskolába a „prevrat” alatt, de ezt később március 1-jéig mégis engedélyezték.

A híd két oldalán őrség ellenőrizte a civil lakosság átjárását. Magyar oldalon a régi vámház, szlovák oldalon pedig az Ipoly utca sarki épülete volt az őrség helye. Március 1-jén a cseh katonák teljesen lezárták a határt: a híd közepét „spanyolbakokkal” eltorlaszolták. Nepomuki Szent János szobrát (melyet a nép csak Jánoskának nevezett) pedig maguk felé fordították, hogy rájuk vigyázzon. 1944 decemberében, a második világháború alatt a felrobbantott hidakkal együtt „Jánoska” szobra is végérvényesen eltűnt.

Márciusban újra növekedni kezdett a Pálmay-csoport létszáma. Sokan megszöktek az innenső oldalon lévő községek fiataljai közül. Azok, akik nem akartak a behívó kézhezvétele után a magyarok ellen harcolni, inkább átszöktek a demarkációs vonal túloldalára. A csoport így már több száz főnyire duzzadt. Kun Béla uralma alatt Pálmay Ernő katonái is nehéz helyzetbe kerültek. A Népbiztosok Kormánya Pálmayhoz megbízotta-

kat küldött azzal, hogy álljanak át harcolni az ő oldalukra. „Katona vagyok, és nem érdekel a maguk politikája. Én csak a hazámat akarom megvédeni az idegenekkel szemben!” – volt Pálmay válasza. 1919 májusában ezért több tisztet és sorkatonát hozzátartozóikkal együtt letartóztattak és a váci vésztörvényszék elé hurcoltak. A csoport azonban összefogott, megmentette tagjait a bebörtönzéstől és a haláltól.

A Tanácsköztársaság kikiáltására reakcióként a cseh-szlovák kormány elrendelte az 1892–1898-as évfolyamok általános mozgósítását, ezt a parancsot azonban csak kevesen teljesítették. Sokan inkább átszöktek Magyarországra, és beálltak a Pálmay-csoportba. A magyarországi szovjetek külpolitikai helyzete azonban válságossá vált azzal, hogy április 17-én megkezdődött a román offenzíva, és május 2-án Szolnoknál már elérték a Tisza vonalát. Április végén Csehszlovákia is megtámadta Magyarországot. A budapesti munkás- és katonatanács erélyes védekezésre szánta el magát. Április 22-én Böhm Vilmost a tiszántúli hadsereg főparancsnokává, Stromfeld Aurél ezredest vezérkari főnökké, Szamuely Tibor népbiztost pedig a front mögötti bizottságok parancsnokává nevezte ki. A proletárdiktatúra így esett át első krízisére április 28. és május 7. között. Stromfeld Aurél vezérkari főnök, a régi monarchia egyik legjelesebb tisztje, átszervezte Kun Béla vörös seregét, és északi irányban indított támadást.

Elfoglultság nélkül nehéz beszélni legújabb kori történelmünkről. Sok emlék él még az emberekben ezekről az eseményekről, viszont sajnos, kevés írásos emlékünknél maradt meg. Ezért fontos dokumentuma az Ipoly menti harcoknak az a kéziratban fennmaradt visszaemlékezés is, amelyben Vendelín Sahulčík, az új államtól kinevezett második „zsupán” – azaz főispán – így emlékezik: „A bolsevikok fegyveres betörésére mi, hontiak élénken emlékezünk. Hiszen sehol nem volt megyei hivatal olyan közel a határhoz, mint Ipolságon – alig 300 méterre! A hivatalt akkor vettem át, amikor 1919. március 26-án az első zsupán, Lehotský Gusztáv korponai ügyvéd lemondott. A megyei hivatal sok nehézséggel küzdve dolgozott tovább, a hivataloknak a fele sem volt elfoglalva, így mindenki kettő helyett dolgozott. Valamit tennünk kellett, hogy a hivatalnokok munkáját megkönnyítsük: április 9-én beindítottuk a közös menzát, Maršan ezredessel közösen biztosítottuk alkalmazottainknak az esti programot. Május elseje megünneplésére a katonasággal együtt nyilvános ünnepséget tartottunk. A megyeháza balkonjáról ünnepi beszédek hangzottak el, Mihály öcsém – akkor még főiskolás, egyúttal a megyei hivatal titkára Rázus költőnk versét, a Hoj zem drahá-t szavalta el.

De a polgárok és a régi hivatalnokok nem ünnepelték velünk a munka ünnepét. Budapestről olyan jelszavakkal voltak buzdítva, mint a »Nem, nem soha!« A buzdításon kívül a régi hivatalnokok megkapták a magasabb fizetést, különböző pótlékokkal, mint pl. 300 korona öltözködésre, 300 korona a gyerekekre stb. Arról, hogy ezek Magyarországon nyomtatott értéktelen pénzek, a félrevezetett hivatalnokok semmit nem tudtak.

Május 2-án katonaságunk lecserélődött. A hivatalnokok majdnem egész májust végigörködték, alig aludtak, mivel megtudtuk, hogy a magyar oldalon több mint 1000 gyalogos katona áll, ágyúkkal és páncélvonattal felszerelve. Pozsonyba a történetet hetente kétszer is jelentettem. Május 16-án Šrobár Vavro miniszterrel személyesen is beszéltem, követelve a lehető leggyorsabb segítséget... Az Ipoly nem olyan széles és nagy folyó, mint a Duna, és a bolsevikok minket az irodáinkban löhetnek agyon lövészárkaikból, mint a verebeket... Végül sok kérésünkre május 29-én éjszaka megérkezett az erősítés – kb. 80 légiós katona öszvérekkel és 4-5 gépfegyverrel... Nagy lövöldözés-

re ébredtem: a város éjfélről körül volt zárva a bolsevikoktól... Kis létszámú légiós egységünk hősiiesen küzdött, a várost éjfélről délután 3 óráig, tehát több mint 15 órán keresztül tartották. Csak ezután kezdtek visszahúzódní a Túr–Rakonca–Németi útvonalon” – írja Sahulčík.

Májusban tehát fegyverropogástól lett hangos az Ipoly egész völgye. A Pálmay-csoport létszáma is gyarapodott azokkal a fiatalokkal, akik átszöktek a demarkációs vonalon. 1919. május 29-én az ipolyhídvégi és ipolysági ütközet során a vöröskatonák egyesülve a Pálmay-csoporttal átkeltek a megáradt Ipolyon, ezzel ádáz harcok kezdődtek a város területén. A védelem egyik fontos gócpontja az Őrhegy csúcsa volt (kissé északra a mai temetőkerttől), ahol a nehézgéppuskák tüze fékezte a folyón való átkelést. A védelem másik fontos pontja a régi Várhegy, a mai Kálvária feletti terület volt, szintén géppuskás lövészekkel. Öt órán át harcoltak a város birtoklásáért, amely „pünkösdi csataként” került be a helytörténetbe.

Másnap a cseh csapatok visszavonulásra kényszerültek Palást és Korpona irányában. Így május 30-án, pünkösdi vasárnapján Ipolyság rövid időre újra a magyar csapatok kezébe került. Berta Sándor nyugdíjas tanár korábban kiírta az itteni halotti anyakönyvből az elesett magyar katonák névsorát, melyben a következők szerepeltek:

	Név	Kor	Megjegyzés
1.	Zsóka István	24	
2.	Hatvanger János	17	
3.	Albert József	23	
4.	Farkas Jenő	20	
5.	Koncz József	24	
6.	Kiss István	15	
7.	Matyó János	21	
8.	Balogh István	21	
9.	Greschó János	25	Lévai református tanító, főhadnagy, századparancsnok
10.	Molnár Ferenc	22	
11.	Antal Imre	21	
12.	Bazsó János	21	
13.	Török János	33	Tizedes, honti lakos, családós
14.	Enger Andor	23	
15.	Szathmáry Lajos	27	Nemeskájai, tüdőlövessel még két hétig élt
16.	Jurkolák András	26	
17.	Schréter Ödön	21	
18.	Bory István	43	
19.	Zsilka János	22	
20.	Hribyk Kázmér		Garamszőlősi, az Ipolyba fűlt
21.	Fuksz Ferenc	22	Verseci lakos
22.	Bartos Elemér	23	Ipolysági, szakaszparancsnok volt

Mivel az adatközlő szerint a halotti anyakönyv néhány helyen pontatlan volt, visszaemlékezései alapján ezeket az adatokat még kiegészítette a következőkkel: az új temető bejáratától mintegy 50 méterre szétvert koponyával feküdt Blumfeld borkereskedő fia, Árpád. Bizonyára az ütközet után hozzátartozói hazavitték tetemét Lévára, és ott került bejegyzésre a halottak közé. A 15. sz. Szathmáry Lajoson kívül még több súlyos sebesült került a helyi kórházba. Ezek nincsenek a halottak között feltüntetve. A halotti anyakönyvben találtak viszont másokat, így a cseh Durda Ján nevét (1891–1919), aki 28 évesen vesztette el életét. Még az ütközet előtt, járórszolgálatot teljesítve halt meg mint százados. Lova bevitte tetemét a szálláshelyre, így a temetésére a lovát is kiveztették. Sliva Emil tizedes a 8. határzászlóaljból szintén május 30-án esett el, az ő neve sem szerepelt az elesettek között.

Az áttörés napján és az azt követő napokon 22 civil vesztette életét, többnyire nők.

A következő, aránylag békés napokban sor került a vöröskatonák katonai tiszteletadással történő temetésére. Az ipolsági temetőben, a főbejáratától balra voltak eltemetve, sírkeresztjükön nevükkel. Sajnos, az 1948 utáni politikai változások miatt ezek a sírok el lettek hanyagolva, a fejfák elkorhadtak. A vaskeresztek már az újabb rendszerváltás utáni években (1990–92-ben) készültek a mezőgazdasági iskola műhelyeiben. Nemsokára a közös sírhalmok elé egy szép kopjafa-kompozíció került, a Megbékélés Kapuja. Ehhez a faanyagot a kemencei erdészet adta, a művészi fafaragó munkát pedig Tass város pedagógusai vállalták.

A pünkösdi ütközetben és az azt követő napokban elesettek névsora a következő:

	Név		Név		Név
1.	Kiss János	2.	Jakiel János	3.	Várady György
4.	Mészáros Lajos	5.	Bodzsár János	6.	Frokos József
7.	Valles László	8.	Hegedűs Ferenc	9.	Gábor György
10.	Gáspár Pál örv.	11.	Csordás Pál	12.	Tamaskai János
13.	Kapka Károly	14.	Molnár János örv.	15.	Gresshó János főhadnagy
16.	Zsóka István	14.	Ifj. Hatvanger János	18.	Török János tizedes
19.	Albert József	20.	Molnár Ferenc	21.	Bojtos István
22.	Jakubík János	23.	Sinkovics Antal	24.	Guthász Béla
25.	Id. Hatvanger János	26.	Vicián István	27.	Krajcsík Antal
28.	Skuta József	29.	Jovics Sándor	30.	Szathmáry Lajos
31.	Fuksz Ferenc	32.	Schreiber Ödön	33.	Matus Bálint
34.	Jurkoláb András	35.	Matyó János	36.	Balogh István
37.	Farkas Jenő tizedes	38.	Koncz József		

Megjegyzés: Bartos Elemér a zsidó temetőben lett eltemetve. Blumfeldet a szülei valószínűleg Lévára vitték, és az ottani temetőben nyugszik. Hribyk Kázmér garamszőlősi lakos holttestét a kórházban ismerték fel idős szülei, és valószínűleg övé az egyik „ismeretlen” fejfájú sír.

Az elesett cseh katonák sírjai vaskerítéssel vannak körülvéve, közel a magyar katonák sírjaihoz. Berta Sándor helyszínrajzot is készített az akkor még olvasható sírkövek feliratairól.

A „pünkösdvásárnapi” csatában csupán Ipolyhídvég és Ipolság között 71 katona vesztette életét a magyarok közül, míg a csehek veszteségét ennek néhányszorosára becsülték a harcok után. A légionisták nagyobb része a visszavonulás alatt esett el,

amikor a város feletti útelágazásoktól a Korpona-patak mellett tovább tartott az üldözésük Palást és Korpona irányában.

Vendelín Sahulčík visszaemlékezése szerint: „A harcok tovább folytatódtak Korpona és Selmezbánya környékén, ez utóbbi június 15-ig Hont megye székhelye volt. Gondot okozott a lakosság azon része, akik a magyarokkal szimpatizáltak. Június 15-e volt a legvéresebb ütközetek napja a Selmezbánya–Piarg–Bakabánya–Hontbagonya vonalon. A mi oldalunkon emberi életekben 15-18%-os volt a veszteség. Június 24-e után lassan visszatértek hivatalnokaink is” – írja a zsupán Selmezbányáról, az akkori megyeszékhelyről. Akkor az új (ideiglenes) demarkációs vonal a felsőtúri útkereszteződésnél volt.

„Ennyit röviden azokból a történetekből, amelyek 1919-ben Hontban zajlottak... Ezek a jegyzeteim csak apró részletek az eseményekből, amelyekre ma is emlékszem – a véres májusi-júniusi napokra, amelyek próbára tettek mindnyájunkat...” – írta jegyzetei végén Hont megye második zsupánja, aki azelőtt Hont-Nádas községnek volt a plébánosa, Vendelín Sahulčík. Ő hitte, hogy az elesettek életüket áldozták a kor jelszava szerint: „Za Boha, za vlast, za národ” – vagyis az Istenért, a hazáért, a nemzetért.

A történelem ismerete akkor éri el célját, ha közelebb hozzuk a megtörtént eseményeket az utókor emberéhez. Esetünkben megnézni, felkutatni az események lényegét és tisztelettel adózni elesetteink emlékének!

Felhasznált irodalom

Berta Sándor: Ipolyság, a demarkációs vonaltól kettészelve. Kézirat

Sahulčík, Vendelín: Maďarskí boľševíci v Honte (Magyar bolsevikok Hontban). Kézirat

Újabb kiegészítések Mednyánszky Jónás beckói lakodalmi feljegyzéséhez

Beckó a valamikori Magyarországon Trencsén vármegye Vágújhelyi járásához tartozott. A település régi magyar neve Bolondóc volt, a magyar helynév a bolond szó hatására a népetimológiában kapta mai hangalakját. Első említése 1219-ben Blonduch alakban olvasható. Mai szlovák neve Beckov (1388), németül Beckow.¹ Maga a község a Vág folyó bal partján található. A 12–13. században várispánság székhelye volt. Zsigmond a lengyel Stiborici Stibornak adta, aki 1388–1414 között gazdag főúri rezidenciává építtette ki.² 1520-ban vásártartási joggal is rendelkezett, 1598-ban 218 házból állt. Iparosai a 17. században már céhekbe tömörültek. A faluban található az 1400 körüli, egy korábbi templom helyére épült kegytemplom, amelyet a 17. század elején átépítettek. Lenn, a községben emeltette kúriáját a Mednyánszky család 1540-ben, amely tanulmányunk történéseinek is színhelye lesz. A településtől kissé távolabb, sziklákra épült Beckó vára, amelyet egy 1150 körüli oklevél már említ. Az impozáns építmény a 15–16. században hazánk egyik legfényűzőbb főúri lakhelyének számított. Tengerszint feletti magassága 245 méter, s a síkságból maga a várhegy 70 méter magasan emelkedik ki. Sajnos a vár 1729-ben vigyázatlanság miatt leégett, s többé nem is építették újjá. Mind a mai napig szinte a teljes magasságig áll benne a sokszögletű várkápolna, amelynek csodálatos gótikus boltívei részben még láthatóak. Ebből a várból küldte a 17. század közepén valamelyik lányának az esküvőjére és lakodalmára meghívóit Mednyánszky Jónás földesúr. E mondatban található bizonytalanságok azok, amelyeket szeretnénk valamelyest pontosítani.

Elsőként magáról a forrásról, a történelmi, család- és nyelvtörténeti szempontból értékes feljegyzésről szólnunk. A családi levéltárban található, befejezetlen, kéziratos dokumentumot, amely magáncélra készült, báró Mednyánszky Dénes tette közzé címmel, évszámmal és bevezetővel a Történelmi Tárban.³ Az írás felsorolja az esküvőről távol maradt és megjelent főurakat, asszonyokat és kisasszonyokat. Mivel a feljegyzés töredék, ezért hiányzik a lakodalom pontos időpontja; s az, hogy melyik lányának az esküvőjére voltak hivatalosak a vendégek; valamint hogy hol történt az egyházi szertartás.

1. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 234. p.
2. *Korai magyar történeti lexikon.* Főszerk.: Kristó Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó 1994, 119–120. p.
3. Mednyánszky Dénes: Mednyánszky Jónás nászvendégei Beczkón (1664–68.) *Történelmi Tár*, 1882, 552–555. p.

A későbbiekben Stessel József⁴ helytörténésznek is feltűnt a bevezetőben leírt adatok, évszámok pontatlansága, ezért igyekezett tudása szerint azokat korrigálni. Újabb ismereteink alapján kívánjuk most e két feljegyzést néhol párhuzamosan végigvezetni, s ahol lehetséges, tovább pontosítani.

Azonban mindenekelőtt be kell mutatni magát a szerzőt, Mednyánszky Jónást, hisz amit ma tudunk az életéről, azon elemek is segítik a körülmények utólagos feltárását.

Már a nevénél és személye azonosításánál is azonnal akadályokba ütközik a kutató az eltérő adatok miatt. A dokumentumot közlétező utód szerint Mednyánszky 1595-ben született és 1668-ban halt meg. A Rákócziak kedves híve, sőt, a fejedelmi ház diplomáciai főembere volt, s több levele fennmaradt, amelyeket Rákóczi Ferenchez és Györgyhöz írt. Egyben Trencsén vármegye jegyzője és követe is volt. Nejét Posgay Juditnak hívták. Nagy Iván⁵ nemzedékrendjében is ellentmondás van a nevét és személyét illetően. A családfán következetesen Jánosnak, a szöveges részben Jónásnak említi a nevezett személyt. A táblán olvasható János keresztnév valószínűleg hibás, mert a még élő fiútestvére is János néven szerepel. Másrészt ennek a Jónásnak csak két fia volt (György és János – ez utóbbi újra elírás, mert apja nevét, a Jónást örökölte), tehát lányának esküvőjére ő nem írhatta meghívóleveleit. Azonban ez utóbbi fiú, Jónás, aki szintén hű embere volt a Rákóczi családnak (talán épp emiatt lehet a keveredés) már teljesen megfelel a dokumentum szerzőjének. Születési évét nem ismerjük, csak a halálzását (1686). Felesége regőczy Huszár Zsuzsi volt (és nem segőczy!),⁶ gyermekeik pedig a következők: Gáspár, János (?), György, Mihály, Judit, Bora, Mária. Tehát három lány is szóba jöhet az esküvőnél, amelyre még a későbbiekben kitérünk.

Jónás úr tehát vidéki nemes volt, nem viselt magas, országos tisztséget, csakis azt feltételezhetjük, bizonyos jó tulajdonságai, elismertsége, rokoni kapcsolatai bátoríthatták arra, hogy az ország és a környező vármegyék főurait a jeles családi ünnepre meghívhatta. Gondos és nagyon precíz ember lehetett. Kellő időben ő maga írta meg a sok meghívólevelet, hogy vendégei pontosan odaérhessenek. Az esemény megtörténte után papírra vetette magának, hogy a meghívottak közül ki és miért maradt távol; kik voltak jelen az urak és asszonyok, kisasszonyok közül. Mivel a feljegyzés vége az elszárlással folytatódik, kiderül, hogy a hatalmas vendégsereg nagy része kísérelőkkel a várban lakott, de a „külső városban”, azaz Beckó településen is – feltehetően a már említett Mednyánszky-kúriában – kellett szállást biztosítania több meghívottnak. Itt szakad meg az írás, amelyet talán nem tudott befejezni, de inkább arra kell gondolnunk, hogy a maradék elkallódott, megsemmisült, s ezért nem maradt fenn a családi levéltárban.

El lehet játszani a gondolattal, miket olvashatnánk, ha ez nem így történt volna. Az előkészületeket, az utazás, a vendégek kísérete, pontos elhelyezés; maga az esküvő szertartása, az azt követő lakoma programja, ételei-italai, a nászajándékok felsorolása – sajnos ezek nem maradtak fenn az utókornak.

4. Stessel József: Mednyánszky Jónás házánál Beczkón tartott nászvendégség idejéről. *Történelmi Társulat*, 1883, 198–199. p.

5. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. VII. Pest, 1860, 384–386. p.

6. Nagy Iván: i. m. V. 1859, 206. p.

A felsoroltakból csupán egy elemet emelünk ki, ez az utazás, hogy érzékelje az olvasó, mekkora vendégsereget kellett élelmeznie több napon keresztül. A meghívottak leg többjének 50–200 kilométert kellett megtennie, hogy időben odaérjenek az esküvőre. (A legmesszebből talán gróf Barkóczy Ferenc kállói kapitány, ezredes – 1685-től zempléni főispán – érkeztetett, ha otthonról, Zemplén megyéből jött a várba. Ugyanis ő is részt vett előtte az országgyűlésen, amely lényegesen befolyásolta az ünnepség időpontját, mint a későbbiekben látni fogjuk.) A férfiak – hacsak nem voltak idősek vagy betegek, – lóháton tették meg a több napos utat. A feleségek és leányaik viszonylag kényelmes kocsikon utazhattak. S a családot több szekér kísérhette a cselédekkel, valamint lovas katonákkal, akik a biztonságot szolgálták. Az akkori útviszonyok (földes út, sár, mocsarak) mellett figyelembe kellett venni a folyókon a réveket is, ahol átkelhettek, illetve azt, hogy melyik birtokukon, rokonuk vagy ismerősük udvarházában tudtak megszállni egy-egy éjszakára. A szekereken vitték az élelmet, vizet, bort, ruhaneműt, ajándékokat stb. Ismert az is, hogy speciálisan felszerelt szekereken főzték meg a szolgálk útközben az ebédet, vacsorát is, mosogattak, mostak, s ellátták uruk családját. Mindezt végiggondolva megállapíthatjuk, hogy egy ilyen kíséret akár 50–100 főt is kitehetett, s – mindezt családonként véve – mekkora tömeget kellett a meghívó félnek vendégül látnia.

Mielőtt részletesen ismertetnénk a meghívottak nevét, három személyt ki kell emelnünk: a lánya kérője gróf Illésházy György királyi főasztalnokmester, a kiadója Szunyogh Gáspár Gömör megyei főispán, a vőfélye pedig Batthyány (Bottyáni) Pál (Illésházy Katalin férje) kanizsai várkapitány volt.

Elsőként tekintsük át azt a tizenöt főt, akik valamilyen ok miatt nem tudtak részt venni az esküvőn. Ez azért fontos, mert többüknél is olyan indokot találunk, amely segít meghatározni az időpontot, hogy mikor történhetett a családi esemény. Egyes személyeknél a halálozási évüket épp ezért tüntetjük föl, hogy minél jobban megközelíthesük a lakodalom kérdéses időpontját.

Az első három meghívottnak még a nevét sem írta le, mivel a rangjukból következett, hogy őket akkor mindenki ismerte. „Érsek Uram” a pozsonyi consilium (tanácskozás) miatt nem tudott jelen lenni. A meg nem nevezett főpap Lippai György volt. Tudjuk róla, hogy előbb egri püspök (1637–1642), majd esztergomi érsek volt haláláig (1642–1666). Még egy nagyon fontos momentum az, hogy 1543–1820 között az érseki székhely Nagyszombatban volt, s a város mindössze 60–70 kilométerre található Beckótól. A palatinus (nádor) súlyos betegség miatt nem tudott kimozdulni Besztercéről (Besztercebánya), bár nagyon készült az eseményre, mint írja. Az ország nádora Wesselényi Ferenc (†1667) volt, s pontosan ismert, hogy az 1655. évi országgyűlésen, március 15-én választották meg. A harmadik név nélküli személy a „iudex curiae” uram volt, azaz Nádasdy Ferenc országbíró. Őt szintén ez évben, 1655. június 27-én nevezte ki a király e méltóságra (*1623, lefejezték 1671-ben). Feleségével, gróf Esterházy Júliával és két lányával indult útra, hogy részt vehessen a jeles eseményen. Maga Nádasdy Csejtéig jutott el, ahonnan abban a korban nagyon gyakori betegség, a köszvény miatt nem tudott tovább menni. (A köszvény fájdalmas ízületi gyulladás, amely a vesék kiválasztási képességének csökkenése következtében áll be.) Csejte (szlovák neve Čachtice) csupán pár kilométerre van Beckótól, ezért feltételezhető, hogy a betegség komoly fájdalmakkal járhatott. (A település egyébként Nádasdy-birtok, a 16. szá-

zadban épült reneszánsz kastélya a korábban felrobbantott vár helyén volt. Maga Nádasdy Ferenc itt született 1623-ban.) A családja nagyon komolyan vehette ezt a meghívást, mert a beteg országbíró hátrahagyva a feleség és két lányuk is részt vett az esküvőn. Stessel József szerint a két lány akkor még kisgyermek lehetett.⁷ Nevük a kisasszonyok névsorában szerepel: Marcza (valószínűleg Marcsa) és Krisztina néven. Krisztina Erzsébet (1646–1682) később gróf Draskovich Miklós országbíró, Mária Magdolna (1647–1692) pedig Draskovich János főkomornik felesége lett.⁸ Ha a becői esküvő időpontját 1656–57-re tesszük, akkor a két lány már 11-12 éves volt, ami abban a korban a nőknél nem számított gyerekkornak, hisz 12-14 évesen már eljegyezték és férjhez adták őket.

A névsorban a három személy után „Gróf Puchaim Uram” következik, aki, mint írja, a „lakodalmom előtt hagyta el bennünket”. Az ő halálozási éve adja a legfontosabb fogódzót az esküvő időpontjára. A mai Ausztria területéről származó gróf őst, Puchaim Adolf Eriket és a fiát 1647-ben (CLV. törvénycikk) honfiúsították. Az ekkor élő Puchaim János Kristóf grófról – érdekes módon mindig keresztnév nélkül – többen is tesznek említést. Így például Zrínyi Miklós II. Rákóczi Györgyhez írt levelében, Klobusiczky András később tárgyalandó jelentésében stb. A tábornagy komáromi várparancsnoknak az Interneten megtalálható a képe pár soros kísérről, s mellette a születési és halálozási éve: 1578–1657.⁹ A születési évszám azonban téves, az azonos nevű rokonáé, akivel többször összekeverték őket. Családnevét is leegyszerűsítve említik a magyar források, pontos neve: Johann Christoph Puchheim (1605–1657 végén).¹⁰

Gróf Rottal János „derekas pórei miatt” nem tudott jelen lenni. Őt az 1622. évi országgyűlés honfiúsította. A selmeci (selmecbányai) bányahatósággal került perbe, s ez tartott még 1655-ben és 1659-ben is.¹¹ E két évszám is fontos számunkra a pontosításban.

Gróf Pálffy Miklós épp Bécsbe utazott az elhunyt Puchaim „jószágainak rendezése” végett. Zichy István mint kamaraelnök a végbelieket fizette ki, Pálffy Tamás csanádi püspököt pedig maga az érsek küldte Győr városába.

Betegség miatt még öt személy maradt távol, további kettő pedig valamilyen egyéb körülmény miatt későn kapta kézhez a meghívólevelet. A sorból három személyt emelünk ki épp a halálozási évük miatt: gróf Batthyány Ádám királyi kamarás (†1659), homonnai Drugeth György főhadvezér (†1661) és Révay Ferenc (†1656). Közülük az utolsó személy a lényeges, aki „betegséggel menté magát”. Révay születésének évét nem ismerjük, a haláláét viszont igen, s ez is beszédes lehetne az esküvő idejének szempontjából. Azonban az írásból nem derül ki, hogy a Révay család melyik Ferenc nevű tagjáról van szó, s ugyanazon időben ketten is viselték e keresztnévet, mind a jelenlegi, mind a későbbi turóci főispán.

7. Stessel József: i. m. 199. p.

8. Nagy Iván: i. m. VIII. 1861, 19., 24. p.

9. <http://www.portrait-hille.de/kap07/bild.asp?catnr1=2936&seqnr=2424>

10. Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815) von Antonio Schmidt-Brentano (München). Österreichisches Staatsarchiv 2006, 79. p. (Az adatokért itt fejezem ki köszönetemet Czigány István úrnak, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum igazgatóhelyettesének.)

11. Nagy Iván: i. m. IX. 1862, 781. p.

A feljegyzés következő része azokat az urakat sorolja föl, akik már részt vettek a szertartáson és a lakomán. Szám szerint 48 férfi nevét ismerjük meg. A korabeli nemesi családok és a genealógiák alapján csupán hármat nem sikerült azonosítani (Domajarics, Krasznecz, Gonczor). Ha a családneveket nézzük, akkor legtöbbször az Esterházy családból érkeztek (10 fő), de a Sennyei, Draskovich, Pongrácz, Szunyogh család is több taggal képviseltette magát. Mint fentebb említettük, a Mednyánszky családok a Rákócziak hű emberei voltak, nem csoda, hogy elsőként Rákóczi Lászlót említi a vendégei között (†1664. május 17-én Várad ostrománál). A jeles, meghívott személyek mind magas méltóságot viseltek, csak néhányat említve ezek közül: megyei alispán, főispán, a későbbi nádor és országbíró, királyi személynök, királyi udvarmester, várkapitány, koronaőr, püspök stb. A megjelentek közül ki kell emelnünk a (vág)újhelyi prépostot (hivatalban: 1649–1666), hisz Beckó plébániája hozzá tartozott e korban közelsége miatt. Sajnos az ő nevét sem adja meg a szerző. Mednyánszky Dénes bevezetőjének lábjegyzetében olvashatjuk azt: Joannes Lucas Györgyövícs (megjegyzendő, hogy a családnevet más formában is megtaláljuk a korabeli dokumentumokban). Ha végignézzük személyenként a családi genealógiákat, kitűnik, hogy szinte valamennyi család előbb vagy utóbb rokoni kapcsolatba került vagy már abban is volt egymással a beházasodások miatt. Legtöbbjüknek az elhalálozási évét is rögzítik a családtörténetek. Mindezeket is kigyűjtve igyekeztünk megállapítani az esküvő évét. Csupán a következőké közelíti meg a feltételezett időpontot: Szunyogh Imre 1660-ban hunyt el, Esterházy György püspök pedig 1663-ban esett el csatában.

A fentebb írt, illetve az utóbbi évszámok is bizonyítják, hogy a Mednyánszky Dénes által megadott intervallum nem lehet reális. Joggal tette meg Stessel József 1883-ban első kiegészítését és évszámmódosítását a leírtak alapján. Ő vetette föl azt is, hogy „e nászvendégség az 1655-iki országgyűlést követő időre esik”, nem pedig annyi évvel később, mint ahogy az eredeti irat bevezetőjében feltételezték.

Csupán érdekességként említjük, hogy Beckó várában nem ez volt az első főúri esküvő. 1563-ban, körülbelül száz évvel azelőtt itt fogadott örök hűséget egymásnak fogarasi Majláth Gábor (Nádasdy Anna fia) és alsólendvai Bánffy Anna is. S mint Stessel Józseftől megtudjuk, 1631. november 9-én itt volt Pongrácz Dániel és Révay Erzsébet esküvője is, s leányukkal (Júlia/Julianna) mindhárman most a Mednyánszky család vendégei voltak.¹² Julianna első férje báró Luzénszky Sámuel, második pedig *Labsánszky János* (Árva megyei uradalmi igazgató) volt. S valójában most lepődik meg mind a kutató, mind az olvasó, amikor a kérdést kezdjük körüljárni, hogy Mednyánszky Jónás három lánya közül melyiknek lehetett ekkor az esküvője, s ki volt a *vőlegény*.

Mednyánszky Judit férje Farkas Sándor volt. A sok hasonló családnevű közül talán a Gömör megyei székelyi Farkas család jöhet számításba a térbeli közelség miatt.

Bora (Borbála) első férje Bezegh Gábor, kinek családja Zólyom megyei családból származott. A második férje Kraudy János volt, akiről nem találtunk semmilyen adatot.

A harmadik lányuk, Mária *Labsánszky Jánoshoz* ment feleségül. Mint fentebb írtuk, e családdal Árva megyében találkozunk, de 1690-ben már Trencsén vármegyében, mégpedig Beckón említik a dokumentumok a nevüket. Sőt, 1721-ben Tamás nevét

12. Nagy Iván: i. m. IX. 1862, 409., 426. p.

olvashatjuk ugyanitt a nemesi összeírásban. Mindezek után úgy tűnik, hogy a harmadik leány, Mária esküvője lehetett a feljegyzésben szereplő vendégsereg részvételével. Nem tudjuk, hogy meddig élt, s mi lehet az oka, hogy az akkor itt vendégeskedő Pongrácz Juliannának a második férjét ugyanezen a néven írták le. Azaz: ugyanazon személyről, esetleg csak közvetlen rokonról lehet-e szó – semmilyen dokumentum, családtörténet nem árulja el.

Az írás végén az esküvő lehetséges időpontját járjuk körül a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján.

Mindenekelőtt az 1655. évi országgyűlésről kell szólnunk, hisz ez idő alatt választották meg azt a nádort, nevezték ki azt az országbíró, akik már e ranggal vendégeskedtek Mednyánszky Jónás leányának lakodalmán Beckó várában.

Az országgyűlést az eredeti terv alapján 1654 Szent András napjára szerették volna összehívni, azonban több akadályozó ok miatt erről le kellett mondani. Így a meghívólevél keletkezett már november 11-e lett, amelyben 1655. január 24-ét jelölték meg kezdetnek. Ehhez képest a király (III. Ferdinánd, 1637–1657) több mint egy hónap késéssel, csak március 3-án érkezett meg Pozsonyba. Tehát hivatalosan ekkor kezdődött el a rendek tárgyalása, s mindez eltartott ez év július 3-ig.¹³

Ennek a dátumnak ellentmondani látszik Klobusiczky András Rákóczi fejedelemhez írt két jelentése, amelyet Pettkő Béla¹⁴ közöl a Történelmi Tárban. A Trencsén megyei főúr az országgyűlésen két feladatot is kapott. Egyik a magyar–lengyel határok megvizsgálása volt, a másik: az erdélyi fejedelemmel kötött békeszerződés biztosa lett. 1655. június 4-én Pozsonyban írt jelentésében olvasható, hogy „soha ilyen confusioval nem volt együtt országgyűlés”, valamint: „Mi aratásra ha mehetünk haza, elébb nem, isten oltalmazzon engem többé gyűlésben való járástúl.” Ebből arra következtethetünk, hogy a gyűlés az előző napon, azaz június 3-án fejeződött be. Valószínűleg azonban e jelentésnél a hónap félreolvasásáról lehet szó, mivel a többi adat egyezik.

Tehát a magyar főurak körülbelül fél évet, az utazásokkal együtt még többet töltöttek távol a családjuktól és otthonuktól, ezért bizonyára mindannyian haza igyekeztek.

Mednyánszky Jónás csak ezután dönthetett lánya esküvőjéről, s még ha viszonylag rövid idő alatt állította is össze a vendégek névsorát, csak a sok meghívólevél megírása után tudta azt a címzettekhez eljuttatni. Ebből következik, hogy a lakodalom időben legelőbb csak a következő évben, de inkább az azt követőben történhetett meg, mint ahogy ezt már Stessel József is feltételezte.

Ugyanő hívja föl egy nagyon fontos elemre a figyelmet, hogy a meghívottak közt nem olvasható Beckó várának kapitánya. S ezt Mednyánszky Jónás nem említi még a távol maradtak nevei közt sem. Tehát valami komoly és teljesen természetes, elfogadható indoknak kellett ennek lennie. Mint ismert, 1632-től Révay (III.) László volt a vár kapitánya, akinek rokonságából három férfi és egy feleség is jelen volt az eseményen. Nagy Iván a következőket írja róla a család történetében: „Az 1655. évi országgyűlésen szintén a határvizsgáló bizottság egyik tagjának és a római császárhoz küldött követségnek

13. *A magyarok krónikája*. Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta Glatz Ferenc. 4. jav. kiad. [Budapest], Helikon [Pécs], Alexandra, 2006, 264. p.; a Corpus Juris 1608–1657. évi törvénycikkeinek gyűjteménye.

14. Pettkő Béla: Az 1655-iki országgyűlés történetéhez. *Történelmi Tárban*, 1891, 172–176. p.

is tagjául választatott.” Valamint, hogy „ez évben tömérdek fáradságai és kárai jutalmául III. Ferdinánd király a kamarától neki 3000 ftot utalványozott”.

(Csupán a teljesség kedvéért említjük meg, hogy 1667-ben hunyt el, és „eltemetett előbb elhalt neje mellé a beczkói plébániai egyházban”).¹⁵

E tanulmány szerzője a témában másképp vélekedik erről. Miért kellett volna meghívót küldeni és szerepeltetni a vendégek közt Révay Lászlót, amikor ő Beckón otthon volt, s jelenlétét a ceremónián természetesnek vehetjük, mint a többi családtagét is.

Ha a tanulmányban leírtakat elfogadjuk, akkor az 1882-ben megjelent évszámokat (1664–68) teljesen el kell vetnünk. És mind bizonyosabbnak látszik az, hogy *Mednyánszky Mária* volt a menyasszony, a vőlegény *Labsánszky János*, esküvőjük pedig 1657 végén (őszén) történhetett Beckó várának kápolnájában.

És ez az időpont nagyon is reálisnak látszik, ha számításba vesszük az akkori levelezési és utazási feltételeket, történelmi körülményeket.

15. Nagy Iván: i. m. IX. 705–706. p.

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN

LISZKA JÓZSEF

POPULÁRIS KULTÚRA

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Özörény – Ozorany vs. Jazerany

Megjegyzések egy Gömör megyei település nevéhez

Özörény (1243: ad *Ozoram* ~ *Ozoran* > *Ezeren*) elpusztult középkori település Gömör vm. középső részén; területe a szintén középkori *Malach* (1243) településből kialakult *Horka* (1413) határába olvadt; ma Gömörhorka, szlk. *Gemerská Hôrka*, Rozsnyói j., Szlovákia. Határos települések: *Pelsőc* (Plešivec), *Somkút* (Drieňová studňa), *Gice* (Hucín), *Lice* (Licince), *Melléte* (Meliata), *Malah* (később *Horka*), az utóbbi révén pedig *Lekenye* (Lekeňa, 1948 után Bohúňovo). Özörény területe a királyi várföldek kötelékébe tartozott, s feltehető, hogy az itt lakó népesség határvédő funkciót látott el, legalábbis addig, amíg Gömör vármegye határai csak idáig terjedtek; ezen túl ugyanis már a pelsőci uradalom kezdődött, amely korábban *Torna* megyéhez tartozott. Ila Bálint szerint az egykori település határa egészen a *Sajó* folyóig nyúlt, és területéből váltak ki az idők folyamán *Melléte* és *Malah* is. A „török hagyományoknak megfelelő” magyaros neve alapján a táj legrégibb településének tekinti, amely talán a 11. század végén vagy a következő század első felében keletkezett, s amelyet – szerinte – már az Árpád-korban magyarok laktak (vö. Ila III, 151–152. p.). Ila Bálint feltevéseit és következtetéseit azonban a településre vonatkozó nyelvi adatok erősen kétségbe vonják. Özörény neve ugyanis nem magyar, hanem szláv nyelvi eredetű, mint ahogy szláv eredetű helynévanyagának bizonyos része is: *Ponyik*, *Labodás*, *Toka*, *Lésza-Horka*, *Kalica*. Amennyiben létezett itt egy ősi falu, amire a *Pusztatemplom* és a *Falukertnél* helynevek utalnak, ez ismeretlen okok miatt, talán a tatárjárás során elpusztult. 1243 után, amikor a helység nevét először említik okleveleink 'ad *Ozoram*' vagy talán 'ad *Ozoran*' alakban, a területen már semmilyen nagyobb, faluszerű települést nem tudunk kimutatni. A források csupán néhány itt lakó családról számolnak be, melyekről viszonylag későn, 1360-ban történik először említés. Ekkor azonban, egy pénzhamisítási ügy kapcsán, már két *Ezeren*-i és három *Soós*-nak nevezett család tagjairól esik szó, amiből az említett családok korábbi ittlétére lehet következtetni (vö. Borsa 1993, 69. sz.). A későbbiekben birtokosként jelentkezik itt a mellétei Barna család is, melynek késői leszármazottai azt állították, hogy Özörény (*Ozoran*) posszessziót még 1226-ban II. András király adományozta ősüknek, mellétei Thywald (Tivadar) várkatonának. Az erről szóló oklevél azonban hamisnak bizonyult (vö. Nagy 1870, 91. p., illetve Ila III, 151–152. p.). Erre a tényre azért fontos felhívni a figyelmet, mert az oklevélben foglalt 1226-os, illetve a vele kapcsolatos 1249-es adat több szakirodalmi munkában hitelesként tűnik elő. Ezzel szemben megállapítható, hogy a Barna család valamelyik tagja valójában csak a 14–15. sz. fordulóján szerzett itt birtokrészt, talán Zsigmond király 1411-es adománya révén, amit aztán évszázadokon keresztül megőrzött. A terület birtokosainak nevei, mivel nemesek voltak, a korai adóösszeírásokban, sajnos, nem szerepelnek. Amennyiben valamelyik közülük örökös nélkül halt el, ennek birtokrésze visszaszállt a királyra, aki azt újra eladományozta. Így járt el I. Mátyás király is 1471-ben, amikor famili-

árisa, a magtalanul elhunyt Vályi György deák négy jobbágytelekből álló özörényi birtok-részt Csetneki András fiainak: Lászlónak, Jánosnak és Miklósnak adományozta (Ambrušová 2001, 165–172. p.). Özörény mindig is gyéren lakott, egyre jobban elnéptelenedő területe a későbbiekben (talán a 17–18. század fordulóján) – mint pusztá – a szomszédos Horka határába olvadt. Ez utóbbi hivatalos nevét, mely valószínűleg a szláv *horka* 'kisebb hegy' földrajzi köznévből, s nem a magyar *horka* (*harka*) méltóságnévből alakult, 1907–1920 és 1938–1945 között a magyarosan hangzó Özörényre változtatták meg. Ezen oknál fogva sokan tévesen úgy vélekednek, hogy a két település múltja azonos, ami természetesen nem felel meg a valóságnak. Ráadásul, mint erre már utaltam, a mai Gömörhorka – Özörény mellett – letéteményese egy másik középkori településnek is, melynek neve *Malach* (*Malah*, *Mala*). Egyszerűen fogalmazva: Gömörhorka = *Malah* + Özörény.

A település nevére vonatkozó legfontosabb adatokat Györffy György közli Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. művében: „Özörény (Ezerén) 1243/335: ad Ozoram (F. IV/1. 291, XI. 404) = 1243/335/XVII: ad Ozorán (DI. 74795); é.n. [1235-43]/288: t. Ezeren (DI 1233); 1258/334: t. Ezeren (DI. 40664, H. VII. 77). A pelsőci uradalom (1243), Rozlozsná¹ (1258) és Lice (1270 e.) határosa. (Az 1249-i adat értéktelen újkori hamisítvány;² W. II. 213; kritikáját ld. Reg. Arp. 139. sz.) – Ma hn. Pelsőctől Ny-ra, Horka határában Ny-on. Lip.: pr. Ezerény aliis Özörény h., Ozorin s.;³ Pesty gyűjt.: Özörény. 1906-ban Horka nevét Özörény-re változtatták.⁴ (Cs. I. 134; IIa III. 151. p.)” (Györffy 1963, 531. p.). A fenti adatsort azokkal az adatokkal egészítem ki, melyeket saját kutatásaim során gyűjtöttem össze, s amelyek némelyike először kerül közlésre: +1226: Ozoran (Fejér: CD, VII/5, 219-220; Wenzel: ÁÚO, I/128, 217-219; hamisítvány!); 1339: Izreen (Anjou-oklt. XXIII. 678; DL 98292-3); 1350: Wzeren (HO 1234-1536, 257-258; romlott alak); 1360: Ezeren/Ezren (DL 57085); 1366: Ezren (DL 57091-3); 1412: Ezeren (ZsO, III/486, DL 98302); 1423: Ezereu (F. CD, 1423/CC LX, 595; romlott alak); 1466, 1468: Ezeren (DL 16410, DL 98320, DL 45301); 1471: p. Ezeren (Ambrušová 2001, 165. p.); 1472: Ezeren (DL 98323); Ezyrend, Ewzeren, Eözörény.⁵

Özörény < Ezeren (1235-43, 1258) ~ 'ad Ozoran' (1243) hn. eredetét vizsgálva a kutatók három feltevést fogalmaztak meg, melyek kétféle – egy ideig egymással versengő – alapvetésből indultak ki. Az így született magyarázatok vagy az ozor ~ ezer szóra, vagy pedig az Ozor, illetve az Ezer személynévre épültek. Jelenleg, mint látni fogjuk, az Ozor személynévből történő eredeztetés látszik elfogadottnak – tegyük hozzá, minden problematikussága ellenére. Azok a kutatók, akik szerint Özörény település nevének hátterében az Ozor személynév áll, legfőképpen ugyanis azzal érveltek és érvelnek még ma is, hogy

1. Téves lokalizáció, mert Özörény az oklevél szerint és valójában Somkúttal határos, s ez utóbbi határos Rozlozsnával; vö. Wenzel: ÁÚO, XI/455, DL 608455.
2. Ugyanez vonatkozik az 1226-os Ozoran adatra is (Fejér: CD, VII/5, 219-220; Wenzel: ÁÚO, I/128, 217-219), melyet némely kutató elsőként említ adatsorában, pedig az adat hitelességét mind Wenzel Gusztáv, mind Szentpétery Péter kétségbe vonta (vö. IIa: III, 151–152. p.).
3. Lipszky adata nem Ozorin, hanem Ozorjn (lásd Lipszky 1808, 169. 488. p.).
4. Horka két ízben, 1907–1920 és 1938–1945 között viselte az Özörény nevet.
5. IIa Bálint Ezyrend, Ewzeren, Eözörény névalakjainak forrását nem sikerült azonosítanunk, sem pontos évszámokhoz kötnünk (vö. IIa III, 151. p.).

az említett személynevet, ha itt nem is, de más, hasonló nevű települések esetében ki lehet mutatni. Példaképpen többnyire *Ozor/Azar* (1232: *terram Ozor*, később *Alsó-Ozor* és *Felső-Ozor*, szl. *Dolné Ozorovce* és *Horné Ozorovce*, ma mindkettő *Bán*, szl. *Bánovce nad Bebravou* része; *Trencsén m.*); *Ozor/Azar* (1304: *Ozor*, 1322: *Azar*, 1355: *Nagh*, *Kys Azar*, később: *Nagyazár* és *Kisazár*, szl. *Velké a Malé Ozorovce*; *Zemplén m.*); *Ozora/Azara* (1009, 1315, 1327, 1329: *Azara*, 1390: *Ozora*, *Tolna m.*) települések neveit szokták felsorolni, és ezek közé illesztik – igaz, némi bizonytalansággal – *Özörény* nevét is. Bizonytalanságuk legfőbb oka az, hogy a helynévre vonatkozó ismert történeti adatok közt nem találunk egyetlen olyat sem, amely egy bizonyos *Ozor* nevezetű személyre utalna. A kutatók jelen esetben csak a fentebb idézett 1243-as ‘ad *Ozoram*’ vagy talán ‘ad *Ozoran*’ adatra, illetve a Lipszky János helynévtárában megjelenő, többnyire *Ozorin*-nak olvasott *Ozorjn* névalakra (Lipszky 1808, 169., 488. p.) tudnak támaszkodni, amit a fentiekben említett párhuzamokkal hoznak kapcsolatba.

Az *Ozor/Azar*-féle bizonytalan feltevéseket *Ila Bálint* magyarázati kísérlete egészíti ki: szerinte *Özörény* hn. háttérében nem az *Ozor*, hanem az *Ezer* szn. áll. Megfelelő nyelvészeti érvek és történeti adatok híján azonban ez a magyarázat sem tekinthető elfogadható megoldásnak a helynév eredetét és jelentését illetően.

És itt említést kell tenni a személynévi eredeztetésekre épülő feltevések egyik jellemző hiányosságáról – arról, hogy kizárólagosak. Ezek, mint láttuk és látni fogjuk, vagy az *Ozoram* ~ *Ozoran*, vagy pedig az *Ezeren* névalakot veszik alapul, és csak az egyikre vagy a másikra építenek úgy magyarázatot, hogy elkerülik mindkét névalak egyszerre vagy egymásból történő értelmezésének lehetőségét. Márpedig az *Özörény* < *Ezeren* ~ ‘ad *Ozoram*’ hn. magyarázata szerintem csak akkor lehet helyes és teljes, ha az egyik és a másik névalakból történő eredeztetés is ugyanazt az eredményt adja: az *ozor* és *ezer* szó szemantikai tartalma ugyanis nem lehet más, csak azonos egymással. A kérdés tehát az, hogy mit, milyen tárgyat (denotátumot) jelöl az *ozor* ~ *ezer* szó. Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, tekintsük át a személynévi eredeztetésre épülő feltevéseket.

Ila Bálint 1944-ben megjelent *Gömör megye* c. művében, mint már említettem, úgy vélekedett, hogy „*Özörény* valószínűleg [az *ezer*] számnévből alakult, török eredetű személynév”. A település neve szerinte „arra utal, hogy az árpádkorban magyarok lakták; ellenkező esetben a nagyobb részében szintén magyar környezet nem illette volna a török hagyományoknak megfelelő névvel” (*Ila* III, 151–152. p.).

Kniezsa István nyelvész, nyelvtörténész és szlavista 1947-ben észrevételeket közölt *Ila Bálint* fenti művével kapcsolatban. Ebben élesen bírálta a történész azon helynév-értelmezéseit, ahol helytelenül személynévnek minősített egy-egy főnevesített szláv melléknevet, és ebből téves településtörténeti következtetéseket vont le, például *Özörény* esetében. „*Ila* ugyanis nem tudja – jegyzi meg *Kniezsa István* –, hogy a szláv helynevek legnagyobb része főnévképzővel alakult és ott, ahol a magyarban csak melléknévképző van, a szlávban melléknévképző és főnévképző együtt az általános.” (*Kniezsa* 1947, 222. p.). Mindezek alapján, miután megállapítja, hogy a *Borosznok*, *Ragály*, *Putnok* helyneveknek semmi köze a személynevekhez, így vélekedik: „De nem személynév *Özörény* sem (III. 152 sz. török szn.), hanem szláv képzés az *Ozora* szu.-ból (Moór: 1935 *Szegedi füzetek* I., 258)” (*Kniezsa* uo.). Sajnos, nem sikerült kiderítenem, mit takar a ‘szu.’ rövidítés, amit elírásnak vagy nyomdai hibának vélek (‘szn.’ azaz személynév nem lehet, mivel ezzel a szerző ellentmondana saját állításának), de ez nem

is annyira lényeges. Ennél sokkal fontosabb az, amire Kniezsa István az idézett szövegkörnyezetben utal: az *Özörény* (< *Ozoran* ~ *Ezeren*) helynevet helytelen személynévből eredeztetni, mivel ez tulajdonképpen egy szláv főnév- és melléknévképzőből alakult összetétel: *ozor+an*, illetve *ezer-en*.

Moór Elemér 1935-ben közölt cikkében, a Kniezsa István által megadott helyen azonban még nem így vélekedik, ezt írja ugyanis: „Ezerény *hn.* nem mondható ismeretlen eredetűnek, ha tudjuk róla a MEtSz. szerzőivel, hogy tótul Ozorin-nak hívják és hogy a tót név az Ozora *szn.*-ből származhatott (Ozori *szn.* is tekintetbe jöhet). Az talán mégsem tehető fel, hogy a teljesen hasonló hangzású magyar *hn.* etimológiája más irányban volna keresendő” (Horger–Mészöly–Moór 1935, 258. p.). Moór Elemér tehát nem a helynév személynévi eredetét vitatja, hanem azt teszi szóvá, hogy ezt ismeretlen eredetűnek kellene tekinteni.

Ján Stanislav 1948-ban megjelent *Slovenský juh v stredoveku* (Szlovák délvidék a középkorban) c. munkájában *Özörény* nevét *Ozora* (Azara, Tolna m.) és *Ozorovce* (Azár, Zemplén m.) helynevek között tárgyalja. Ezt némi bizonytalansággal teszi, amit a helynév előtt feltüntetett kérdőjellel fejez ki: „*?Özörény Pelsőcnél, Ny-ra, Gömörben: ad *Ozoram* 1243 (*Šm. Vod.* 166, 167). *Ezeren* 1258 (*ib.* 174). A 11–XXIII áll. térképen *Özörény* van és mellette zárójelben *Horka. Magyarorsz. vm. és v. Göm.* 54 szerint nincs nyom utána. Etim.: *Ozora*, később **Ozorin*” (Stanislav 1948, 383. p.). A másik két helynév magyarázatát ugyanezen a helyen így adja meg: *Ozora hn.* — „*Ozora*, talán személynév, mint a szerbh. és ócseh *Ozor szn.* (MBSPO 83, Moroškin 142)”; *Ozorovce hn.* — „*Ozor-*, *Ozorovce*, előbb *Ozorovci* (ozoriak, azáriak)”. Mint az a fentiekből kitűnik, J. Stanislav *Ozora* és *Ozorovce* helynevekhez hasonlóan *Özörény hn.* etimológiáját is a szláv *Ozor* (*Ozora*, *Ozorin*) *szn.*-vel hozza kapcsolatba; hivatkozik ugyan Vladimír Šmilauer adatára, ám magyarázatát nem közli, elhallgatja.

Milan Majtán 2001-ben közölt tanulmányában *Özörény* nevét az *ozor** szóalapú településnevek között sorolja fel, és ezt írja róla: „Gömör megyében volt az a település, melynek nevét talán *Ozorany*-ra lehetne rekonstruálni (*Ozoran* 1226, *Ozoran* 1243/1354, *Ezyren vulgo Evzvreny* 1249, *Ezeren* 1258/1334, *Ezyren* 1258/1336). A településnév az újabb időkig a magyarosított *Özörény* alakban maradt fenn, melyet Ila B. török eredetű személynévvel hozott kapcsolatba (Ila III, 1946, p. 151)” (Majtán 2001, 278. p.). Mint látni, a jeles szlovák nyelv tudós az általa ismert adatok forráshelyét nem közli; sem itt, sem máshol nem hivatkozik Vladimír Šmilauer vagy Györfy György ide vonatkozó munkájára. A dolgokat úgy állítja be, mintha ő, nem pedig Július Botto rekonstruálta volna ezt a magyarosan hangzó helynevet *Ozorany*-ra, amit két adattal támaszt alá: egy értéktelen újkori hamisítvány származékával (1226), valamint az 1243-as névalak egyik változatával. Ezen észrevételek után nézzük meg, mit mond Milan Majtán az *ozor** szóalapú személy- vagy településnevekkel kapcsolatban, melyek kimutathatóságát az alábbi adatokkal igazolja.

Személynevek – az *Ozor* személynév Nyugat-Szlovákiában már 1226-ban ismert volt, amikor *Ozor* és *Pozor* (*Ozor et Pozor*) váriakat (castrenses) említene a Pöstyén (Piešťany) melletti Bana (Baňa) várban; talán mint *Ozorec* lehet értelmezni a Váradi Regesztrumban 1221-ben bejegyzett Sempte-vári (hrad Šintava) *Ozorc* jobbágy nevét; *Ozor* személynevet az *Ozorovce* településnevekből 1232-utáni forrásokból lehet rekonstruálni, amikor Chotslav (Chotislav) *Ozor* három ekényi földjét (*terram Ozor ad*

tria aratra) kapta adományba II. András királytól a volt Trencsén megyében; az egykori Tolna megyei, Bp.-től D-e fekvő *Ozora* (1009) kisváros nevét Ján Stanislav és Kiss Lajos is szláv eredetű névnek tekintették, és eredetét a szláv *Ozor* szn.-ből magyarázták; a régebbi lengyel nyelvből az *Ozor/Ozur* személynévet a 14. századból (1369) ismerjük; Morvából a 15. századból vannak az ócseh *Ozor* személynévre adataink (*Johannem dictum Bozkovek, filium Ozoronis* 1412, *Jan Mladší z Bozkovic, řečený Ozor* 1418), *Ozorek* (*Jana Ozorka z Boskovic* 1437); morva személynévből származik az elpusztult *Ožřetín* (*Ozrzieczyn* 1378) település neve.

Településnevek – *Ozorovce* (1232: *terram Ozor ad tria aratra*), Trencsén m., Dolné Ozorovce és Horné Ozorovce [m. Alsó-Ozor és Felső-Ozor], ma mindkettő Bánovce nad Bebravou [m. Bán] része; *Ozorovce* (*Ozor* 1304, *Azar* 1322), Zemplén m., ma Veľké Ozorovce és Malé Ozorovce [m. Kis-Azár és Nagy-Azár]; *Ozorany* [Özörény] (*Ozoran* 1226, *Ozoran* 1243/1354, *Ezyren vulgo Evzvreny* 1249, *Ezeren* 1258/1334, *Ezyren* 1258/1336), Gömör m.; *Ozora* (*Ozora* 1009), Tolna m.; Lengyelországban: *Ozorowice* (< *Ozor/Ozur* 1369), *Ozorzyno* (< *Ozora*) a 15. századból, *Ozorów*, *Ozorków* – mai lengyel helynevek; Morvában: *Ožřata*, illetve az elpusztult *Ožřetín* (*Ozrzieczyn* 1378) hn. (vö. Majtán 2001, 278–279. p.).

Mindezen személy- és településneveket Milan Majtán a tanulmánya tárgyát képező, új keletű, 18–19. századi, de már nem használt szlovák *ozora*, *zruta*, *ozruta* (irdatlan, hatalmas, óriás) szavak etimológiai vizsgálatának kapcsán, ennek keretében ismertet. Úgy véli, az említett új keletű szlovák szavak „genetikai” összefüggésben vannak a náluk régebbi *ozor** szóalapú személy- vagy helynevekkel. Ezek – szerinte – együttesen három szlovák szócsaládot alkotnak: 1. *ozor*, *ozora*, *ozorný*, 2. *zruta*, *zruták*, *zrutný*, 3. *ozruta*, *ozruták*, *ozrutný*, mely szócsaládoknak „közös az eredete, lényegében azonos a jelentése és több származéka van, de eltérő a fejlődése és eltérő a helye a szlovák nyelv szókészletében” (Majtán 2001, 278. p.). Ami az említett szavak közös eredetét és lényegében azonos jelentését illeti, Milan Majtán úgy vélekedik, hogy mindhárom szócsalád eredete, tehát az *ozor* szó, illetve az *Ozor* személynévvé is, az ősszláv **zbr-/zor-* töre vezethető vissza, mely a *zrieť*, *pozerať* (nézni, figyelni) igével, illetve a *výzor* (kinézet) szóval kapcsolatos (vö. Majtán 2001, 278. p.). Ezen megállapítását a 17. századtól adatolt *zruta*, *zrutný* (irdatlan, hatalmas), valamint a 19. század elejétől adatolt, főleg irodalmi művekben felbukkanó, de ma már nem használt *ozora* (irdatlan, óriás) és *ozorný* (hatalmas, irdatlan, nagy, monumentális) szlovák expresszív szavak vizsgálatából vonta le úgy, hogy ezeket a morva *ozora*, *ozera* (csúnya, rút), illetve az orosz *’ozornyik, ozorsztvo, ozornyicsaty’* (rendbontó, garázdálkodó, csibész) szavakkal hozta kapcsolatba, megjegyezvén, hogy a szlovák és az orosz szavak között jelentésbeli eltolódás észlelhető. Mivel az említett orosz szavak etimológiáját A. Preobrazsenszkij és M. Vasmer a *’nézni, figyelni’* jelentésű *zor-/ozor-* töből magyarázza, és állítólag Václav Machek is innen származtatja a morva szavakat, Majtán szerint a szlovák *ozora*, *ozorný* szavakat szintén innen kell (lehet) eredeztetni (vö. Majtán 2001, 279. p.). Azt, hogy miért pont innen, nem árulta el. De nem árulta el azt sem, hogy mi köze van ezeknek az új keletű szlovák expresszív szavaknak az ősszláv és pánszláv *ozor** szóhoz, illetve az *Ozor*-féle személy- vagy helynevekhez, melyek régiségét, mint láttuk, számos példával igazolta, ám eredetüket és etimológiai jelentésüket nem tette vizsgálata tárgyává – csak példázott velük. Másképpen fogalmazva, Milan Majtán, zárójelbe téve az ősszláv

és pánszláv *ozor* ~ ezer szó, illetve az *Ozor* ~ *Azar* személynév etimológiájának a kérdését, az említett szavakat arra használta fel, hogy személy- és településnevekben kimutatásuk által az új keletű szlovák *ozora*, *zruta*, *ozruta* (irdatlan, hatalmas, óriás) szavak régiségét 'bizonyítsa' azon az alapon, hogy ha az előbbiek régiek, az utóbbiaknak is azoknak kell lenniük. Ezt látszik igazolni vizsgálatai eredményeinek összegzése is, amit így fogalmaz meg: „A fenti elemzésekből kitűnik, hogy az *ozor*, *ozora*, *ozorný*, *ozorne*, *ozornost'*, *ozoritý*, *ozoristý* (óriás, hatalmas, irdatlan, nagy, monumentális) szavak, melyek valószínűleg az ószláv és pánszláv **zor*-többől alakultak, amely genetikusan a *zrieť* (nézni) igével függ össze, a szlovák nyelv szókészletének legősibb rétegébe tartoznak. Ezen szóalapból keletkezett szavak más szláv nyelvekben is előfordulnak. Úgy tűnik, ezeket nem feltétlenül szükséges úgy magyarázni, mintha a török-tatár *zor*-többől származó átvételek lennének” (Majtán 2001, 283–284. p.).

Visszatérve *Ozoran* ~ *Ezeren* > *Özörény* hn. eredetének és jelentésének kérdéséhez, meg kell állapítani, hogy Milan Majtán fenti értelmezései nem vittek közelebb a helynévvel kapcsolatos bizonytalanságok feloldásához, sem eredetének és jelentésének a tisztázásához. Egyrészt itt arról van szó, hogy feltevését, mely szerint a helynév hátterében az *Ozor* szn. áll, mint erre már utaltam, semmilyen történeti adat nem támasztja alá. Másrészt pedig arról, hogy nézetét, mely szerint a helynév eredete és jelentése az általa vizsgált új keletű szlovák *ozora*, *zruta*, *ozruta* szavakkal hozható kapcsolatba, azért nem lehet elfogadni, mert ezek értelmezéséből nem derül ki, hogy jelen esetben mi motiválta a névadást. A 'nézni, figyelni' jelentésű *zrieť* ige, a 'hatalmas, irdatlan, nagy, monumentális' jelentésű szlovák *ozora*, *ozorný* szavak, a 'csúnya, rút' jelentésű morva *ozora*, *ozera* szavak, illetve a 'rendbontó, garázda, bajkeverő, bandita, csibész' jelentéskörbe tartozó *ozornýk*, *ozorsztvo*, *ozornýcsaty* orosz szavak ugyan mind szóba kerültek, de a kérdésre választ nem adtak.

Kibővítve a személynévre épülő feltevések sorát, az alábbiakban én is felvázolok egy merően hipotetikus magyarázati kísérletet, melynek alapját az *Ozoran*/*Ezeren* hn. ezer szava képezi. Mint láttuk, ilyesmivel már Ila Bálint is megpróbálkozott, mégpedig úgy, hogy az ezer számnévből személynévet alakított, s ebből értelmezte az *Ezeren* helynevet. Ő más ezer szót, más *Ezer* személynévet nem ismert, illetve nem mert vagy nem kívánt feltételezni. Már viszont szerintem az *Ozor*/*Azar*/*Ezer* alapú helynevek ilyenkénti származtatása legfőképpen a héber ezer ~ *azar* szóból vezethető le. A 'segítség', 'segítő' jelentéssel bíró ezer szó ugyanis 21-szer, az *azar* szó pedig 80-szor szerepel az Ótestamentumban,⁶ mégpedig személynévi minőségben⁷ is, aminek magyar

6. Vö. „azar (5826) is used 80 times in the OT (Ge; Dt; Josh 4x; 1Sa; 2Sa 3x; 1Ki 2x; 2Ki; 1Chr 10x; 2Chr 12x; Ezra 2x; Job 4x; Ps 17x; Isa11x; Jer; Lam; Ezek; Da 3x; Zec); 'ezer (5828) is used 21 uses in the OT (Ge 2x; Ex; Deut 3x; Ps 11x; Isa; Ezek; Da; Hos) and is translated help 18; helper, 2 and helpers, 1.” (Precept Austin: Hebrew Word Study on Help).

7. Vö. „The name Ezer is actually quite common in the Bible, but not one of the Ezers became very famous and the name remained relatively unknown. The first Biblical person to be named Ezer is a son of Seir, who becomes the arch father of a Horite tribe (Gen 36:21). Other Ezers are a Judahite (1 Chr 4:4), an Ephraimite (1 Chr 7:21), a Gadite (1 Chr 12:9), a son of Jeshua (Neh 3:19), and a postexilic priest (Neh 12:42). The name Ezer is highly similar to the names Ezra and Ezri. It is derived of the verb עָזַר (azar 1598) help, support. The identical noun עֶזֶר (azar 1598) means help. The name Ezer means Help.” (Abarim Publications' Biblical Name Vault.)

alakja is ismert: Ezeriás vagy Azariás. *Ozoran* ~ *Ezeren* hn. tehát elméletileg kapcsolatba hozható egy olyan népközösség tagjaival is, amely nyelve vagy vallása révén ismerte a héber *ezer* ~ *azar* szót, illetve a héber eredetű *Ezer* vagy *Azar* személynévet. A zsidók mellett, kiknek korai megjelenése a Kárpát-medencében nem kíván különösebb bizonyítást, elsősorban a kazároktól elszakadt kabarok (kavarok) jöhetnek itt szármításba. Kristó Gyula szerint a kabarok még Etelközben csatlakoztak a magyar törzsszövetséghez, és a magyarokkal együtt foglaltak maguknak új hazát a Kárpát-medencében, ahol a Mátra vidékén szálltak meg nagyobb tömegben; fejedelmük a kazár származású, zsidó hitű Aba Sámuel volt. A kabarok egy része bizonyítottan az iszlám, egy másik, kisebb része pedig a zsidó vallást követte,⁸ aminek alapján feltehető, hogy ismerték a héber *ezer* ~ *azar* szót. Az elmondottak szerint *Ezeren* hn. magyarázata így is meglehetne fogalmazni: *ezer-en* = segítők szálláshelye; az a hely, ahol azok élnek, akik vallásuk nyelvén (héberül) *ezer-nek* (segítők) nevezik magukat; azok a segítők, akik valamelyik nem magyar törzsből származnak, s akik az ország, illetve a megye határait hivatottak védeni, őrizni. *Ezeren* (Özörény), mint erre már utaltam, egykor ilyen hely volt – Gömör-vár megyéjének, s egyben az ország határán feküdt.

E feltevés egyik támasza az *azar* ~ *ezer* szó, illetve az *Azar* ~ *Ezer* személynév kimutathatósága csaknem valamennyi *Ozor*-féle helynévben: *Ozor/Azar* Trencsén m., *Ozor/Azar* Zemplén m., *Ozora/Azara* Tolna m.; *Ozoran/Ezeren* Gömör m., ahol az *Ozor* névalakot a héber eredetű személynév szláv változatának lehetne tekinteni.⁹

A feltevés másik támasza az Özörénnyel szomszédos település neve – *Malach* (*Malah*). Ez szintén héber szó, illetve bibliai név, jelentése: 'angyal', azaz 'követ', 'hírnök'. IV. Béla 1243-ban kelt adománylevele a települést már *villa*- azaz faluként említi, mégpedig elsőként Gömör megyében; birtokosa ekkor a Zágráb-Korpás nemzetségből származó Zágráb várjobbágy volt (vö. Györffy 1963, 524–525. p.). Egy 1275-ben kelt oklevélből azt is tudjuk, hogy a települést katonai népelemek lakták, akik feltehetőleg azért voltak ide telepítve, hogy a Sajó folyó itt leszűkülő völgyét védjék, őrizzék. Szent Erzsébetnek szentelt templomukat az arkangyal nevét viselő Szent Mihály-hegyre építették. Ezzel szemben a Sajó túloldalán, a meredek falú Haragistya-hegy tetején volt a Vár, amely védelmet biztosított mindenféle támadások ellen, s ahonnan a Sajó közép-ső szakaszának völgyeit jól lehetett ellenőrizni.

8. A magyarság már a korai időktől kezdve érintkezett zsidókkal (főleg zsidó vallásúakkal), kivált azt követően, hogy a kazár elit zsidó vallásra tért át. Amikor a magyarok a Kárpát-medence irányába továbbindultak, a kazárok törzséből kiszakadt *kabarok* (kavarok) csatlakoztak hozzájuk, kik nagyobb részben az iszlám, kisebb részben pedig a zsidó vallást követték (vö. Kristó 2003, 41–44., 179–180. p.). A magyar honfoglalás (895 körül) vezérének, Árpádnak egyik felesége is kabar leány volt. Az *Aba* nemzetség elődeit, kik az Alföld északi peremterületeit, illetve a Mátra vidékét szállták meg, egyes kutatók szerint a kabarok között kell keresni. Úgyszintén kabar vagy türk név lehetett a *Gömör* név is, amely a „kumur, kűmür, kőmör” törzsi névből származik, tulajdonképpen szeneckét, tüzes szénbogarat jelöl.
9. A zsidóknál az *Ezer* és *Azar* mellett az *Ozer* név is kimutatható mind keresztnevekben, mind vezetéknevekben; Izrael köztársaság első elnöke Ezer Weizman (1924–1980) volt, ő Palesztinában született, ám apját, ki Oroszországból származott, még Ozer Weizmannak hívták. Keresztnevék szótáraiban: *Azár* héber-görög keresztnév, j.: akit Jehova segít. *Azariás* Ószövetségi név, j.: Segít az Isten! *Ozora* héber női keresztnév, j.: az Úr ereje, Isten ereje.

A fenti tények tehát azt látszanak igazolni, hogy ezek az egymással szomszédos, talán katonai, őrző-védelmi céllal létrejött települések nevüket héber szavakból vették: *Malach* = angyal (Isten követe, hírnöke), *Ezeren* = segítők helye. Névadóikként legfőképpen a zsidó vallást követő kabar népelemek jöhetnek számításba, akik török nyelvük mellett a magyart is megtanulták.

De vajon így történt-e ez valójában? A válasz korántsem egyértelmű. A feltevés talán megállja helyét *Malach* hn. esetében, amely minden bizonnyal a héber *malach* 'hírnök, angyal' szóból származott. Úgyszintén közelebb vihet azon helynevek eredetének a tisztázásához, melyek háttérben az *Ozor/Azar* szn. áll. Az utóbbiak köréből azonban ki kell zárni az *Ozoran/Ezeren* hn.-et, mégpedig két okból. Először is azért, mert ennek nem volt *azar*-alakváltozata, másodszor és legfőképpen pedig azért, mert alapját egy másik szó alkotja.

Özörény hn. alapszavának ugyanis nem a héber *ozor* ~ *azar* 'segítség, segítő' szót, hanem az ősbalti **ežera*-, illetve az ősszláv **ozero* szót kell tekinteni, melynek jelentése 'tó', szlovákul 'jazero'. Ez az a szó, amely pontosan rávilágít arra földrajzi körülményre, ami a névadást jelen esetben motiválta: a tó, illetve azoknak a tavacskáknak és mocsaraknak az együttese, melyek a település területét jellemezték és jellemzik még ma is.

Özörény < *Ezeren* ~ *Ozoran* hn. *Jazeran*-kénti meghatározása és értelmezése nem új keletű. Sajnos, ez az értelmezés az idők folyamán „homályba veszett”, hogy helyet adjon a személynévi eredeztetésekből kiinduló feltevéseknek. A gömői tájat jól ismerő, a közeli Rőcén ténykedő szlovák pedagógus, ügyvéd, történész és publicista Július Botto már 1895-ben rögzítette azt aényt, hogy *Ozora* (Özörény) település nevének szlovák megfelelője *Jazerany*, s ezen nézetét későbbi írásaiban is megerősítette (Botto 1895, 351.; 1901, 41.; 1910, 3. p.). Az ő munkájára hivatkozik, és lényegében az ő meghatározását veszi át Fedor Houdek is, aki 1902-ben megjelent cikkében így fogalmaz: „Özörény: Jazerany (Jäzerany)” (Houdek 1902, 167. p.). És végül, de nem utolsósorban, Vladimír Šmilauer 1932-ben megjelent alapvető, *Vodopis starého Slovenska* (A régi Szlovákia vízrajza) című munkájában szintén Július Botto írásaira hivatkozik, és az ő tömör és pontos meghatározását tünteti fel ekképpen: „Ozorany = Jazerany, Jäzereny”¹⁰ (Šmilauer 1932, 167. p.). Mindezek alapján elmondható, hogy a 20. sz. első évtizedeiben ismert volt egy olyan elképzelés is, amely szerint Özörény neve mögött nem az *Ozor* személynév, hanem az *ozor* ~ *ezer* > *jazero* földrajzi köznévi áll, melynek jelentése 'tó'. E két elképzelés ez időben még egymás mellett, egymással vetélkedve létezett, miként erre Gabriel Abt 1936-ban megjelent cikkéből lehet következtetni. Ezt írja: „Özörény = Horka, a XIII. és XIV. században Ozoran vagy Ezeren, valószínűleg nem Jazeran-ból származik, ahogyan azt J. Botto magyarázza, bár az ő etimológiai magyarázatai nagyon szerencsések, hanem az Ozor-a, azaz Azariás személynévből származik (vö. Ozorovce Bán mellett és Zemplénben, a magyar Azar = Ozor, Ozora). Azt, hogy az elnevezés a szlovákoktól ered, az any utótag bizonyítja” (Abt 1936, 397–8. p.). Az ilyen

10. Vö. „[1234:] ad Ozoram – Pustatina u Mikolčan [puszta Mikolcsány mellett]; Özörény, Gem. Horka 55/24; 1892 Horka, 1927 Gömör-Horka; Botto, ČMSS. XIII. 3, SMSS. VI. 41, SP. XV. 351: Ozorany = Jazerany, Jäzereny” (Šmilauer 1932, 166., 167. p.).

fajta érvelés és becsületes hivatkozás a későbbiekben született munkákra, sajnos, már nem jellemző. Ezekben, mint láttuk, a személynévi eredeztetésnek ellentmondó érvek és nézetek következetesen el vannak hallgatva. Így például Ján Stanislav átveszi Vladimír Šmilauer adatait, de nem tesz említést arról, hogy az utóbbi miként értelmezi a szóban forgó helynevet. Hozzá hasonlóan jár el a jeles szlovák nyelvtudós, Milan Majtán is, aki ráadásul úgy ír tekintélyes tanulmányt az *ozor** szó etimológiájáról, hogy elhallgatja ennek legfontosabb jelentését a szláv nyelvekben.

Özörény < Ezeren ~ Ozoran hn. háttérében, egyetértve Július Botto, Vladimír Šmilauer és Kniezsa István értelmezésével, tehát én is a végső soron indoeurópai eredetű, ősbalti/összláv **ežera-/*ozero* szót látom, mely minden szláv és balti nyelvben megtalálható, jelentése tó – nagyobb kiterjedésű álló víz. Szláv nyelvekben – cseh: *jezero*, lengyel: *jeziro*, felsőluzsini: *jězor*, alsóluzsini: *jazor*, szlovák: *jazero*, ukrán: *ózero*, orosz: *ozero* bolgár: *ézero*, *ézer*, macedón: *ezero* (*jézero*), szerbhorvát: *jezero*, szlovén: *jezero*, *jezer*, ósláv: *jezero*, *jezerb*; balti nyelvekben – óporosz: *assaran*, kur: *Eezeryne*, *Esser Semmen*, *Aserowischen*, litván: *ežeras*, lett: *ēzers* (vö. Andersen 1996, 149. p.; Blažek 2003, 243–253. p., Šmilauer 1970, 86. p., Vasmer 1987, 3, 125. p.). Az érdekesség kedvéért megjegyzem, hogy a tó jiddis nyelven is *ozere*.

Az ősbalti/összláv **ežera-/*ozero* földrajzi köznévből csaknem valamennyi szláv és balti nyelvben alakult településnév: Ezere, Ezereni, Ezerovo, Jezerica, Jezernice, Jazerinca, Jezero, Jazorki, Jesseritz, Jezierzycze, Ozero, Ozerov, Ozerovo, Ozerjanka, Ozerna, stb. (vö. Šmilauer 1970, 86. p.). E helynevek sorába tartozik talán az *Izra*-tó neve is Szlovákiában,¹¹ mely némi hasonlóságot mutat Ezeren 1339-os *Izreen* alakjával. Ezeren hn. esetében érdekes megfigyelni, hogy megőrizte az ősbalti *ežera*- szóhoz hasonló régi alakját, s későbbi fejlődése folyamán sem vette fel a szóeleji *j*-t, mint ahogyan az a cseh, lengyel, szlovák, luzsini, macedón, szerbhorvát nyelvben megtörtént.¹² Legközelebb hozzá a macedón, illetve lett *Ezereni* és a kur *Eezeryne* helynevek állnak, melyek szinte hasonmásai az Ezeren névalaknak.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a későbbiekben Özörény alakban rögzített Ozoran ~ Ezeren hn. az ősbalti/összláv nyelvi eredetű **ežer-/*ozer-* víznév és az *en* melléknévképző összetételével jött létre, jelentése: tavas. Özörény mai szlovák megfelelője

11. *Izra* hn. eredetével és jelentésével Tóth Valéria foglalkozott. Úgy vélekedett, hogy a magyar névforma kialakulását a „szlovák eredetű: a szlk. *jazero* 'tó' szóból magyarázhatjuk”, s ez az általa leírt bonyolult szóvégi hanghelyettesítés és szóeleji hangváltozás eredményeként született meg (Tóth Valéria: *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye helynevei*. Debrecen, 2001, 91. p.). Véleményem szerint ebben a mutációban a szlovák *jazero* szó nem játszott semmilyen szerepet, a névalakváltozás iránya ez esetben vagy *Ezera* > *Izra*, vagy pedig *Iser(a)* > *Izra* volt. Az *Izra* hn. ugyanis nem csak tót, hanem patakot is jelöl, aminek folytán jelentése a 'folyó víz' jelentésű indoeurópai *iser*, *isera*, *isara*, *isarco* szavak, illetve víznevek felé mutat; vö. *Ister* fn. (>Duna), *Iser* fn. Németországban, *Isère* fn. Franciaországban, *Isarco* fn. Olaszországban, *Yser* fn. Franciaországban és Belgiumban, *Vézère* és *Auvézère* fn. Franciaországban, *Weser* fn. Németországban stb.
12. A szlovák nyelv történeti szótára a *jazero* szó 16–18. sz. közötti adatainál kizárólag a *gezero* ~ *gazero* alakot közli; vö. Majtán, Milan (red.): *Historický slovník slovenského jazyka*. Zv. 1. Bratislava, Veda, 1991, 521. p.

Jazerany, illetve archaikusan *Ozorany*. A helynév kapcsolata a szláv eredetűnek vélt *Ozor* személynévvel szinte teljes bizonyossággal kizárható.

Ozoran ~ *Ezeren* hn. olyan helyre utal, ahol tavak, mocsarak vannak, tkp. jelentése: *tók közti, tavas hely* – '*jazeran*', illetve átvitt értelemben: *tók, tavas hely mellett lakó nép*. *Özörény* ilyen hely volt: még most is vannak itt kisebb tavak és mocsarak, melyek együttesét az 1876-os kataszteri térkép *Tókközi* névvel jelöli.¹³ E tavas hely környékén, a *Pusztatemplom, Gát, Felső Gát, Falukertnél* nevezetű részeken volt az ősi falu központja. Egy másik falurész a *Nagy-tó* környékén, az *Alájárók* és *Toka* nevezetű részeken alakult ki, miként erre az itt fellelhető cseréptöredéket utalnak. Az ennek közelében lévő *Lésza-Horka*-hegyen, illetve a vele szomszédos *Kutyor-völgyben* gazdasági jellegű építményt – juhakolt tudunk feltételezni. A harmadik falurész helyét a *Sós-hegy* aljába tesszük. Miután az ősi falu templomával együtt elpusztult, *Özörény* területén már nem jött létre nagyobb, faluszerű település. A 14. századtól kezdődően csupán négy-öt család lakott itt, elkülönült, tanyáknak nevezett portákon. *Özörény* gyér lakottsága valószínűleg az ivóvízhiánnyal függ össze: területén források nincsenek, a kutak pedig csak a rossz minőségű talajvizet fogják fel, ráadásul – nem tudni, mikor – a *Nagy-tó* is kiszáradt. Ez utóbbi esemény lehetett annak a legendának az alapja, mely szerint az özörényiek azért költöztek be Horkára, mert eltűnt a vizük. Paradox módon *Özörény* nevét is, elnéptelenedését is a vízzel hozhatja kapcsolatba.

Felhasznált irodalom

- Abarim Publications' Biblical Name Vault. NAS Exhaustive Concordance of the Bible with Hebrew-Aramaic and Greek Dictionaries., <http://www.abarim-publications.com/Meaning/Ezer.html>
- Abt, Gabriel: Niečo o zmizlých Slovákoch v údolí Slanej. *Prúdy*, 20. évf. (1936) 392–404. p.
- Ambrus Sándor: Gömörhorka (Horka – Malach – Özörény) helynévtára. *Gemerská Hôrka*, 2011, 31 p. Kézirat.
- Ambrušová, Uršula: Donácia Ozorian z roku 1471. *Historica carpatica*, 31–32. évf. (2000–2001) 165–172. p.
- Andersen, Henning: Reconstructing prehistorical dialects: initial vowels in Slavic and Baltic. Berlin, New York, Mouton de Gruyter, 1996, 10. évf. 238 p., <http://books.google.sk/books?id=8kV3JUunPR8C>
- Blažek, Václav: Slavic *ezero vs. *ozero. In Janyšková, Ilona–Karlíková, Helena (eds.): *Studia etymologica Brunensia*, 2. *Sborník příspěvků z konference „Etymologické symposion”*. Praha, Lidové noviny, 2003, 243–257. p.
- Botto, Július: O rodnom kraji Pavla Jozefa Šafárika. *Slovenské pohľady*, 15. évf. (1895) 349–356. p.
- Botto, Július: Miestopisné úryvky z Gemera. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, VI. 1901, 40–47. p.
- Borsa Iván (szerk.): *Az Abaffy család levéltára. 1247–1515. A Dancs család levéltára. 1232–1525. A Hanvay család levéltára. 1216–1525.* Ila Bálint kézirata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 1993.
- Csánki Dezső, Dr.: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890.

13. Vö. Pesty 1864.; Kataszteri térkép 1876.; Ambrus 2011.

- Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó, I. kötet: 1963, II. és III. kötet: 1987.
- Horger Antal–Mészöly Gedeon–Moór Elemér: *Megjegyzések a Magyar Etymologiai Szótár XI. (erdő-faristár) füzetéhez*. Szegedi Füzetek, I. évf. 7–12. füz. (1934.júl.–dec.), 250–258 p.; Szeged, 1935.
- Houdek, Fedor: *Príspevky k miestopisu Slovenska*. Hlas, 4. évf. (1902) 167. p.
- Ila Bálint: *Gömör megye. I–IV. A megye és a települések története 1774-ig*. Budapest, 1944–1976.
- Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 4. bőv. és jav. kiadás. Budapest, 1988.
- Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2*. Budapest, Akadémiai kiadó, 2. kiadás, 1974, 1043. p.
- Kniezsa István: *Észrevételek Ila Bálint Gömör megyéjéhez*. Századok, 8. évf. 1947, 1–10. sz. 220–228. p.
- Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2003, 314 p.
- Lipszky, [János] Joannes de Szedlicsna: *Repertorium Locorum Objectorumque in XII. tabulis Mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confinium militarium magni item Principatus Transylvaniae occurrentium. Pars Prima contens Regna Hugarie, Croatiae, et Slavoniae, cum confiniis militaribus*. Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1808.
- Majtán, Milan (red.): *Historický slovník slovenského jazyka. I–V*. Bratislava, Veda, 1991–2000.
- Majtán, Milan: *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997*. Bratislava, Veda, 1998, 600 p.
- Majtán, Milan: *Z vývinu staršej slovenskej lexiky (ozora – zruta – ozruta)*. Slovenská reč, 66. évf. (2001) 5 sz. 278–285. p., http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2001/5/sr2001_5.pdf
- Pesty Frigyes: *Helvéntár – Horka*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1864. Kézirat.
- Precept Austin: *Hebrew Word Study on Help*. http://www.preceptaustin.org/hebrew_word_study_on_help.htm
- Richards, Ronald O.: *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian*. Los Angeles, University of California, Los Angeles, Program in Indo-European Studies, 2003 (= UCLA Indo-European Studies, vol. 2). 234 p.
- Šmilauer, Vladimír: *Příručka Slovanské Toponomastiky – Handbuch der Slawischen Toponomastik*. Praha, Academia, 1970.
- Šmilauer, Vladimír: *Vodopis starého Slovenska*. Praha–Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932, 564 p.
- Stanislav, Ján: *Slovenský juh v stredoveku. I. a II. diel*. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská, 1948.
- Vasmer [Fasmer], M.: *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. I–IV*. Perevod s nemeckogo i dopolnenia O. N. Trubačova. Moskva, Nauka, 1986–1987.
- Zoltán András: *A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai és a szláv nyelvtörténet. Kisebbség-kutatás*, 2004, 4. sz., http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasa/kk_2004_04/cikk.php?id=1298

A RENDSZERVÁLTÁS

és a csehszlovákiai magyarok II.

1989-1992

ELBESZÉLT TÖRTÉNELEM 2.

Fórum Kisebbségkutatási Intézet

Sárossy, Štefan: Kaštieľ vo Veľkom Šariši. Veľký Šariš, 2010, 104 p.

A kötet a nagysárosi Rákóczi-kastély történetét, képanyagát s a rá vonatkozó adatolást és emlékeket foglalja össze.

A III. Andrástól nyert 1299-es kiváltságlevelbe, amelyet Róbert Károly 1314-ben megerősített mint felmentést a várispánság joghatósága alól, Eperjesen kívül Kisszeben és Nagysáros is fel volt véve, tehát várossá avatott; ezt később elvesztette, s csak a közelmúltban vált ismét azzá. Történelme egybefonódott a Rákócziak történelmével. A tárgyalás elején áll a Rákóczi-család genealógiája, a vár és a kastély Houfnaglius-féle (és színezett) grafikája, a Rákócziak történelmi szerepének tömör ismertetése, majd a kastély több fényképfelvétele. A kastély építése valószínűleg az eperjesi Rákóczi-palota építtetője, II. Rákóczi Zsigmond megjelenése előtt történt, aki 1608-ban szerezte meg nagysárosi birtokait, s ő lehetett első lakója is, ugyanabban az évben halála után fiának, Pálnak a tulajdonává vált; ő felnőtt korában folytathatta az építkezést az egyik szárny által. Archeológiailag a legrégebb a 14. században épült Szent Kunigunda-kápolna; tehát még a Rákócziak előtti, családi „templomként” leginkább Rákóczi testvére, Aspremont Júlia gondozta, a Szent Erzsébet-kápolnát Rákóczi Erzsébet, II. Rákóczi Ferenc másodfokú nagynénje építtette a 17. század harmadik harmadában vagy a 18. század elején. Déli falánál van báró Luzsénysky József sírja. Az 1881-ben lezajlott pisztolypárbajban szerelmi vetélytársa, Gundelfinger Gyula golyója szíven találta (*Gymnasiologia* című kötetünkben [Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó] említjük a 171. lapon Kvitovszky Ignác feldolgozását az eseményt megörökítő emlékoszlopról a *Zabíjanán*; a szerző nem ismeri a nevét).

A kastély és a kápolnák alapítása több hozzárendelést feltételez. A kastély homlokzati bejárata előcsarnokba nyílik, amelyből lép-

csők vezetnek az emeleti helyiségekbe, lakosztályába; egyikében II. Rákóczi Ferencet 1701. április 18-án a császári katonák letartóztatták, ahogy azt Benczúr Gyula festménye örökítette meg, feleségének, Amália Sarolta hesseni hercegnő ágya mellett. II. Rákóczi Ferenc a kastélyban volt beiktatva Sáros vármegye örökös főispánjaként 1694-ben. Sároست kedvelte a legjobban, s itt telepedett le feleségével. Letartóztatásakor először eperjesi székházába vitték, s felesége vele ment. A hagyomány szerint a kastélyból menet a *Kopanina-dombon* megálltak, Rákóczi kiszállt a kocsiból, s visszatekintve a völgybe, imádkozott. A nagysárosiak e helyütt keresztet állítottak fel. A képek az 56–57. oldalon, valamint a 62–63. lap számítógépes összeállítása mind ezt ábrázolják.

A nagysárosi reneszánsz kastélyt 1948-ban felgyújtották, s az leégett. A feltevés, hogy a tűz a „Varos”-ban keletkezett, s a szél által átcsapott rá, teljesen alaptalan; építőanyagát később szétszedték s felhasználták, a letisztított téglákat árusították is. Csak egyik gazdasági épülete maradt meg, amely ma lakóház.

A Rákóczi-család története s mindaz, ami emlékeztet rá, az ország és Nagysáros történelmének kimagasló eleven hagyományként érvényes része. A kiadvány albumszerűen hozza a vár, a kastély, a kápolnák és a többi emlék fényképét, rajzát, a festményeket (*Jolana Lenzová* nagysárosi festőnő, *Bartolomej Janek*, *ThDr. Jozef Leščák*, *Miskovszky Viktor* alkotásait; egy ismeretlen festőnek a kastélyt és a várat a háttérben ábrázoló műve a szerző tulajdona; 91. p.). A Rákóczi-alumból *Morelic F. I.* rajzát közli. S nem hiányzik Dudits Andornak a kassai dóm északi bejárata fölötti falképe, amely II. Rákóczi Ferenc életútját jeleníti meg. *Kaminský*, eperjesi szobafestő a kastélyt és kápolniját a várral felettük egy nagysárosi ház falára festette.

Fényképen láthatjuk a város legrégebb hársfáját, amelyet a kastély arborétumában 2006-tól tábla jelöl; a kastélyhoz tartozó gesztenye- és hársfasort 1990-ben ki kellett vágni. A kastély helyét, jellemzését, képét tábla adja meg 2007-ből. Emlékkő is jelölte, de miután megsérült, a város depozitumába került. Az

emlékanyagot a város múzeumában őrzik. Egy új utcát a vár felé a nagysárosiak Rákóczi utcának neveztek el (2007).

Nagysáros és a megye küldöttsége 1906-ban, Rákóczi hamvainak hazahozatalakor a kassai dóm kriptájába, részt vett az ünnepségen, s hasonlóképpen a százéves évforduló alkalmából 2006-ban a város képviselője a polgármesterrel az élen a Dóm északi oldalán levő emléktáblánál szlovák nemzeti színű szalaggal díszített virágcsokrot helyeztek el Nagysáros (Velký Šariš) felirattal. A nagysárosiak hűségét a Rákócziakhoz és saját múltjukhoz a kötet sokoldalúan gazdagítja.

A vár falait és tizennégy bástyáját jelenleg igyekeznek felújítani. Lakóépülete, „Donjonja” erősen lepusztult; a munkálatok és a tervek mozgalommá fejlődtek, jelentőségére az idei július 10-i „várfelvonulás” hívja fel a figyelmet. Tudjuk, hogy IV. Béla a tatároktól elszenvedett vereség után itt keresett menedéket, s a vár a megye központja és főispáni székhelye lett. A 70-es, 80-as évek ásatásait benne folytatni fogják. (A vár, a kastély és környéküknek nyomtatott képe a várból származó faanyagból készült s ilyenemű vasból szegecselt keretben e sorok írójának szobájában függ.)

A cemeitei *Petőfi-bükkfát* az elmúlt év (2010) júliusának utolsó hetében a vihar kidöntötte (fényképét lásd a *Gymnasiologia* képanyagában, jegyzet a 150. lapon). A helyi szlovák folyóiratokban több írás jelent meg erről. Petőfi Eperjesen 1845-ben majd egy hónapig tartózkodott, a városban utca viseli a nevét, a költői hármaversenynye a *Willecz-hegyen* emlékoszlopa van. A cemeitei bükk, amelyet csodált, s talán verselt is alatta, közel kétszáz évet ért meg. „Legendája” szerint a kollégium diákjai rá és két szomszédos fába vészték az *Erdei lak* költői verseny résztvevőinek nevét 1864-ben. A mindmáig Petőfi-bükknek minősített azonosítása az eredetivel azonban fiktív. A három fát 1945-ben kivágták, s egy másik bükk lett Petőfié. S ezt mint a leg-hatalmasabbat és legöregebbet tették meg 1970-ben védetté. De korát és állapotát tekintve az erdészek ledölte előtt egy évvel indítványozták a védetség megszüntetését.

Dr. Pavel Hagyari, a város polgármestere, épen maradt fájából „költői padot” szándékolt

faragtatni a város parkjának részére, anyaga azonban teljes egészében erre alkalmatlannak bizonyult. A költői köztudat és ihlet fennmaradása végett legendájának jegyében „létezését” táblán tüntetik fel. (Meglétének valós körülményeit Andrej Petruš az eperjesi *Večerník*ben két cikkében tisztázza [2010. július 30.; 2011. április 12.]).

Eperjesen a tűzéraktanya előtti ligetben állt *Erzsébet királynő* bronz mellszobra, amelyet az első világháború után ledöntöttek. A szobrot 2010 nyarán a város parkjának legelőkelőbb helyén állították vissza.

Az alábbi „keleti híradásból” nyilvánvaló a magyar–szlovák viszonyban a kölcsönös tisztelet, pártolás és kedvezés esélye. A nagysárosiaknak az ismertetett kötetből kiolvasandó magatartása példamutató. Igazolása annak, hogy az értékek vállalása a közös múltból gazdagítja a nemzeti-nemzetiségi hagyományt, s a jelen problémák megoldásában és a jövőben sem mellőzhető.

Zeman László

Hetényi, Martin: (Zjednotená) maďarská strana na Slovensku 1939-1945. Nitra, UKF, 2011, 307 p.

A szlovákiai magyarok történetének második korszaka, amely az első bécsi döntéssel vette kezdetét és a második világháború végéig tartott, történetírásunk talán legelhanyagoltabb szakasza. Igaz, miután 1938 novemberében a magyarok által lakott dél-szlovákiai területek többsége visszakerült az anyaországhoz, csupán Pozsonyban, Nyitrán és a környékén, valamint a nagyobb városokban maradtak jelentősebb magyar közösségek: az 1938. december 31-i váratlanul bejelentett népösszeírás szerint 67 502 fő, akik Szlovákia több mint 2600 települése közül csupán 24-ben alkottak többséget. Ám ez a viszonylag kis létszámú közösség is többet érdemelne, mint amennyit a történetírás eddig vele foglalkozott.

Persze ezen a szakmai hiátuson nem feltétlenül kell csodálkozni, hiszen a szlovák állam (1939–1945) korszaka a rendszerváltás előtti évtizedekben eleve kevésbé kutatható időszak volt. A marxista történetírás meg-

elégedett a tisói rendszer címkeszerű lefasisztázásával, s csupán a szlovák nemzeti felkelésnek tulajdonított – a valós súlyánál sokkal nagyobb – figyelmet. 1989 után Tiso állama ugyan a szlovák történetírás és közvélemény figyelmének középpontjába került, aminek kísérőjelenségeként a totalitárius rendszer iránti nosztalgia is megjelent, ám a kutatólám-pák fénye a korabeli szlovákiai magyar kisebbség életét továbbra is elkerülte. Jól jelzi ezt, hogy Dušan Kováč Szlovákia történetéről írt szintézisében a korszakot tárgyaló 40 oldalnyi terjedelemből talán ha két mondatot kap a magyar kisebbség. S nem feltétlenül csak azért, mert a szlovák történetírás amúgy is szereti etnikailag homogénnek láttatni a mai Szlovákia területét, s hajlamos elfeledkezni arról, hogy ez a terület mindig is soknemzetiségű volt, hanem egyszerűen azért, mert érdemi kutatások hiányában többet ennél a két mondatnál nem is lehetett tudni a témáról.

De a magyar és a szlovákiai magyar történetírásnak sem volt kedvence ez a korszak, hiszen érdemben csupán a kitűnő mű- és szakfordító, G. Kovács László foglalkozott a szlovákiai magyarok korabeli történetével. Az ő két tanulmánya (*Magyarok Szlovákiában 1939–1945; A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben 1939–1945*) ugyan máig kiinduló- és viszonyítási pontja minden e témában születő dolgozatnak, de csak a kezdetét jelenti a mélyebb kutatásoknak. G. Kovács László mellett Molnár Imre érdemel mindenképpen említést, hiszen az Esterházy Jánosról szóló monográfiáiban magának az érintett korszaknak a képét is felvázolja, másrészt pedig Esterházy személyében a kor szlovákiai magyar történetének kulcsszereplőjét mutatja be.

Az utóbbi években, néhány fiatal szlovák történész-kollégának köszönhetően, a szlovenszkói magyarság korabeli történetének regionális vonatkozásai is a figyelem középpontjába kerültek. Az itt tárgyalt monográfia szerzője, Martin Hetényi elsősorban a Nyitra vidéki magyar lakosság, Martin Pekár pedig az Eperjesen és környékén élő magyarok politikai-társadalmi törekvéseivel kapcsolatban publikáltak. A korszak egészét felölelő, monografikus jellegű munka azonban most először jelent meg a témában a nyitrai

Konstantin Filozófus Egyetem docensének, Martin Hetényinek a tollából.

A (*Zjednotená*) *maďarská strana na Slovensku 1939-1945* c. könyv, mint címe is elárulja, lényegében nem a szlovákiai magyarság korabeli történetét, hanem a magyar közösség egyetlen engedélyezett pártjának, a Szlovenszkói Magyar Pártnak (a továbbiakban: Magyar Párt) a történetét kívánja bemutatni. Mégsem lehet csupán valamiféle szikár párttörténetnek tekinteni, hiszen mint Hetényi kutatásaiból kiderül, 1942-ben a pártnak mintegy 30 ezer regisztrált tagja volt, vagyis minden második szlovákiai magyar. Ha pedig csupán a felnőtt férfi lakosság tekintetében vizsgálánk ezt a számot, azt látnánk, hogy szinte minden magyar családfenntartó a Magyar Párt tagja volt. Ez ma elképzelhetetlen mértékű azonosulása egy közösségnek egy politikai párttal. Csakhogy a Magyar Párt nem csupán s elsősorban nem a mai értelemben vett politikai párt volt, hanem sokkal inkább érdekvédelmi szervezet, amely valódi politikai tevékenységet és munkát ugyan nem végezhetett, ehelyett azonban erőteljes szociális tevékenységet fejtett ki (gondoskodott a rászoruló családokról, üdültette a szegény gyerekeket, téli gyűjtéseket szervezett), s szervezte a magyar kulturális életet is. Vagyis amikor Hetényi párttörténetet ír, óhatatlanul is egy közösség életének gerincét adó szervezetről beszél, még ha a munkában a szellem- és kultúrtörténeti szempontok a háttérbe szorulnak is.

Hetényi figyelme mindazonáltal nem a pártnak a magyar közösségen belüli pozíciójára vagy épp a párton belüli személyi viszonyokra irányul, hanem – amellet, hogy kitűnő és aprólékos képet ad a Magyar Párt szervezeti felépítéséről – elsősorban az állam és a párt viszonya érdekli. A Szlovenszkói Magyar Párt ugyanis – Hlinka Szlovák Néppártja és a Kárpátinémét Párt mellett – nemcsak a totalitárius állam három engedélyezett pártjának egyike volt, az állambiztonsági szervek szigorú felügyelete alatt is állt. A szerző pedig gondos és aprólékos kutatómunkával feltárta azokat a retorziókat, amelyek működése öt éve alatt a pártot és tagjait érték, s ezeket konkrét példákat felmutatva az olvasók elé is tárja. Arra nézve pedig, hogy miként viszonyult a szlovák államhatalom min-

denféle magyar megnyilvánuláshoz, álljon itt a szerző által feltárt gölncibányai eset. Ebben a nagy múltú kisvárosban ugyanis 1942-ben a helyi csendőrség azért jelentette fel a magyar párt tagjait, mert a Magyar Klaszszikusok sorozat Petőfi összes verse című kötetét terjesztették. Az eljárás során az összes 96 példányt elkobozták, négy személyt pedig mintegy két hétre le is tartóztattak.

Mint jeleztem, Hetényit a szlovákiai magyar társadalom belső viszonyrendszere, struktúrája, mozgásai viszonylag kevésbé érdeklik, mert ha nem így volna, akkor jobban kihasználna volna azokat az egyébként eléggé beszédes adatokat, amelyeket a levéltárak mélyéről kibányászott. Így például táblázatba foglalt felsorolást közöl a magyar nemzetiségű szlovák állampolgárok tulajdonában levő vállalkozásokról. Ebből egyebek között kiderül, mely településeken hány magyar vállalkozás működött, s azok milyen jellegűek voltak. Egy másik táblázat a korszak magyar nyelvű sajtójának statisztikáját tartalmazza, de települési szintre lebontva megismerhetjük a könyvből a Magyar Párt helyi szervezetei elnökeinek nevét és foglalkozását is. Olyan értékes adatokat közöl tehát a szerző, amelyek további kutatások, elemzések kiindulópontjaként szolgálhatnak – s bizonnyal fognak is.

Hetényi könyvét a témához való alázatos és tisztességes hozzáállás jellemzi. Nem misztifikál, nem glorifikál és nem démonizál – sem Esterházyt sem mást. Nem az a célja ugyanis, hogy ítéletet mondjon a korabeli szlovenszkói magyar politika szereplői fölött, sem pedig hogy boldoggá avassa őket. Hetényi egyszerűen csak közli – bár természetesen a megfelelő történelmi kontextusba ágyazva – azokat az információkat, amelyek az általa feltárt forrásokból kiolvashatók.

Tárgyszerűen elemzi a Magyar Párt szerepét és magatartását is, hiszen a szlovák közvéleményben és olykor a szakmában is meghonosodott olyan torz beállításokkal szemben, amelyek a fasizmussal való kollaborációval vádolják meg Esterházyt és pártját, ő a valóságnak megfelelően azt hangsúlyozza, hogy a magyar párt „elsősorban a nemzeti eszmére építkezett, amely mellett a keresztény és szociális elem is hangsúlyos szerepet kapott”.

Martin Hetényi nem esik abba a hibába, amelybe oly sok kollégája, akik keményen bírálják az első csehszlovák köztársaság időszakát illetően Prágának a szlovákokkal szembeni magatartását, ám a magyarokkal szembeni politikáját jónak minősítik. Hetényi látja, hogy a masaryki demokrácia előnyei mellett is számos sérelmet okozott a magyarságnak, s ezért is minősíti Prága nemzetiségi politikáját kétarcúnak, ami egyben jelzi a szlovák történetírás elmozdulását a korábbi meglehetősen merev pozíciókból. De nem takargatja a szlovák állam magyarokkal szembeni hibáit sem, hiszen szó szerint a következőket írja: „A korabeli szlovák kisebbségi politikát egyáltalán nem nevezhetjük igazságosnak, sőt egyes területeket illetően a bűnöző jelzőt illeszthetjük elé.”

Persze Martin Hetényi munkájával is lehetne és kell is vitatkozni, hiszen a hangsúlyai olykor máshová esnek, mint ahová egy magyar történész tenné őket, s olykor más következtetéseket is von le. De ezek olyan különbségek, amelyek nem csak hogy természetesek a tudomány világában, de azzal, hogy tárgyszerű vitára készítetnek, előre is viszik a tudományt. Így lehet és kell is vitatni a szerző azon közlését, mely szerint Magyarországon ebben az időben 700 ezer szlovák élt (151. p.). Ez a szám ugyanis még akkor is jelentősen túldimenzionált, ha elfogadjuk azt, hogy a korabeli magyarországi népszámlálások alulmérték a szlovákok számát. Vagyis az, hogy 1941-ben csupán mintegy 75 ezer fő vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, szerintünk sem fedi a valóságot. De ahhoz, hogy ebből 700 ezer legyen, a népszámlálások eredményeinek teljes elvetése szükségeltetik, márpedig azt a szerzőnek is tudnia kell, hogy bármilyen fenntartásokkal szemléljük is a huszadik századi censzusokat (beleértve a csehszlovákiai népszámlálásokat is), eredményeik az alapvető irányokat mégiscsak kijelölik. Egyébként is, az az érzésem, ha a második világháború idején nem valahol 100 és 200 ezer közötti, hanem 700 ezres lett volna a magyarországi szlovákság, a háború utáni csehszlovák propagandának bedőlve nem 95 ezren, hanem akár kétszer annyian is jelentkezték volna a lakosságcsere keretén belül Csehszlovákiába.

Talán egyetlen mozzanat esetében érzem, hogy a szerző túlságosan is ragaszkodott a szlovák történetírás meghaladásra ítéltetett konvencióihoz. Az első bécsi döntés kapcsán ugyanis azt írja, hogy az új határokról „*nem statisztikai adatok, gazdasági és történelmi érvek döntöttek, hanem a nagyhatalmak érdekei...*” (23. p.) Elismerve azt, hogy az államhatárok megállapításában a nagyhatalmi érdekek sokszor nagyobb szerepet játszanak, mint az etnikai, gazdasági és történelmi érvek (ennek legjobb bizonyítékát épp a trianoni magyar–szlovák határ szolgálhatja), s elismerve azt, hogy a közép-európai térség határainak 1938-as átszabásában a német birodalmi szándékok és agresszív lépések kiemelkedő szerepet játszottak, mégis azt kell mondanunk, hogy az első bécsi döntés által meghúzott határra Hetényi érvei nem érvényesek. Bárki volt is az, aki az új határvonalat november 2-án kihirdette, arról, hogy hol húzódjon ez, nagyrészt az előző hetek magyar–csehszlovák szakértői tárgyalásai döntöttek, mégpedig az 1910-es népszámlálás statisztikáit alapul véve. Sőt az új határok nem csupán az oly sokszor bírált 1910-es adatokkal voltak összhangban, hanem a magyar–szlovák határ legtöbb szakaszán a valós etnikai helyzettel is. Persze a bécsi döntéskor meghirdetett határok sem voltak ideálisak, és sok esetben ellentmondottak a közlekedési és gazdasági szempontoknak, egyes régiókban pedig az etnikai elveknek is – de azt, hogy törekedtek az etnikai elvek érvényre juttatásának, nem lehet tagadni.

Hetényi könyve számos olyan mozzanatra hívja fel a figyelmet, amely eddig elkerülte a szlovák vagy a magyar történetírás figyelmét, valamint számos olyan információt oszt meg velünk, amelyre őszintén rá tudunk csodálkozni. Például arra, hogy 1942-ben Késmárkon és Igón magyar óvoda működött, vagy arra, hogy Triangi grófnak köszönhetően 1943-ban Korponán magyar közkönyvtár létesült. A szlovák történetírók közül talán Hetényi az első, aki a máig tisztázatlan körülmények között, a Hlinka-gárdisták fogságában életét vesztő Bikszárdy Vince történetét megemlíti. De azt is jelzi könyvében, hogy a zsidó vagyon árszámlájából a szlovákiai magyarok is részesedtek. (31. p.) Az általa közölt adatok szerint ugyanis

a Pozsonyban 1940 nyaráig árszámlított 43 zsidó üzemből 5 magyar kézbe került, ami nagyjából megfelelt a magyaroknak a Pozsony összlakosságához viszonyított arányának. Felvetődik tehát a kérdés, hogy volt-e ebben szerepe a Magyar Pártnak és Esterháznak, hiszen Esterházy 1938 októberében a lefoglalt szabadkőműves vagyonból is részt kért a Magyar Párt számára – igaz, sikertelenül. Olyan kérdés ez, amelyre ma még nem ismerjük a választ, de mint megannyi, a Martin Hetényi könyvében található inspiráló mozzanat esetében, ezt is érdemes lenne tovább kutatni.

Összességében tehát Hetényi kolléga könyve széles körű levéltári kutatásra, a szlovák és magyar nyelvű szakirodalom szinte hiánytalan ismeretére épülő gondos, a szakmaiságot minden más szempont elé helyező munka. Olyan dolgozat, amely nem csupán arra alkalmas, hogy a szlovák olvasó az eddiginél hitelesebb képet kapjon a szlovákiai magyarok történetének egy szakaszáról, hanem arra is, hogy bennünket, szlovákiai magyarokat mélyebb önismeretre késztesen. Hiszen keveset tudunk a Szlovenszkoí Magyar Pártól, amely egyszerre volt áldozata a tisói totalitárius rendszernek, de ugyanakkor annak egyik fogaskereke is.

Simon Attila

Kiczková, Zuzana–Szapuová, Mariana (eds.): Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy. Bratislava, Centrum rodových štúdií, Univerzita Komenského, 2011, 510 p.

A szlovák gendertanulmányok első felsőoktatási tankönyvét jelentette meg a pozsonyi Comenius Egyetem Társadalminemtanulmányok Központja. A könyv bemutatása előtt érdemes kitérni a központ és a könyv elnevezésére/címére, amely olykor még a tudományos közvélemény számára sem egyértelmű. A gender studies a társadalmi nemek kutatásával, vagyis a nemek társadalmi szerepének kutatásával foglalkozik a tudomány minden szakterületén, kezdve a filozófiától, az irodalmon, a szociológián, a pszichológián, a politológián át egészen az orvostudományig. A szlovák elnevezés az angol mintájára alakult

ki, ugyanis az angol nyelvben megkülönböztethető a biológiai (sex) és társadalmi nem (gender). A szlovákban ugyanígy különbözőképpen nevezhető meg a kettő (a pohlavie és a rod szavakkal). A magyar nyelvben erre nincs lehetőség, ezért vagy a gender, vagy a társadalmi nem, társadalmi nemi szerepek fogalmak használatosak a kutatási terület megnevezésére.

A Szapu Marianna és Zuzana Kiczková szerkesztésében megjelent tankönyv a Genderkutatási Központ tízéves tapasztalatai alapján jött létre. A központ Szlovákiában elsőként kezdett foglalkozni tudományos szinten és egy tudományos intézmény keretein belül a társadalmi nemi szerepek, a nemek közti kapcsolatok, a nemi identitások kutatásával, s egyben tanításával. A társadalmi nemet úgy tekintik, mint a szociális kapcsolatok konstitutív részét, amely a nők és a férfiak közötti különbségek, különbségtételek meghatározásának és megnevezésének konceptuális eszköze. Együttal és elsősorban pedig a nemek közötti aszimmetrikus hatalmi viszonyok kifejeződése. A genderkutatás lehetővé teszi a konkrét, történelmi gyökerű egyenlőtlenségek elemzését, és megkérdőjelezni a hierarchikus rendszerek létjogosultságát, amelyek a női nem diszkriminálásához vezetnek.

A központ fennállásának tíz éve alatt több kutatási feladatot valósított meg, kiadványokat jelentetett meg, és nem utolsósorban folyamatos képzést nyújtott először a filozófia tanszék, majd a bölcsészkar, s később az egész egyetem hallgatói számára választható tantárgyak formájában. Közülük néhány a felsorolás szintjén: feminista filozófia, feminista episztemológia, nemi identitás, nemi sztereotípiák, nemi szocializáció, a feminista gondolkodás története, a nők elleni erőszak, a szépségkultusz következményei.

A központ tagjai munkájuk két aspektusát tartják meghatározónak, amely végigvonul minden tevékenységükön. Ezek az interdiszciplinaritás és a kritikai gondolkodás. Munkájuk során az egyetem több tanszékével együttműködnek, továbbá olyan más külföldi és belföldi intézményekkel és civil szervezetekkel, amelyek szintén a társadalmi nemek témáját tekintik fő profiljuknak.

Maga a tankönyv huszonhárom fejezetből áll, annak megfelelően, hogy melyek azok az alapvető témák, amelyekkel az egyes kurzusokon foglalkoznak. A fentebb már említett témák közül ezek a következők: a genderérzékeny nevelés; a nyilvános és a magánszféra kapcsolata; az anyaság mint feminista kutatási téma; férfiak, apák és nemi egyenlőség; a nők reprodukciós és szexuális jogai; a feminista politikai elmélet problémaköre; a queer és az identitás aláásása; a tudomány feminista kritikája; a feminista irodalomtudomány és a „női írás”; a képzőművészet és a feminizmus; a nemi egyenlőség és a média; a gender mainstreaming mint a nemi egyenlőség stratégiája.

A szerzők különféle szakterületek művelői, s a könyv előszava szerint a szerkesztésben is részt vettek, tehát nem csupán egyes fejezetek külön-külön megalkotásáról van szó, hanem arról, hogy a könyv tervezésétől kezdve egészen a megjelenéséig a szerzők szoros munkakapcsolatban álltak egymással, kölcsönösen reflektáltak egymás írásaira, s így egy teljes, összefüggő képet sikerült kialakítaniuk a témáról.

Példaként vegyük A sztereotípiák hatalma című fejezetet, amelynek szerzője Zuzana Kiczková, a filozófia tanszék docense. A nemi sztereotípiák olyan általánosan elfogadott vélemények, normák, amelyeket mint kívánatos vagy nem kívánatos tulajdonságokat a nőies vagy a férfias kategóriába sorolunk. Kiczková egy szlovákiai felmérésből indul ki, amely szerint az „igazi férfi” jellemzői: anyagi biztonságot nyújt családjának, önállóan dönt, ő a család feje, vállalkozó szellemű, fizikailag erős, munkájában kitűnni vágyik. A nőkre jellemzőnek tartott tulajdonságok közül is kiemel néhányat: a nő vezeti a háztartást, gyöngéd, érzékeny más problémái iránt, kellemes a fellépése, szép. Ezek az egyszerűsített nő- és férfiképek alkotják a sztereotípiák hierarchikus rendszerét, amelyben a férfiakra jellemző tulajdonságok értékesek, a nőkre jellemzőek pedig kevésbé azok, mivel a hatalom gyakorlása az évszázadok során férfiközpontú volt, s ezek a sztereotípiák ma is élnek. A sztereotípiák deskriptív és preskriptív módon is működnek, tehát nemcsak alkalmazzuk a jellemző-

ket a férfire vagy a nőre, hanem elvárásainkban is ezekhez az elképzeléseinkhez igazodunk.

A patriarchátus hatalmi viszonyain belül a sztereotípiák bináris oppozíciókként működnek. Az egyenlőtlenség rendszere nap mint nap reprodukálódik, hiszen fenn kell maradnia. S miután bizonyos jellemzők csak a férfival vagy csak a nővel kapcsolatban fordulnak elő, bizonyos idő elteltével úgy tűnik, ez a természetes világrend, az alapvető és nem változtatható rendszer. Ebben a rendszerben működhet azután a hatalmi hierarchia, amely a nőket a magánszférába, a férfiakat pedig a nyilvános szférába helyezi. A probléma megoldása az „individualizáció” megerősítése, ami azt jelenti, hogy legyen minden egyes embernek lehetősége arra, hogy saját életképének kialakításához a férfiasnak és nőiesnek nevezett tulajdonságok közül melyeket választja magáénak.

A tankönyv egyik pozitív hozadéka lehet, hogy az egyes fejezetek elolvasása új szempontokkal ismerteti meg az olvasót, hiszen a feminizmus, a feminista kritika fontos célja az, hogy láthatóvá tegye a társadalom rejtett működési mechanizmusait, felismerhetővé tegye problematikuságát és mindazoknak a jelenségeknek a megváltoztathatóságát, amelyeket addig természetesnek és magától értődnének tartottunk.

S még egy gondolat Szapu Mariannától *A feminizmus változatai: betekintés a feminista gondolkodás és a nőmozgalmak történetébe* című fejezetből. Mivel a könyv egyik céljaként is azt határozták meg a szerkesztők, hogy a feminizmus szó pejoratív értelmét megváltoztassák, a feminizmus célja a férfiak és a nők közötti mindenféle egyenlőtlenségek felszámolása, és olyan feltételek kialakítása, amelyek a nemi egyenlőség és igazságosság alapjain épülnek fel.

A könyv egyedülálló „a maga nemében” a szlovák és a cseh tankönyvpiacon, de a „tudományos piacon” is. Elsőként készült ugyanis egy olyan összefoglalás a gender studies témában, amely tankönyvként, tudományos munkaként s laikusok számára is olvasható könyvként is megállja a helyét, és egyedülálló azért is, mert hazai szerzők tollából, elméleti

tudásuk és tízéves tanítási, kutatási, gyakorlati tapasztalatuk felhasználásával íródott. A könyv fejezetei különálló részekként is olvashatók, de utalásokat is találunk bennük egyéb fejezetekben kifejtett témákra. A szöveg egésze pedig aktuális áttekintést nyújt a szlovák genderkutatások és az oktatás helyzetéről.

Bolemant Lilla

Csörsz Rumen István: Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840. Budapest, Argumentum Kiadó, 2009, 222 p. /Irodalomtörténeti Füzetek, 165./

Ki lehet a házigazda, és ki a vendég? Milyen szimbiotikus kapcsolat alakul ki közöttük? Milyen változásokat figyelhetünk meg a felszínen és a mélyebb rétegekben? Mi történik a kiházasított egyedekkel? Hogyan működnek a tektonikus vagy eróziós hatások? Mi történik a belső potenciállal? És mindez a szövegek (az irodalom) világában...

Csörsz Rumen István monográfiája sajátos stílusban és példákkal szemlélítve közelíti meg a közköltészet témakörét. A szerző irodalomtörténészként, régizénész szemmel, nemritkán természettudományi példákkal szemlélítve feszegeti a „magas” irodalom és a folklór közt elhelyezkedő közkeletű és köztes *mivoltú* irodalom jelentőségét, melyről az irodalomtörténet-írás mindmáig nem igazán akar tudomást venni, hiszen ez számos már meglevő tény újragondolását, ártértékelését hozná magával. A szerző másfél évtizedes kutatásai során összegyűjtött adatokat, eredményeket összesít a kötetben (széles palettájú bibliográfiai függelékkel), miközben mindvégig kérdésekkel és megjegyzésekkel vonja be fejtegetéseibe a befogadót. Elsősorban olyan olvasókra számít, akik további kutatásaik során vizsgálандó aspektusként tekintenek majd a kötetben felvázoltakra.

Már a könyv borítója is jelzi, hogy a monográfia a textológiai kérdések mellett zeneelméleti és zenetörténeti összefüggésekre is rámutat majd: a közköltészeti darabok nagy része ugyanis énekeskönyvekben hagyományozódott az utókorra, a szövegek gyakran énekelt

formában hangzottak el (és variálódtak), a metrikai szempontok vizsgálata pedig hozzásegíti a kutatókat a szövegek közötti tartalmi hálózat földelítéséhez is (pl. Bocskor-kódex). Az impozáns borítón a *Makói énekeskönyv*, egy 19. század második feléről származó *omniárium*, egy 1833-as *lengyel kottásgyűjtemény* és a 20. századi *Máté János fazekasvarsándi vőfélykönyvének* borítója mellett egy hegedű hangolófeje és egy boroskupa is látható, melyek a közköltészeti szövegek terjesztési közegére és populáris jellegére utalnak. Ami a könyv szerkezetét illeti, a szerző bevezetővel s egy elméleti áttekintéssel indít, melyben az aktuális problémakört és a monográfia célegységeit felvázolva a közköltészet által nyújtott (gyakran még kiaknázatlan) lehetőségeket és azok kiterjesztését is ecseteli. A következő fejezetek a 18. századi források tipologizálásával, majd konkrét szövegek metrikai és zenei összefüggéseivel foglalkoznak (nótajelzések mögötti intertextusok), végül textológiai kérdések kerülnek terítékre (a szövegcsalád fogalmának átértékelése, egymást megszólító versrészek, kontamináció). A könyv utolsó részében a bevezető gondolatmenetéhez hasonlóan a szerző az olvasottak továbbgondolására buzdít és további ötleteket ad, mintegy „kedvcsinálónak további kutatásokhoz”.

Csörsz Rumen István a monográfiában Kerényi Ferencnek állít emléket, és idézi is a kétszeres Madách-díjas irodalom- és színház-történész szavait, akinek elsőként sikerült behoznia a közköltészet fogalmát az irodalomba. A kifejezés használatát nem egységes (gyakran kommentárokat igényel), de a megnevezés a különböző, egymással gyakorta szembenálló nézetek ellenére is nagyon találó: átmeneti szövegegyüttest jelöl, a szövegek köztes jellegére és egyben azok közkeletűségére is utal (a német *Populärpoesie* szóból származik, ám a német és magyar kifejezések nem teljesen fedik egymást). A monográfia szerzője a Küllös Imolával együtt kitalált metaforával jellemzi a közköltészetet, mely szerint egy *U alakú közlekedőedényt* kell elképzelnünk vagy a *rendező-pályaudvar vágányait*, melyen a szövegek a műköltészet és a szájhagyományozó folklór között vándorolnak. A közköltészet feladata az volt, hogy a két hagyó-

mány között folyamatosan közvetítsen, miközben mindkettőből sokat merített, s továbbörökítette őket. Olyan nyílt szövegekről van szó, melyek szöveggazdái a *csúcserőtelmeségek* mellett *legfőképpen a diákok, katonák, céhlegények, nemes- és polgárosszonyok* voltak, akik elsősorban önmaguk szórakoztatására gyűjtötték és jegyezték le saját ízlés szerint megválogatva az általuk értékesnek és régi-nek tartott szövegeket (még nem tudatos szerkesztésről van szó, és a régiség itt nem történeti kategória). Később Pálóczi, Szirmay, Csokonai és Jankovics Miklós a közköltészet rögzítésére törekedve már tudatos szerkesztői elveket is követ, de ez nem tekinthető a népköltészeti gyűjtés közvetlen elődjének. A monográfia szerzője hangsúlyozza is, hogy a közköltészet emlékeiben nem a népdalgyűjtés előzményeit vagy régi megfelelőjét kell keresnünk (bár tudjuk, hogy néhány alkotás ezek közül Erdélyi János korában folklorizálódott). A könyv szerzője igyekszik kiiktatni (illetve átértelmezni) a szövegrontás kifejezést, mellyel az előzőekben felvázolt folyamatokat sokáig illették (pl. Rimay is). Hasonlóan vélekedik a Szilágyi Ferenc által *fattyúversszaknak* nevezett *vendégszövegekről* is (vándorstrófák), melyek a szövegen belüli kontaminációk gyakori példái a közköltészetben.

Fontos megemlítenünk, hogy a közköltészet fogalomnak is létezik *szűkebb* (anonim, írott variánsokban élő versrepertoár) és *tágabb értelmezése* is (minden szöveg, amely bekapcsolódik a kéziratok hagyományláncba). Ez utóbbiba az ismert szerzők szövegei is beletartoznak, melyek az idő során „kiházasodtak” és nyílt szöveggé váltak. A közköltészeti alkotásoknál 2 alapelv (folyamat) érvényesül: a *variogenezis* és a *topogenezis*. Az előző nyílt szöveggé változtat (pl. verssorok átírása, vándorstrófák összeláncolása, nótajelzés alapján való kapcsolatkeresés), az utóbbi esetében pedig topikus viszony alakul ki a szövegek között (pl. retorikai hasonlóságok). A továbbhagyományozódás szempontjából a közköltészeti alkotások ponyvanyomtatványokon, énekeskönyvekben és főképpen kéziratok formájában maradtak fenn az utókor számára. A legtöbb esetben nehéz meghatározni (szinte lehetetlen), hogy melyik volt az elsődleges for-

rás, kit tekinthetünk „házigazdának”, s a kutatóknak nem is ez a céljuk. A közköltészet gyakran önszabályozó rendszerként is működött, volt idő, amikor a szövegeket átírták, szerkesztették, de volt, amikor saját maga is szerkesztődött (ezt a műköltészeti és folklórszövegek szoros interaktív kapcsolata tette lehetővé). Ezeknél a szövegeknél a dallam és a nótajelzés is fontos vizsgálati szempont lehet. A *dallamot összekötő, konstans elemnek tartották, amely mederben tartotta a szövegek burjánzását*. Az intertextuális hálózat a dallamok és a nótajelzések között is gyakori kapcsolatteremtő egység volt (de a korban több szöveg volt használatban, mint dallam). A szövegcsalád fogalom csak a variogenetikus térben vizsgálható. Tagjai tartalmazási relációban vannak egymással (rész-egész viszony, mellérendelő), s a rendszer sohasem lehet teljesen zárt. Gyakran a versek nyitó és záró szakasza különül el a többitől és variálódik. A vándorstrófák keringése hatással lehet a műfaji besorolásra is (gyakorik az átmeneti műfajok). A szöveg határain belüli változás lehet: *lexikai* (szóalakváltozás, szavak cseréje, objektivizálódás), *strukturális* (a szövegek megcsonkítása, zanzásítás, rövidítés), *formai* (stílus, dallam) és *műfaji* (topogenetikus relációban – parafrázis/inverzió/travesztia).

A szerző fejtegetései során többször is kitér a közköltészet létmeghatározására: feltételezi a kérdést, vajon érdemes-e kutatni ezt a tudományterületet, és értelmezhetjük-e egyáltalán az irodalomtörténet szempontjai szerint. Bár konkrét választ nem kapunk, a sorok közül kiolvasható, hogy a szerző szerint milyen célt szolgálhat a közköltészet. Amellett, hogy

(Horváth Iván szavait idézve) a szövegek egyetlen *túlélési lehetőségeként* tartjuk számon, több műköltészeti alkotás (pl. Amade, Faludi, Gvadányi, Csokonai, Petőfi, Arany) forrásait és recepcióját sem érthetjük meg, ha nincs legalább vázlatos képünk a közköltészetéről, hiszen műveik gyakran a populáris hagyománylánc elemeiként váltak közismertté. Ezenkívül a közköltészeti kutatás a *középkori világi líra közköltészeti jegyeinek részleges integrációját is lehetővé teszi, és a kora újkori ellentmondásos magyar irodalomszemlélethez is kereteket adhat*.

Az RMKT XVIII. századi sorozatának eddig megjelent közköltészeti kötetei mellett (2 kötet, a 3. előkészületben), melyekben az összegyűjtött szövegek kritikai kiadását megelőzően bevezetőként egy-egy betekintést is kapunk a közköltészet világába, Csörsz Rumen István monográfiája számít a legátfogóbb szakirodalomnak ebben a témakörben. A szerző nemcsak elméleti síkon közelíti meg a szóban forgó problémakört, hanem kísérletet tesz példákön történő bemutatására is; mindeközben ösztönözi az olvasót (kutatót) a felvetett kérdések továbbgondolására és további kutatásokra. Ahhoz, hogy a 18. századi szövegek szoros interakcióját megértsük, a kor elvárásai horizontját mérlegelhessük és a későbbi korok alkotásait értékelni tudjuk, nem tekinthetünk el az irodalomtörténetünk fontos szegmensét képező közköltészeti alkotásoktól, melyek megismeréséhez ez a remek monográfia kiváló segítséget nyújt.

Brutovszky Gabriella

Számunk szerzői

Ambrus Sándor (1955)
helytörténész (Gömörhorka, Szlovákia)

Bolemant Lilla (1964)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Brutovszky Gabriella (1986)
doktorandusz (Konstantin Filozófus
Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Csernicskó István (1973)
nyelvész (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna)

Danis Ferenc (1931)
nyugalmazott tanár, helytörténész
(Ipolyság, Szlovákia)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvári Egyetem, Kaposvár,
Magyarország)

Gyurgyík László (1954)
szociológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Komzsík Attila (1974)
matematikus (Konstantin Filozófus
Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

László Béla (1940)
matematikus (Konstantin Filozófus
Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Lampl Zsuzsanna (1959)
szociológus, író (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja; Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

A. Szabó László (1967)
pedagógus, igazgató, Dunaszerdahely
alpolgármestere (Dunaszerdahely,
Szlovákia)

Szabó Mihály Gizella (1956)
nyelvész (Gramma Nyelvi Iroda,
Dunaszerdahely, Szlovákia)

Szalay Zoltán (1985)
író, kritikus, jogász (az SZK
Kormányhivatalának alkalmazottja,
Dunaszerdahely, Szlovákia)

Zeman László (1928)
nyelvész (Eperjes, Szlovákia)